

Kürdistan Tarihi'nde
1979-1991 Dönemi

Bir İzmir Levanteni
Auguste Jaba

Kürt Tarihi

Sayı: 11 • Şubat-Mart 2014 • Fiyat:10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

KADİM KÜRTÇENİN İZİNDE

DOSYA:

Tevatür ve Temellük
Kıskacında Kürt
Kültür Tarihçiliği

Yarsan ve Yezidi
Kürtlerin
Yazılı Edebiyatı

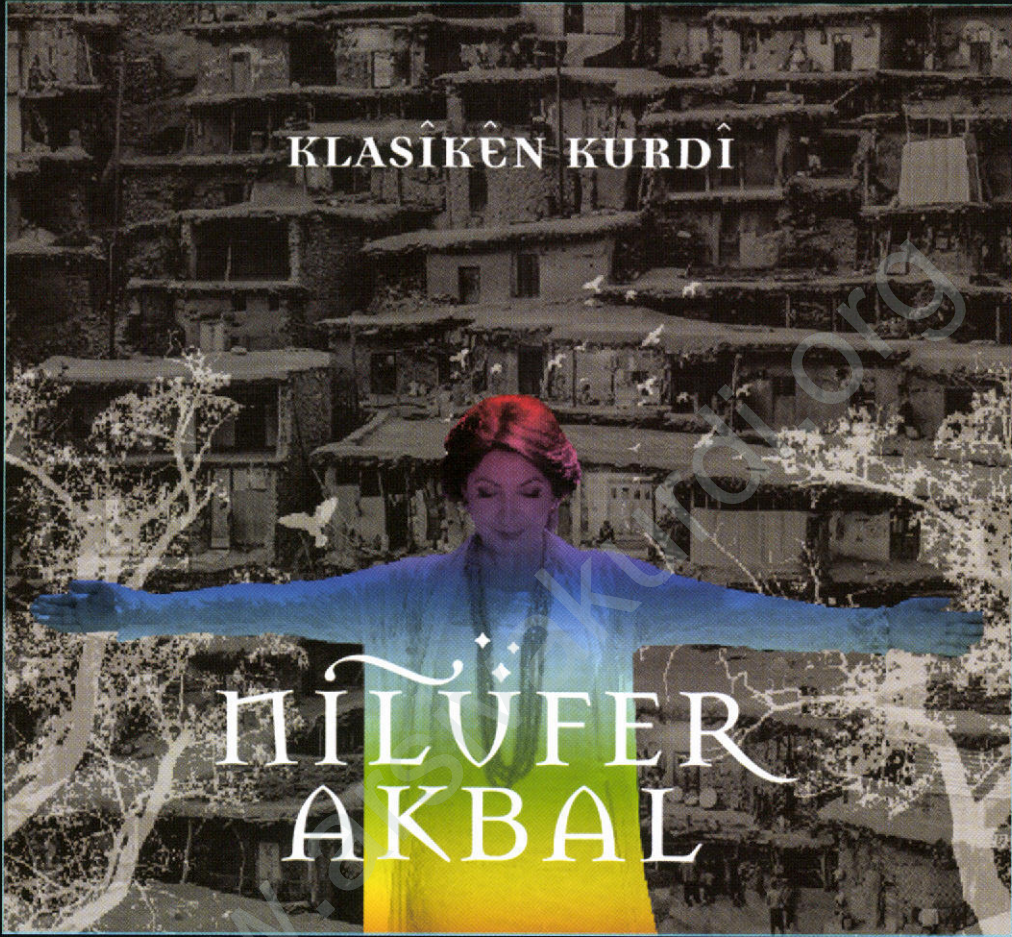
Dilsel ve Edebi
Açıdan Görümleri

Kléber'in Öldürülmesi
ve Süleyman Halebi

Neco'nun Şehadetinin
30. Yılı Anısına

Nilüfer Akbal'dan Yeni Albüm KLASİKÊN KURDÎ

İKİ NEHİR ARASI YOLCULUK

Kimi ozanlar vardır eser verdikleri dillerin klasikleri onların adlarıyla anılır. Klasiklere ruhunu, rengini veren özge ozanlar kimi sözleri, kimi besteleri, kimi yorumlarıyla özeldirler.

Sözgelimi Cegerxwîn, Şivan Perwer, Mazhar Kaleqî, Davut Sularî, Mahzunî Şerif...

Adları anılan bu şair ve h/ozanların değişik dil ve makamlarda ortaya koydukları eserlerinden yapılmış bir seçkiden oluşuyor Klasikên Kurdî; Kurmanci, Sorani, Kirmançki (Zazaki) ve yanı sıra Türkçeden örnekler taşıyor. Değişik dil ve makamlardan (kilam, şuvar, şarki ve deyişlerden) oluşan albümde yer alan eserlerin ortak özelliği birer klasik sayılmasıdır.

<http://www.niluferakbal.com>

niluferakbal@yahoo.com

KALAN MÜZİK VE NAM MÜZİK ETİKETİYLE TÜM MÜZİK MARKETLERDE!

ŞEREFNAME

KÜRT ULUSUNUN TARİHİ

Şerafeddin Han'ın

bu ölümsüz eserini kampanyamızdan yararlanarak edinebilirsiniz.

5 cilt bir arada, toplam 2.648 sayfa tutan bu hacimli eser, 185 TL yerine geçici bir süre için posta dahil 130 TL

Kürt etnografyası ve coğrafyası ile birlikte Mezopotamya haklarını anlatan bu şaheser, yüzyıllan aşarak gelmiş ve günümüze hâlâ ışık tutuyor.

Ek notlar, açıklamalar:
François Bernard Charmoy
tarafından yapılmıştır.

11. sayımız ile merhaba

Son sayımızı hazırlarken çok üzücü bir haber aldık. Değerli hocamız ve dergimizin Genel Yayın Yönetmeni Mesut Yeğen'in yeğeni elim bir kaza sonucu hayatını kaybetti. *Kürt Tarihi* dergisi ailesi olarak merhuma Allah'tan rahmet, değerli hocamızı ve ailesine ise sabır diliyor, acılarını paylaştığımızı ifade etmek istiyoruz.

Bu sayımızda, Kürtçenin yazı serüvenini ya da yazılı tarihini inceleyen bir dosyayla karşınızdayız. Konu hakkında kapsayıcı bir panorama sunmayı amaçlayan dosyanın "Kadim Kürtçenin İzinde: Tevatür ve Temellük Kıskaçında Kürt Kültür Tarihçiliği" başlıklı yazısında Ergin Öpengin, çeşitli platformlarda Kürtçenin milat ve İslamiyet öncesi dönemlerine ait olduğu iddia edilen birtakım yazıt, metin ve alfabeleri eleştirel bir yaklaşımla irdeliyor. Öpengin, İrani diller filolojisine dayanarak, verili kabul edilen Kürtçe-Medce ilişkisinden Avesta metinlerinin Kürtçe sayılmasına ve ziyadesiyle popülerleşmiş "Boraboz"un şiirine dek birçok konuda doğru bildiklerimize soru işareti koyuyor. Öpengin, makalesinin son kısmındaysa Kürtçe dilbiliminin en önemli isimlerinden David N. MacKenzie'nin 1963 tarihli bir makalesine dayanarak bilinen en eski Kürtçe yazılı metin olduğunu belirttiği 15. yüzyıldan bir dördlülüğü sunuyor.

Dosyanın ikinci yazısı Shahab Vali'nin kaleminden. "Yarsan ve Yezidi Kürtlerin Yazılı Edebiyatı" makalesi ile Vali, Yarsan ve Yezidi cemaatlerinin dini metinlerinin tarihi, türleri ve cemaatleri açısından önemlerine dair genel bir çerçeve çizmektedir. Behrooz Chamanara ise "Dilesel ve Edebi Açısından Gorani" makalesiyle tartışmaya katılıyor. Kürtler arasında olduğu gibi akademik camiada da halen uzlaşmış bir tanımla olmayan "Gorani(ce)"nin, "sözlü" ve "edebi" Goranice gibi, birbirinden bağımsız dilsel kodlar şeklinde anlaşılması gerektiğini temellendiren yazar, 18. yüzyıldan bir Gorani şiir antolojisini sunuyor ve henüz hakkında çok az bilinen *Kürtçe Şehnameler* üzerine okuyucuyla özet bilgiler paylaşıyor.

Hamit Bozarslan, Kürdistan'ın yakın tarihini, 1979-1991 dönemini, ele alırken "yakın tarih"i yazmanın dezavantajlarının yanı sıra avantajlarına da değiniyor. Bozarslan 1979-1991 arasındaki dönemde dünyada ve Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen siyasal dönüşümler bağlamında Kürtlerin siyasal fikirleri, kazanımları ve kayıpları irdeleniyor.

Sever Işık, Mısır'daki Kürtlerin izini sürmeye devam ediyor. Işık, Napolyon'un Mısır Seferi sonrası ordusunun komutasını General Jean Baptiste Kléber'e bırakarak Mısır'dan ayrılması sonucu başlayan hoşnutsuzlukları ve bunun sonucunda Afrinli bir Kürt olan Süleyman Halebi'nin, Kléber'i öldürmesi öyküsünü bizlerle paylaşıyor.

Rohat Alakom, Kürt ve Kürdistan tarihi ve kültürü araştırmacılarının yakından tanıdığı Auguste Jaba'nın biyografisini kaleme aldı. Her zamanki titizliği ile yazdığı biyografide Jaba'nın İzmir, Erzurum gibi kentlere yerleşmesi, Kürt ve Türk yazarlar ile ilişkilerini resmediyor.

Makalesine konu edindiği dönemin aynı zamanda tanığı da olan Ruşen Arslan, DDKO'nun önemli isimlerinden Necmettin Büyükkaya'nın anısına yazdığı, İstanbul DDKO'nun çalışmalarını anlatıyor.

Nilay Özok-Gündoğan'ın BOA'dan edindiği dört belge üzerinden, Osmanlı Devletinin geçirdiği büyük dönüşümleri ve dönüşümlerin Kürt amelelerine yansımalarını inceliyor.

12. sayıda buluşmak üzere...

AYSEL KAZICI ÖZALP

KÜRT TARİHİ**YAYIN KURULU**

Hayrullah Acar (Artuklu Üniversitesi), Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), Abdurrahman Adak (Artuklu Üniversitesi) Aziz Adıgüzel, Ahmet Alış (Boğaziçi Üniversitesi), Ahmet Hamdi Akkaya (Universiteit Gent), Alişan Akpınar, Ahmet Serdar Aktürk (Georgia Southern University), Kaya Akyıldız (Binghampton University), Rohat Alakom, Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi), Ruşen Arslan, Aziz Aşan (Artuklu Üniversitesi), Sabri Ateş (Southern Methodist University), Bilgin Ayata (Freie Universität Berlin), Delal Aydın (Binghampton University), Yavuz Aykan (EHESS), Yılmaz Bağlar, Dardjane Bajalan (Oxford University), Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanoğlu (AÜSBF), İsmail Beşikçi, Naif Bezman (King's College), Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Hamit Bozarslan (EHESS), Serhat Bozkurt, Martin van Bruinessen (Universiteit Utrecht), Celiî Celiî (Viyana Kürdoloji Enstitüsü), Ercan Çağlayan (Muş Alparslan Üniversitesi), Süleyman Çevik, Cuma Çiçek, Rahman Dağ (University of Exeter), Şerif Derince, Namık K. Dinç, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseyni, Özlem Galip (University of Oxford), Ayhan Geverî, Azat Zana Gündoğan (Binghampton University), Nilay Özok-Gündoğan (Denison University), Yeyssel Güneş, Sinan Hakan, Murat İssı (Panteion University), Fehim Işık, Sever Işık, Joost Jongerden (Wageningen University), Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser (Universität Zurich), Janet Klein (University of Akron), Naci Kutlay, Robert Olson (University of Kentucky), Ergin Öpengin (Bamberg Üniversitesi), Kawa Nemir, Abdurrahim Özmen (Dicle Üniversitesi), Hakan Özoğlu (University of Central Florida), Hişyar Özsoy (University of Michigan), Cafer Sarıkaya (Boğaziçi Üniversitesi), Mesut Serfiraz, Kamal Soleimani (Columbia University), Serap Ruken Şengül (University of Texas), Sami Tan, Jordi Tejel (The Graduate Institute, Geneva), Uğur Ümit Ünğör (Universiteit Utrecht), Abbas Vali (Boğaziçi Üniversitesi), Nicole Watts (San Francisco State University), Kadri Yıldırım (Artuklu Üniversitesi), Clemence Scalbert-Yücel (University of Exeter), Müfit Yüksel, Welat Zeydanlıoğlu (Kürt Çalışmaları Ağı)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Mesut Yeğen

SAHİBİ

Davut Özalp

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aysel Kazıcı Özalp

DERGİ VE KAPAK TASARIMI

Şemal Medya

İLETİŞİM

Kuloğlu Mah. Sadri Alışık Sk. İdris Bey İşhanı,

No: 16 Kat:4 D:51 Beyoğlu-İstanbul

Tel: 0532 173 25 09

e-mail: kurttarihi@yahoo.com / web: www.kurttarihi.org

BASKI

Doğan Ofset

Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.

Sanayi Mah. 1650. Sok. No: 2

Esenyurt-İstanbul/TÜRKİYE

Tel: +90 (212) 622 19 77

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ISSN:

2147-2491

DAĞITIM

Yaysat A.Ş. Tel: 0 (212) 622 22 22

SAYI: 11 TARİH: Şubat-Mart 2014

ABONELİK

Yıllık Abonelik Bedeli Yurtiçi 60 TL., Yurtdışı 50 EURO

Davut Özalp adına, Türkiye İş Bankası, Mecidiyeköy Şubesi,

Hesap No: 1089-0775654

IBAN: TR05 0006 4000 0011 0890 7756 54.

Kürt Tarihinde İki Ay 4
Hazırlayan: Rahman DAĞ

Haberler 6
Hazırlayan: Dara ELHÜSEYNİ

KÜRDİSTAN TARİHİNDE 10
1979-1991 Dönemi
Hamit BOZARSLAN

DOSYA: 16
KADİM KÜRTÇENİN İZİNDE

TEVATÜR VE TEMELLÜK 18
KISKACINDA
Kürt Kültür Tarihçiliği
Ergin ÖPENGİN

Yarsan ve Yezidi 30
Kürtlerin Yazılı Edebiyatı
Shahab VALİ

Dilsel ve Edebi Açıdan 36
Gorani
Behrooz CHAMANARA

NAPOLYON'UN MISIR SEFERİ 40
General Kléber'in
Öldürülmesi ve
Süleyman Halebi
Sever İŞİK

BİR İZMİR LEVANTENİ 48
Auguste Jaba
Rohat ALAKOM

NECO'NUN ŞHADETİNİN 56
30. YILI ANISINA
İstanbul DDKO
ve Çalışmaları
Ruşen ARSLAN

Osmanlı Kürdistanı'nın 62
Emekçileri
Hazırlayan: Nilay ÖZOK-GÜNDOĞAN

10

16

39

40

56

içindekiler

Mart 1930

Riya Teze Gazetesi Yayımlanmaya Başladı

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde meskun Kürtler Mart 1930'da, Erivan'da, Riya Teze adında bir gazete çıkartarak Sovyetler Birliğinde Kürt yayıncılığını başlattılar. Ermenistan Kürtleri 1938 yılına kadar hem köylerinde okul açarak hem de gazete çıkartarak Kürt dilinin ve kültürünün canlanmasına yardımcı oldular. SSCB'nin 1938'den 1955'e kadar takip ettiği baskıcı politikalarından nasibini alan Kürtler kültürel canlanmalarına ara vermek zorunda kaldılar. 1955 sonrasında eğitim ve yayın faaliyetlerine yeniden başladılar.

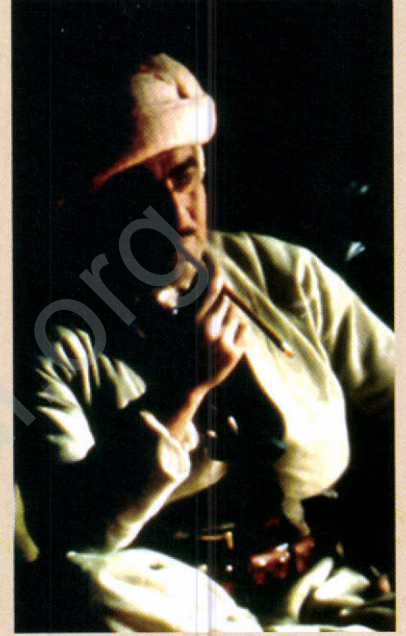
17 Şubat 1931

'Vatandaş Türkçe Konuş!'

Ekim 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) kurultayında, partinin en büyük amaçlarından birinin Türkiye'de 'dil birliği'ni sağlamak olduğu ifade edildi. Bunun üzerine, Darül-Fünun (İstanbul Üniversitesi) Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından tüm azınlıkları Türkçe konuşmaya davet eden/zorlayan 'Vatandaş Türkçe Konuş!' kampanyası başlatıldı.

01 Mart 1979

Mele Mistefa Barzani yaşamını yitirdi.

02 Mart 1994

DEP milletvekilleri tutuklandı.

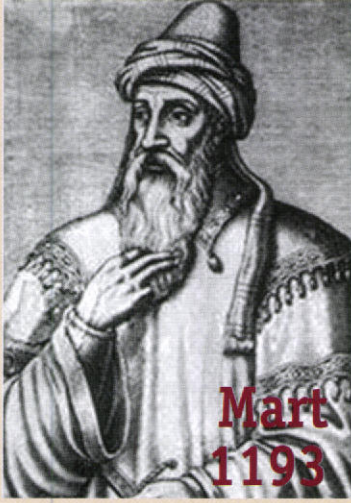
21ê ADARÊ
NEWROZ PÎROZ BE!

21 MART
NEWROZ KUTLU OLSUN

02 Mart 1953

Van'ın Özalp ilçesinde 33 Kürt köylüsünün ölüm fermanını veren Mustafa Muğlalı'ya 20 yıl hapis cezası verildi.

Selahaddin Eyyubi Şam'da yaşamını yitirdi.

04 Mart 1925

Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri kuruldu.

06 Mart 1921

Koçgiri İsyani başladı.

09 Mart 1989

Kürt sanatçı Mihemed Şêxo yaşamını yitirdi.

16 Mart 1988

Halepçe Katliamı'nda 5.000 sivil Kürt kimyasal gaz ile katledildi.

23 Mart 1960

Saidê Kurdî yaşamını yitirdi.

24 Mart 2002

Kürt şair Seydayê Tîrê yaşamını yitirdi.

31 Mart 1947

Qazi Muhammed ve arkadaşları Çarçıra Meydanı'nda idam edildiler.

Mart 1919

Şeyh Abdulkadir, Damat Ferit Paşa Hükümetine Davet Edildi

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Damat Ferit Paşa hükümeti, İttihad ve Terakki'nin Kürdistan'daki etkisini kırmak için etkili Kürt isimleri yanına çekmek istedi. 1880'de Osmanlı-İran hudutlarında gerçekleşen büyük ayaklanmanın önderi Şeyh Ubeydullah'ın en büyük oğlu, Şura-yı Devlet Başkanı ve Kürdistan Teali Cemiyeti kurucusu Şeyh Abdulkadir, Mart 1919'da Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Osmanlı hükümetinde yer alması için davet edildi. Şeyh Abdülkadir'in Kürtlerin kendi kendilerini yönetmelerine imkân veren bir düzenleme yapılmasında ısrar etmesi üzerine davet geri çekildi.

KÜRT TARİHİ KONUŞMALAR - 2

“Tarihyazımında Dersim 37-38”

CANSU KILINÇARSLAN

Kürt Tarihi dergisi ve İsmail Beşikçi Vakfı'nın birlikte organize ettikleri Kürt Tarihi Konuşmaları'nın ikincisi 28 Aralık 2013'te Bülent Bilmez'in katılımıyla gerçekleşti. “Tarihyazımında Dersim 37-38” başlıklı toplantı Mesut Yeğen'in yaptığı açılış konuşmasıyla başladı. Yeğen, Bilmez'in yaptığı Dersim 37-38 sunuşunun böyle bir platformda konuşulmasının önemini vurguladıktan sonra sözü konuşmacı Bilmez'e verdi.

Bülent Bilmez konuşmasına hâlihazırda Dersim 37-38 algısının tarihyazımına yansımaları, tarihyazımında Dersim 37-38 olaylarının nasıl bir yaklaşımla ele alınabileceği ve güncel siyaset içindeki yeri olmak üzere üç bölümden oluşacağını söyleyerek başladı.

Tarihyazımını akademik tarihyazımı ve ‘popüler’ ya da akademik olmayan tarihyazımı olarak ele aldığını hatırlattıktan sonra özellikle ilkinde 2010'lara dek Dersim 38 ile ilgili hiçbir şeye rastlanmadığını, bu alanın İsmail Beşikçi'nin özgün ve ‘akademik’ tarihyazımı içinde ele alınması gereken katkısı dışında yok sayılmış bir alan olduğunu ifade etti. Popüler tarihyazımı alanına bakıldığında ise birden çok kolektif hafızanın anlatısından beslenen, bu hafızalar arasındaki kompartımanlaşmanın sonuçlarıyla karşı karşıya kaldığını ifade etti. Bilmez bu kompartımanlaşmayı; aynı bilgi, belge ve tanıklıkların tekrarına karşın olayı anlamlandırma ve adlandırma konusunda söylem farklılıkları olmasıyla ilişkilendirdi. Örneğin Kemalist, Türk ulusçusu, Marksist, Kürt ulusçusu vs. anlatılarının hepsinde ‘isyan/ayaklanma’ söylemine rastlandığını ancak aralarındaki adlandırma/anlamlandırma farklarına dikkat çekti: İsyân söylemini öne çıkaran tarihyazımında bu isyanın Zaza isyanı, Kürt özgürlük hareketi isyanı olarak farklı adlandırıl-

dığı çalışmalar olduğunu anlattı. Yine bahsedilen kompartımanlaşma çerçevesinde sol tarih söyleminde Dersim 38'in genel modernist Cumhuriyet anlatısına yakınlığını tartışmaya açtı. Bu tarafta da Dersim 38'in vatan inşa etmeye çalışan ulus-devletin ‘beyaz adamın ödevi’ misali feodalizmin tasfiyesi söylemiyle ele alındığına dair örnekler sundu.

Konuşmanın ikinci bölümünde Bilmez, tarihyazımında bu farklı söylemlerin ötesinde yapılacak çok şey olduğunu hatırlattı. Tarihyazımı açısından meseleye nasıl yaklaşılması gerektiğine dair görüşlerini sıraladı. Öncelikle akademinin tarihyazımı anlayışını eleştirerek özellikle bu meselede akademik kibirden ve belge bağımlılığından uzak bir anlayışa ihtiyaç olduğunu vurguladı. Türkiye’de bu alanda duyarlılık yaratma konusunda en çok katkıyı belgesellerin yaptığını, bu şekilde tanıklar aracılığıyla bir aktarım olduğunu ifade etti. Akademide de benzer duyarlılıkla yapılan kriterlere uygun mülakat ve sözlü tarih çalışmalarının önemini vurguladı. Tartışmaların belgelere hapsedilmesinin başka örnekleri de olduğunu söyleyerek Ermeni soykırımının akademik gündemini hatırlattı. Tarihçiliğin avukatlık olmadığını, dahası belgenin tek başına bir şey ifade etmediğini, aynı belgelerle hem inkarcılık hem de soykırım savunması yapılabileceğini ekledi. Bülent Bilmez'in konuşmasından Dersim 38 ve benzer konuları ele alan bir araştırmacının kafasının ve yüreğinin açık olma-

sının öncelikli olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca Bilmez, konuya duyarlılığın güncelliğini hatırlatarak kendisinin de kapsamlı ve planlı bir etnik temizlik hareketi olarak anladığı 1938 operasyonu özelinde henüz kronolojik, mekânsal ve sayısal envanter hazırlanmadığına, bunların elzem olduğuna dikkat çekti.

Konuşmasını Dersim 38'in güncel siyasette nasıl ele alındığından bahsederek sonlandırdı. Burada özür, uzlaşma kavramlarına dikkat çekti. Siyasal alanda bu meseleye dair daha önce bahsettiği tarih anlatılarının çarpıştırıldığını, ‘yüzleşme’ söylemini yanlış yorumlayarak bu durumu bir sosyal terapi gibi görme eğilimi olduğunu ve meselenin konjonktürel ihtiyaçlara göre siyaseten araçsallaştırıldığını ifade etti. Başbakan Erdoğan'ın 23.11.2011 tarihinde dilediği özür’ü ‘özürümsü’ olarak tarif ederek bu davranışın samimiyetinin Dersimliler tarafından da sorguladığını ifade etti.

Tarihyazımında toplumsal hafızanın çeşitliliğinin olumlu etkileri olması beklenirken, bu konferansta da konu edildiği üzere Dersim 38 özelinde bu kadar parçalanmış bir toplumsal hafızanın olumsuz sonuçlarıyla baş etmek gerekiyor... Bilmez'in dikkat çektiği akademik sessizlik ve popüler alandaki ideolojik körlük bu alanı birbirini tekrarlayan çalışmalara sıkıştırmakta... Bu çerçevede Bilmez'in bu sorunların ancak modernist paradigmanın dışına çıkılması yoluyla aşılabileceği hatırlatması oldukça önemlidir.

KÜRT TARİHİ KONUŞMALARI - 3

“Aşiret Mektebi”

DELAL KAZICI

Kürt Tarihi dergisi ve İsmail Beşikçi Vakfı'nın her ay ortaklaşa düzenlediği Kürt Tarihi Konuşmaları'nın üçüncüsü 25 Ocak günü İsmail Beşikçi Vakfı'nda gerçekleşti. “Aşiret Mektebi” başlığı altında yapılan etkinlikte Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi adlı kitabında yazarı olan tarihçi Alişan Akpınar konuşmacı olarak değerlendirmelerde bulundu.

Moderatörlüğünü Davut Özalp'ın yaptığı etkinlikte Alişan Akpınar, Osmanlı'nın 18 ve 19. yüzyıllarında geçirdiği dönüşümlerin tarihsel arka planını anlatarak, Osmanlı'nın Aşiret Mektebi kurma fikrine iten etkenlerin altını çizdi.

18. ve 19. yüzyılları Osmanlı Devleti'nin klasik imparatorluk yapısı yerine merkeziyetçi, modern bir imparatorluk yapısına dönüşme fikrinin hâkim olduğu yüzyıllar olarak tanımlayan Akpınar, Osmanlı'nın aşiretleri himayesi altına almasının zor olduğunu ve bu dönemlerde aşiretlerin yeniden güç kazanmaya başladığını söyledi. Akpınar tam bu noktada Osmanlı Devleti yeni politikalar geliştirerek Kürdistan'daki aşiretleri tasfiye etme politikasından vazgeçip onları merkeze bağlamak ve eğitim yolu ile “medenileştirmek” isteğinde bulunduğunu anlattı.

Merkezileşme sürecinin kolay geçmediğini ve merkezileşmeye çalışırken merkezileşemeyen bir imparatorluk ile karşı karşıya olduğumuzu belirten Akpınar 19. yüzyılda iki önemli dönüşümden bahsetti. Alişan Akpınar'a göre; birinci neden, Osmanlı'nın aşiretleri ne merkeze bağlayabiliyor ne de tasfiye edebiliyor olması iken, ikinci nedenin de 93 Harbi.

Bu tarihsel arka plandan sonra Aşiret Mektebine değinen Akpınar, Aşiret Mektepleri'nin düşündüğümüz gibi Kürtler için değil de Arap aşiretleri

için kurulduğunu bilgisini verdi. Güçlü aşiretlerin 12-16 yaşlarındaki yetenekli çocuklarının alındığı mektebin süresi 5 yıl olup her sene 40 öğrencinin alındığını; ancak ilk seneye mahsus bu sayının 50 olarak belirlendiğini aktardı. Okulun sadece 8 yılının bilgisine ulaşabildiğini söyleyen Akpınar elindeki 1000'e yakın belgeden 500'nün mali konularla ilgili olduğunu ekledi. Akpınar'ın verdiği diğer bilgiler şunlar: Öğrencilere her ay 30 kuruş verilen mektepte, 6. yılda Kürdistan'dan hiç öğrenci alınmamış. Cibranlı Aşireti, Haydaranlı Aşireti, Şemski Aşireti, Karapapak Aşireti, İzol Aşireti, Kara Belli ve Merzikî Aşireleri'nden aşiretin önde gelen isimlerinin çocuklarından birer-ikişer çocuk mektepte eğitim görmüş. Ayrıca mektebin birinci sınıfında Kur'an-ı Kerim, Elifba, Ulu mu Diniye, İlmihal, Kıraat, İmla dersleri; beşinci sınıfta ise Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulu mu Diniye, Nahvi Arabi, Tarihi Osmani, Kavaidi Osmani, Kitabeti Türki gibi dersler verilmiş. İlginç bir noktaya da değinen Akpınar, ilk başlarda Fransızca derslerinin okutulduğunu ama daha sonrasında bu dersler yerine Kuranı Kerim ve İslam Dini gibi derslerin daha ağırlıklı verildiğini söyledi.

Dikkate değer bir noktanın da mektebe gelen tüm öğrencilere Türkçe öğretme zorunluluğu olduğunu ve bir öğrenci eğer Türkçe bilmiyorsa ona Arapça olarak derslerin anlatıldığını söyleyen Alişan Akpınar ancak sonra-

sında Türkçe izahatının yapılması gerektiğini yazan Mektep Nizamnamesine de değinerek, bunun Abdülhamit'in politikası ile ilişkisi olduğunu belirtti. Akpınar Abdülhamit'in Tanzimat Dönem'inde olduğu gibi bölge ile ilişkisi olmayan valiler atamak yerine bölge ile ilişkisi kuvvetli söz sahibi aşiret liderlerinin çocuklarını “eğitmeyi” düşündüğünü söyleyerek, dönemin zihniyetini aktardı. Akpınar'a göre Osmanlı'nın bununla Kürt, Arap yeni bir bürokratik elitte devlet arasındaki bağı kuracağı düşünülmüş ve bu açıdan bakıldığında mektep amacına ulaşmış.

Alişan Akpınar son olarak ne Rüstiye ne de İdadi olan Aşiret Mektebinin, ikisinin karışımı bir yapıda olduğunu aktarırken, Hamidiye Alaylarından gelenler sonrasında Harbiye'ye gönderilip orada iki sene okutularak yüzbaşı rütbesi ile Hamidiye Alaylarına gönderildiğini dile getirdi.

Abdülhamit mektepte çıkan bir isyanı bahane ederek 1907'de mektebi kapatmış ancak mektebin kapatılmasının asıl amacın mektebin işlevsiz olması ve maliyet sebebi gerekçe gösterilir. Ayrıca o dönemde bölge illerinde birçok okul açıldığı için, aşiret liderleri, çocuklarını İstanbul'a kadar göndermek yerine bulunduğu bölgenin okullarına göndermeyi tercih ederler. Mekteplerin bir süre sonra yüke dönüştüğünü aktaran Akpınar, öğrenci nüfusu da oldukça azalan Aşiret Mektebinin kapatıldığını ekledi.

DİYARBAKIR BAROSU ÇAĞRIDA BULUNDU: Türkiye, uluslararası yükümlülüklerine uygun yasal düzenleme yapmalı

Diyarbakır Barosu, 11-12 Ocak tarihlerinde Diyarbakır'da "İnsan Hakları İhlallerine Dair Ağır Suçların Etkili Soruşturulmasında Uluslararası Deneyim" başlıklı bir konferans düzenledi.

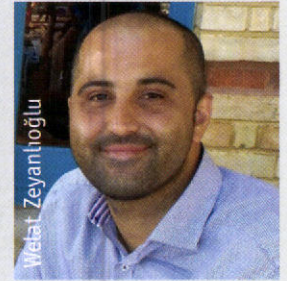
Türkiye'den, yurtdışından; konunun uzmanı akademisyenlerin, hukukçuların ve insan hakları aktivistlerinin katıldığı konferansta beş ayrı oturum düzenlendi. Oturumlarda, ağır ihlallerin soruşturulmasında Türkiye'de ceza adalet sisteminin başarısızlığı, hakikate ulaşmada adli mekanizmanın tutumu, resmi veya gayri resmi bir hakikat komisyonunun mümkün olup olmadığı, uluslararası hukuk ve içtihatlar ışığında insan haklarının ağır ihlalleri, insanlığa karşı suç ve bu suçların soruşturma usulleri, geçmişle yüzleşme, Türkiye'de ve dünyada faili meçhuller ve zorla kaybetmelere ilişkin süren soruşturma ve davaların ulusal ve uluslararası ceza hukukuna göre analizi, insan haklarının ağır ihlallerinde veri toplama, hakikatin belgelenmesi deneyimleri gibi konular ele alınıp tartışıldı. Konferansın sonunda kamuoyuna açıklanan sonuç bildirgesinde Türkiye'deki insan hakları ihlalleri konusunda hukuki ve teknik sorunların tespitinin yanı sıra çözüm önerileri de sunuldu. Bir hakikat

komisyonunun kurulmasının; adli tıp, hukukçular, mağdur aileleri ve insan hakları örgütleri ve akademinin beraber çalışmasının; mevcut yasal düzenlemelerin ve olanakların etkili kullanımın sağlanmasının; toplu mezarların açılması, bulguların incelenmesi ve gerekli soruşturmaların açılmasının gerekliliğinin vurgulandığı sonuç bildirgesinde ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası yükümlülüklerine uygun yasal düzenleme yapması ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Statüsünü düzenleyen Roma Tüzüğü'nü ve BM Zorla Kaybedilmeye Karşı Sözleşmeyi imzalaması ve bu anlaşmalara taraf olması için de çağrıda bulunuldu.

13 MART REGENT'S ÜNİVERSİTESİ'NDE "21. Yüzyılda Kürt Çalışmaları"

İngiltere'nin Regent's University London'da 13 Mart tarihinde *Kurdish Studies in the 21st Century* (21. Yüzyılda Kürt Çalışmaları) isimli bir panel düzenleniyor. Profesör Aldwyn Cooper'ın giriş konuşmasını yapacağı panelin katılımcıları arasında Utrecht Üniversitesi'nden Kürt çalışmalarının tanınan isimlerinden Profesör Martin van Bruinessen de yer alacak.

Gene Regent's University London'dan Profesör İbrahim Sirkeci ve Dr. Welat Zeyanloğlu'nun da katılacağı panelde, Kürt çalışmalarının yakın geçmişte katettiği yol ve karşılaştığı sorunlar el alınıp tartışılacak.

Kürtler DTK öncülüğünde diplomasiyi tartıştı

Kürtler arası iç barış ve diplomasiye yönelik yeni bir süreç başlatan Demokratik Toplum Kongresi (DTK), Diyarbakır'da 1-2 Şubat tarihlerinde "Diplomasi ve İç Barış" konulu konferans gerçekleştirildi. Sümer Park Resepsiyon Salonu'nda yapılan ve iki gün süren konferansa bölgenin siyasi partilerinin temsilcilerinin yanı sıra sivil toplum kuruluşları ve bölgedeki kanaat önderleri katıldı. Kürtler arasındaki kırgınlıkları ve ayrılıkları bitirmeyi amaçlayan konferans, Kürt iç barışını sağlamanın yollarını aradı. Bölgede özellikle son 25 yıldır süren savaşın, koruculuk sisteminin getirdiği sorunlara çözüm yollarını arayacak olan konferans basına kapalı olarak gerçekleştirildi.

Konferansın sonunda sonuç bildirgesi yayınlayan katılımcılar bildirmede dikkat çektiği bazı noktalar şundadır:

"...

- Ulus devlet diplomasisinin, uluslararası tekelin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini, diplomasinin barışların değil savaşların hazırlık rolünü oynadığını ve bu nedenle insanlığı çözümden öte kaosa sürüklediğine,
- Bunun yerine ilkeli; hak, adalet ve ahlak ölçütleri ile demokratik ulus diplomasisinin esas alınmasına; bu diplomasinin de ideolojik derin-

lik, stratejik kararlılık ve taktik esneklik ile yürütülmesi gerektiğine,

...

- İç diplomatik faaliyetler kapsamında, Kürdistanî yapıların tarihsel sorumluluk bilinciyle hareket ederek Ulusal Kürt Konferansı'nın bir an önce toplanmasına ve Kürdistan diplomasi esaslarının belirlenmesine,
- Suriye'nin mevcut çatışmalı ortamından kendi öz gücü ve iradesi ile ortaya çıkan ve şimdiden tüm Ortadoğu'da ezilen halkların umudu haline gelen Rojava Devrimi'nin yaşamsal öneminin özümsemek buna denk güçlü bir diplomatik hamlenin başlatılmasına..."

KRİZ SONRASI NEOLİBERALİZM COĞRAFYALARI: "Devlet, Şiddet ve Emek"

15 Şubat'ta İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'nde *Geographies of Neoliberalism and Resistance After the Crisis: The State, Violence, and Labour* (Kriz Sonrası Neoliberalizm Coğrafyaları: Devlet, Şiddet ve Emek) başlıklı disiplinler arası konferans düzenleniyor. Etkileri tüm dünyada halen hissedilen 2008 finansal krizinin yarattığı tüm sorunlara ve çelişkilere rağmen neoliberal ideolojinin ve siyasetlerin geçerliliğini halen sürdürdüğünü ve hatta bir ihtiyaç olarak görüldüğü tespitini yapan konferans bu anlamda günümüzdeki neoliberal siyasetleri masaya yatırmayı amaçlıyor. Neolibe-

ral ideolojinin yarattığı eşitsizlikleri, yapısal şiddeti, dışlama ve tahakküm pratiklerini ve mülksüzleştirme yoluyla üretilen birikim meselesini tartışmaya açmayı planlayan konferans sosyal bilimlerde ve kamusal alanda yapılan tartışmalara yeni bir perspektif kazandırmak istiyor. Küresel anlamda özellikle Güney'in uğradığı neoliberal saldırıya odaklanacak olan konferanstaki sunumlar, bu yeni neoliberal siyasetlerde devletlerin rolü, emeğin uğradığı dönüşüm ve sosyal adalet kavramının içeriği gibi konular etrafında gelişecek.

KÜRDİSTAN TARİHİ'NDE

1979-1991 DÖNEMİ

HAMİT BOZARSLAN

Bilindiği gibi tarihçiler kendi özgeçmişlerine tekabül eden “yakın tarih” çalışmalarına genellikle pek sıcak bakmazlar. Bu dönemleri belirleyen dinamiklerin uzun yıllar boyunca aktif olması tarihçinin önünde gerçekten önemli bir engel oluşturmakta, tarihin zamansal bir derinlikten yola çıkarak okunmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenledir ki İbn Haldûn, daha 14. yüzyılın sonunda İbranilerin nispeten dar bir arazide vadedilmiş toprakları 40 yıl boyunca aramış olmalarını, yaşamı Mısır’daki kölelikle belirlenmiş olan eski neslin yerini yeni ve hür bir nesle bırakmasının zorunluluğuyla açıklamaktaydı. Ne var ki, bazı anlarda “tarihin hızlandığı”, kronolojinin başdöndürücü bir ivme kazandığı, tümüyle

sönmeyen eski dinamiklerin yeni dimaniklere yer bıraktığı, şiddet, ihtilal ya da savaş gibi genelde istisnai olarak değerlendirilebilecek vakaların sarsıcı ve/ya yapılandıcı süreçlere yol açtığı da hatırd tutulmalıdır. “Yakın tarih”in tanıklarının ve aktörlerinin bir kısmının henüz hayatta olması ise, hem sözlü tarih çalışmalarını mümkün kılmakta hem de daha eski dönemler üzerine çalışan araştırmacıların büyük güçlüklerle buldukları kişisel arşivlere ve “gri literatüre” ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu yazıda bahsi geçen dönemlerden birine, artık nispeten uzaklarda kalan ama günümüzdeki Kürt toplumunun ve siyasi yaşamının yapılanmasında belirleyici rol oynamış olan 1979-1991 yıllarına değinmek istiyorum.

1980'LER, KÜRD HAREKETİNİN, HATTA BUNUN ÖTESİNDE KÜRT COĞRAFYASININ VE DEMOGRAFİK DOKUSUNUN DA TÜMÜYLE YENİDEN YAPILANMASINA YOL AÇACAKTI.

Türkiye'deki 12 Mart Darbesi, ardından gelen şiddet yılları ve 1975'te Barzani hareketinin çökmesinin akabinde gelen bu yeni dönemde, Kürdistan'ın her tarafında karanlık bir sübjektivite rejimi hâkim olmuştu. İran-İrak Savaşı'nın iki ülkenin diğer sınır bölgelerde olduğu gibi Kürdistan'da da yoğunlaşması, Irak Kürdistanı'nda Barzanilerin büyük bir kısmının imhâsı ve Anfal Harekâtı'yla sonuçlanacak olan katliamlar, İran'da Kürt direnişinin yenilmesi ve İKDP Lideri Abdurrahman Qasimlo'nun 1989'da Viyana'da öldürülmesi, son olarak da Türkiye Kürdistanı'ndaki ağır baskı rejimi, sadece binlerce kırsal birimin imhâsı ve 200.000-250.000 yaşam kaybıyla sonuçlanmayacak, aynı zamanda Kürtlerin kolektif bir grup olarak ortadan kaybolması tehlikesini de beraberinde getirecekti.

1979, dünyanın bir çok bölgesinde sarsıcı te-sirleri olan bir yıl olmuştu. İkinci petrol şoku; Idi Amin Dada, Bokassa ve Pol Pot diktatörlük-lerinin yıkılması; Çin-Vietnam Savaşı, Nikara-gua Devrimi ve Orta Amerika'nın iç savaflara kayışı, Thatcher'in başbakanlığa seçilmesi, bu yılı istisnai kılan olaylardan bazılarıydı. 1979 yılı, 1918/1919 ve 1948 yılları gibi, Ortadoğu'nun yapılanmasında da son derece önemli bir kilo-metre taşı olmuştu. Enver el-Sedat'ın İsrail'i tanımasının son aşamasını oluşturan Camp David Antlaşmaları, Saddam Hüseyin'in cum-hurbaşkanlığına geçmesiyle Irak'ın totaliter bir rejime kayması, Suriye'de İslamcı hareketin başkaldırısının ilk emareleri, Kâbe'nin kendile-

rini Müslüman Kardeşler olarak adlandıran mi-litanlar tarafından işgal edilmesi, yoğun şiddet içeren, solu ve Kürt hareketini saldırılarının ilk hedefi olarak saptayan İran İslam Devrimi ve Afganistan'ın Kızıl Ordu tarafından işgali bu yıla damgalarını vuran önemli olaylar arasında yer almaktadır. Birbirleriyle ilişkili olmayan, ama etkileşimleri sayesinde yeni bir bölgesel sistemin oluşmasını mümkün kılan bu kopuşlar, 1950'leri ve 1960'ları belirleyen sol hareketin bölgesel dü-zeyde çökmesine, Fas'tan Peşavar'a uzanan si-lahlı bir konar-göçerliğe ve radikal İslam olarak bilinen akımın Ortadoğu'nun büyük bir kısmın-da hegemonik bir boyut kazanmasına yol aç-a-caktı. Gerçi Filistin ve Kürt sahaları, en azından ilk elde, bu akımın tesirinden uzak kalacaklar-dı; ama Kürt Mella Krekar'ın radikal İslam'ın en önemli düşünürlerinden olan Filistinli Abdul-lah Azzam'ın Peşavar'daki talebelerinden biri olarak ortaya çıkması, bu sahaların da mutlak bir bağışıklığa sahip olmadığını göstermekte-ydi. Bu *annus horribilis*'in (korkunç/berbat yıl) ardından gelen 1980'ler ise, Türkiye'deki 12 Ey-lül rejimi, İran-İrak Savaşı, Afganistan Savaşı ve yeni bir ivme kazanan Lübnan İç Savaşı ile belir-lenecekti. Bu uzun yıllar boyunca, devletlerara-sı sınırlar yoğun bir şiddetin üretilidiği sahalar hâline gelecek, devlet-dışı aktörler bölgesel dü-zeyde son derece önemli bir rol oynayacaktı.

Ortadoğu açısından bu denli büyük bir önem taşıyan 1980'ler, Kürd hareketinin, hatta bunun ötesinde Kürt coğrafyasının ve demografik dokusunun de tümüyle yeniden yapılanmasına yol açacaktı. Türkiye'deki 12 Mart Darbesi, ardından gelen şiddet yılları ve 1975'te Barzani hareketinin çökmesinin akabinde gelen bu yeni dönemde, Kürdistan'ın her tarafında karanlık bir subjektivite rejimi hâkim olmuştu. İran-İrak Savaşı'nın iki ülkenin diğer sınır bölgelerde olduğu gibi Kürdistan'da da yoğunlaşması, Irak Kürdistanı'nda Barzanilerin büyük bir kısmının imhası ve Anfal Harekâtı'yla sonuçlanacak olan katliamlar, İran'da Kürt direnişinin yenilmesi ve İKDP lideri Abdurrahman Qasimlo'nun 1989'da Viyana'da öldürülmesi, son olarak da Türkiye Kürdistanı'ndaki ağır baskı rejimi, sadece binlerce kırsal birimin imhâsı ve 200.000-250.000 yaşam kaybıyla sonuçlanmayacak, aynı zamanda Kürtlerin kolektif bir grup olarak ortadan kaybolması tehlikesini de beraberinde getirecekti.

YENİ BİR SİYASİ ELİT

Bu ağır bilançonun ötesinde, Kürdistan tarihinde 1980'ler yeni elitlerin oluştuğu dönemdi. Genellikle eşraf ve medrese kökenli okumuşlardan ya da seceresi 19. yüzyılın sonuna uzanan ve 1950'lerden sonraki yapısal değişimlerin ve sol hareketin güçlenmesiyle kesifleşen "entelijensiya"dan oluşan "Kürtçü nesiller" giderek yerlerini plebyen dimaniklerden beslenen ve büyük bir kısmı daha 20'lerinde, hatta delikanlılık yaşlarında olan yeni bir siyasi elite bırakmaktaydı. Bu olgu, aslında hem Ortadoğu'nun tümünde, hem de Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gözlemlenmekteydi. Türkiye'de siyasi dinamizmin "68'liler"den "78'lilere" kayması da bu değişimin bir sonu-

İRAK'TA 1960'LARDA YETİŞMİŞ KADROLARIN KONTROL ETTİĞİ KDP'NİN YANISIRA söylemsel düzeyde çok daha radikal bir KYB'nin oluşması, İran'da önemli bir siyasi görünürlük sahibi olan PDK'nin, yine oldukça radikal bir konumdaki Komala Örgütü tarafından "sollanması", Türkiye'de 1970'lerin güçlü Kürt gruplarını tamamen marjinalleştiren PKK'nin giderek hegemon bir aktör hâline gelmesi, bu nesilsel ve sosyolojik değişimin kaçınılmaz sonuçlandı.

cuydu. Kürt sahasında, Irak'ta 1960'larda yetişmiş kadroların kontrol ettiği KDP'nin yanısıra söylemsel düzeyde çok daha radikal bir KYB'nin oluşması, İran'da önemli bir siyasi görünürlük sahibi olan PDK'nin, yine oldukça radikal bir konumdaki Komala Örgütü tarafından "sollanması", Türkiye'de 1970'lerin güçlü Kürt gruplarını tamamen marjinalleştiren PKK'nin giderek hegemon bir aktör hâline gelmesi, bu nesilsel ve sosyolojik değişimin kaçınılmaz sonuçlarıydı. Yeni bir söylem ve yeni bir aksiyoloji geliştiren bu aktörlerin ortaya çıkması, aynı zamanda sınıf temelli mobilizasyonların "milli mücadeleyi" daha da radikalleştirmesi anlamına gelmekteydi. Elimizde, araştırmacıları acil bir görev olarak bekleyen tarihsel ansiklopediler ve sosyolojik profil çalışmaları bulunmamakla birlikte, 1979'dan 1980'lerin sonuna

1946'daki Mahabad Cumhuriyeti tecrübesi ve Irak Kürdistanı'nın 1960'larda Hakkari bölgesini neredeyse Barzani hareketinin "egemenlik sahası"na entegre eden başkaldırısı, sınırların askerileştirilmesinin ve mayınlarla döşenmesinin, Kürtlerin sınıraşırı dayanışma ve mobilizasyonlarını engellemeye yetmediğini göstermekteydi.

kadar "hareket"e katılmış olan kadın ve erkek militanların sayısının onbinleri aştığını, bunların önemli bir kısmının aynı zamanda "silahlı mücadele"de yer aldıklarını söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, 1980'leri Irak, İran ve Türkiye Kürdistanları'ndaki isyanlarla belirlenen 1920'lerin ve 1930'larla karşılaştırabilmek mümkün; ne var ki, bu ilk isyanların aksine, yeni başkaldırılarda, aşiret, tarikat, eski emir aileleri ve şehir eşrafları hemen hemen hiç bir ağırlığa sahip bulunmuyorlardı; kadınların yoğun olarak mücadeleye katılımı da, bir çok açıdan Kürt hareketinde "ilk"ti.

DEVLETLERARASI SINIRLARIN ANLAMSIZLAŞMASI

Bu dönemde gözlenen ikinci önemli olgu, devletlerin Kürtleri "millileştirme"nin koşulu olarak dayattıkları sınır tahayyülünün büyük ölçüde çökmesiydi. Gerçi, 1920'ler ve 1930'lardaki isyanlar, aynı zamanda Irak ve Suriye'deki Manda rejimlerinin ve Lozan'ın Kürtlere (ve Araplara) dayattığı sınırların açık bir şekilde reddedilmesi anlamına gelmekteydi. Bu yıllarda "sınır

ihlâli" Kürt silahlı direnişini besleyen sistemik olgulardan biri olarak ortaya çıkmaktaydı. Yine, 1946'daki Mahabad Cumhuriyeti tecrübesi ve Irak Kürdistanı'nın 1960'larda Hakkari Bölgesi'ni neredeyse Barzani hareketinin "egemenlik sahası"na entegre eden başkaldırısı, sınırların askerileştirilmesinin ve mayınlarla döşenmesinin, Kürtlerin sınıraşırı dayanışma ve mobilizasyonlarını engellemeye yetmediğini göstermekteydi. Ama 1980'lerin belirleyici özelliği, silahlı mücadelenin Kürdistan'ın üç bölgesine yayılması ve Suriye Kürtlerinin de Irak ya da Türkiye Kürtleri saflarında yer alarak bu dinamiğe dâhil olmalarıydı. Ortadoğu'nun tümünde sınırların devletlerin egemenlik sahasını belirleyen hatlar olmaktan çıkıp şiddet üretilen sahalara dönüşmesi de Kürtler arasında iç-geçişkenliği hızlandırıyor ve kendilerine yeni tarihsel fırsatlar sunuyordu; ama bu olgu aynı zamanda da hiçbir Kürt hareketinin başa çıkamayacağı yeni sorunları da beraberinde getiriyordu. Gerçekte, bu dönemde Kürt hareketinin geçmişe oranla çok daha yoğun bir şekilde Ortadoğu sistemine eklemlendiğini görmekteyiz. İran'ın -ve İsrail'in- 1974-1975 yıllarında Soğuk Savaş bağlamında Barzani hareketine verdikleri destek, 20. yüzyılda Kürdistan'ı paylaşan dört devlet arasındaki statükoyu ve doğrudan Kürt hareketini hedefleyen ortak "güvenlik sistemi"ni sarsan tek istisnayıydı. 1980'lerde ise, sadece Türkiye Ortadoğu'daki Kürt hareketlerinin *tümüne* karşı çıkan bir devlet görüntüsünü vermekte, diğer devletler ise rakiplerine karşı kullanabilecekleri "Kürt müttefikler" bulmaya çalışmaktaydılar. Tahran Irak Kürtlerini, Bağdat ise İran Kürtlerini desteklemekteydi. Bu

olgu, her iki hareketin de barınabilecek ve bölge dışı ülkelerle temas kurmalarını sağlayabilecek bir "arka üs"e sahip olmasını mümkün kılıyor, ama her iki KDP arasında büyük gerilimlerin ve iç çatışmaların ve genel olarak Kürtler arasında ciddi bir travmanın doğmasını da kaçınılmaz kılıyordu. Suriye'deki el-Asad rejimi ise, hem diplomatik ilişkilerini kopardığı Irak'taki Kürt hareketlerini, hem de PKK 'yi desteklemekteydi. Ortadoğu'nun şiddetle belirlenen yeni sistemi, PKK'nin Lübnan'da yeniden oluşmasını ve Irak sınırını kullanarak Türkiye'de uzun erimli bir gerilla savaşını başlatmasını mümkün kılmıştı. Diğer devlet-dışı aktörler gibi, 1980'lerin Kürt hareketleri de bölge düzeyindeki silahlı konar-göçerlik sisteminin bir parçası hâline gelmişlerdi.

KÜRT DİYASPORASI

Dönemin hem kısa hem de uzun erimli sonuçları olan üçüncü gelişme ise, Avrupa'da bir Kürt diasporasının oluşmasıydı. Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalara rağmen, bu konuda da elimizde henüz yeterli kaynak ve ansiklopedik çalışma bulunmamaktadır. Ama Irak, İran ve Türkiye'deki baskı rejimlerinden ve İran-İrak savaşından kaçarak Avrupa'ya yerleşen ve genellikle 20-30 yaş aralığındaki gençlerin sayısının onbinleri bulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu gençlerin yaşlanabilecekleri iktisadî ya da kültürel/egitimsel bir "sermaye"leri bulunmamaktaydı. Ama bu toplu sürgünün bir yan tesiri olarak, Kürt siyasi ve özellikle de kültürel yaşamı da kısmen Avrupa'ya "taşınmış" bulunmaktaydı. Büyük bir umutsuzluk içinde gelişen diasporalaşma sürecinin ilk sonucu değişik ülkelerden gelen, ortak bir siyasi kültür ve "milli tahayyül"den beslenmekle birlikte, Kürdistan'ın paylaşılmasıyla son derece farklılaşmış olan Kürt militan ve entelektüellerinin, tabir yerindeyse, yeni ve bereketli bir toprakta harmanlanmasıydı. Avrupa'da, Paris Kürt Enstitüsü, Stockholm Kürt Federasyonu, Londra Kürt Evi gibi siyasi olmayan ilk kuruluşlar bu uzak mesafede gerçekleşen "birlikteliğin" ürünleriydi. Bu kurumlar aynı zamanda 1960'larda ve 1970'lerde sorgulanamayan bir nitelik kazanan Kürtlük ile partizan angajman anlamındaki siyaset arasındaki ilişkiyi koparmaktaydı. Çoğullaşan Kürt sahasındaki bu yeni merhale, 2000'li yıllarda sos-

yal bilimler, medya, kültür gibi alanlarda, hatta Avrupa ülkelerinin siyasi partilerinde önemli bir yer alacak yeni bir neslin, yeni bir elitin temellerinin de atılması anlamına da gelmekteydi. Diasporalaşma sürecinin ikinci önemli sonucu ise, Avrupa'daki yeni kurumların bir süre sonra Avrupa ve Amerika'daki karar mercileri ile temas kurabilecek etkinliğe kavuşmuş olmalarıydı. 1989'da Paris Kürt Enstitüsü'nün düzenlediği Uluslararası Kürt Konferansı bu temaslar sonucunda gerçekleşebilmişti. Konferans sadece Türkiye'de o dönemin SHP'si içinde ciddi bir krize ve Kürt milletvekillerinin ihracına ya da istifasına yol açmayacak, aynı zamanda Peter Galbraith gibi Amerikan siyasetçi ve diplomatlarının Kürt sorunu konusunda harekete geçmesini sağlayacaktı. 1991'de Irak'ta otonom bir Kürt bölgesinin oluşturulmasında bu ilk adımların hazırlayıcı bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

1990'LI YILLAR

Körfez Savaşı'nın da gerçekleştiği 1991 yılı, Ortadoğu tarihinde olduğu gibi Kürt tarihinde de yeni bir safha açacaktı. İran KDP'sinin yeni lideri Şerefkendi'nin 1992'de Berlin'de öldürülmesi, Irak Kürdistanı'ndaki iç savaş ve Türkiye Kürdistanı'nda büyük boyutlara varan yıkım ve "faili meçhul" cinayetlere rağmen, 1990'larda Kürtlüğün yok olma tehlikesi giderek uzaklaşmaktaydı. Şiddetin belirleyici ağırlığına rağmen yeni dönemde Kürt toplumu zoraki şehirleşme ve Kürdistan'da orta sınıfların oluşmasının da tesiriyle büyük iç farklılaşmalara sahne olacak, kültür sahası 1980'lerle karşılaştırılmayacak derecede gelişecek ve çoğullaşacak, 1980'lerin aktörleri hegemon konumlarını kaybetmeseler de, yeni kuşaklar Kürt siyasi hareketlerinde yeni sentaksların oluşmasını sağlayacaktı. ●

AVRUPA'DA,
Paris Kürt Enstitüsü,
Stockholm Kürt Federasyonu,
Londra Kürt Evi gibi siyasi olmayan ilk kuruluşlar bu uzak mesafede gerçekleşen "birlikteliğin" ürünleriydi.

DIPNOT

- 1 Bkz. Hamit Bozarlan, "Revisiting Middle East's 1979", Economy and Society, cilt 41, Numara 4, 2012, s. 558-567.

D O S Y A :

۱۱۲

دایکی بزیندا به نقره خردوشی

از فرق سربلای بیوشی

تغور طهور
از فرق راستم

عقل سید جانان

عقل سید جانان

KADİM KÜRTÇENİN İZİNDE

TEVATÜR VE TEMELLÜK KISKAÇINDA KÜRT KÜLTÜR TARİHÇİLİĞİ

Kürtçenin Med Devleti'nin dili Medceden geldiğine yahut İslam öncesi yüzyıllara tarihlendirilen metnelerinin varlığına dair iddialar gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Bu yazıda bu tür iddia ve açıklamalardan başlıcaları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmekte ve mevcut durumda yazılı Kürtçenin ilk örneği olduğu düşünülen 15. yüzyıla ait bir belge sunulmaktadır.

❁❁❁

“Bilmediklerimiz değil, öyle olmadığını bildiklerimizdir canımızı acıtan!”*

Mark Twain

❁❁❁

ERGİN ÖPENGİN

Kürtlerin kökeni ve genel olarak İslam öncesi tarihleri hakkında gerçek anlamda bilinen çok az şey var.¹ Kürtçenin tarihsel gelişimi hakkındaysa, eski metin yokluğundan, ancak tarihsel dilbilimin rekonstrüksiyon yöntemiyle Kürtçeyi diğer İrani dillerden ayırt eden birtakım fonolojik ve morfolojik özelliğin tahmini oluşum evreleri saptanabilmiştir.² Bu durum Kürtçe ve İrani diller üzerinde çalışan araştırmacılar için aşikârken, Kürtçenin Med Devleti'nin dili Medceden geldiğine yahut İslam öncesi yüzyıllara tarihlendirilen metinlerinin varlığına dair iddialar gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Bu yazıda bu tür iddia ve açıklamalardan birkaçını eleştirel bir yaklaşımla değerlendirdikten sonra yazılı Kürtçenin ilk örneği olduğu düşünülen 15. yüzyıla ait bir belge sunacağım.

İLK KÜRTÇE METİN VE YAZITLARA DAİR: TEVATÜR TEMELLİ TARİHYAZIMI

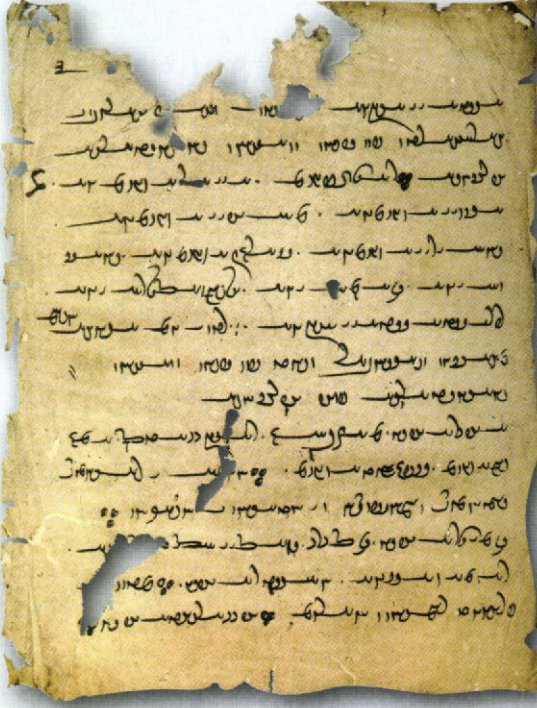
Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi* (2007) başlıklı çalışmasının giriş yazısında, -iddia sahibi eserleri anmadan- “Zerdüşt'ün kitabı olan *Zend-Avesta*”nın³ ilk yazılı Kürtçe metin kabul edildiğini belirtir (s. XLIV). Bilimsellik iddiasında olmayan Kürt yazarlar tarafından yazılmış dört esere dayanan Mamoste Qedri (2006a) de bu fikri aktarır ve savunur. Yıldırım (2013: 28) ise Avesta metinlerinin, “Kürtlerin doğrudan ataları olan Medlerin dil ürünü olan” bir alfabeyle yazıldığını ve Kürtçenin “Avestik Medce”ye dayandığını iddia eder ki bu aynı zamanda Avesta metinlerinin Kürtçe olduğunu ima etmektir. Bunlar, bünyelerinde barındırdıkları yığınla maddi hatayla, Eski İrani diller ve kültürlerle ilgilenen akademik çevreler açısından kabul edilemez tezlerdir.

Öncelikle, Avesta dini metinlerinin ismi olarak kullanılan *Zend-Avesta* başlığı, kökenleri metinlerin Avrupa'ya getirildiği 18. yüzyıla dayanan ve neredeyse yüz yıldır kullanımdan düşmüş bir yanlış adlandırmadır. Genel hatlarıyla değinecek olursak, metinler, M.Ö. 20. ve 3-4. yüzyıllar arasında var olduğu düşünülen Eski İrani dillerden Avestaca (Eski ve Yeni) oluşturulmuşlardır. Sasaniler (226-651) zamanında yazıya geçirildikten sonra Orta Farsçaya kelimesi kelimesine bir çeviriyle aktarılmıştır. Belli ölçüde anlaşılmasız kalan bu çevirileri anlaşılır kılmak için “açıklamalar” ve “izahatlar” eklenmiştir. İşte *Zend*, kelime anlamıyla “izahat-aydınlatma”, bu çeviri ve açıklamaların bütününe verilen addır. *Zend* metinlerinin yazıldığı yazı sistemi ise Arami harflere dayalı Orta Farsça alfabesinin bu amaç için kullanılan *Pazend* (“açıklama amaçlı”) versiyonudur. Zamanla *Zend* de paralel öneme sahip bir metin külliyyatına dönüşmüşse de, *Zend-Avesta* derken aslında iki farklı dilden (Avestaca ve Orta Farsça) ve iki farklı metin külliyyatından (Avesta ve *Zend* metinleri) bahsediyoruz. Dolayısıyla ilk Kürtçe metnin *Zend-Avesta* olmasının önünde, her şeyden önce teknik bir engel vardır.

İddia sahipleri büyük ihtimalle sadece *Avesta* metinlerini kastetmektedirler. Ne var ki, İrani diller filolojisi ya da tarihsel dilbiliminde, Avestacanın İrani dillerin “doğu” kolunun proto-dili olduğu kabul edilmektedir. Kürtçe ise, proto dilleri Eski Farsça ve hakkında çok az bilinen Medce olan “batı” koluna mensuptur. Avestaca hiçbir İrani dilin doğrudan proto-dili olmamakla birlikte, tarihsel değişiklikler bakımından kendisine en yakın diller Osetçe ve Peştucadır. Dolayısıyla, Avesta metinlerinin Kürtçenin yazı-

* “It’s not so much what we don’t know that hurts us; it’s what we do know that ain’t so!”

Oxford Üniversitesi Bodlean Kütüphaneleri koleksiyonlarında bulunan, Avesta'nın bir bölümü Yasna'nın aslı ve Pehlevi/Orta Farsça çevirisini içeren M.S. 1323 tarihli mevcut en eski Avesta elyazmalarından biri J2'den dijitalize edilmiş bir sayfa.

lı geçmişine ait eserler olduğu iddiasının ve bu bağlamda Kürtçenin Avestaca ile ya da olmayan bir "Avestik-Medce"yle bir tutulmasının herhangi bir dayanağı yoktur. Avestaca ve Medce iki farklı Eski İrani dildir ve Avesta metinlerinin yazıldığı alfabe, Avesta ve Medce dillerinin son dönemleri olduğu varsayılan M.Ö. 3-4. yüzyıllardan en az 7-8 yüzyıl sonra Pehlevi/Orta Farsça alfabesinden türetilmiştir. Kürtçe de İrani bir dil olması hasebiyle Avestacayla kimi benzerlikler göstermektedir ki bu herhangi iki İrani dil arasındaki ilişki bağlamında olağan bir durumdur. Son derece özgül bir çerçevesi olan Kürtçeyi bu şekilde Avestacayla eşleştirmenin ve Avestaca metinleri Kürtçe addetmenin hiçbir açıklayıcılığı yoktur. Bu metinleri tüm İrani dillerin yazılı mirası kabul etmekte ciddi bir mahsur olmasa gerek, lakin Kürtçeyle birebir ve dışlayıcı bir ilişki dâhilinde sunulması hat safhada sakıncalıdır.

Yine Selim Temo'nun antolojisinde, 1909 yılında İran Kürdistanı'nın Hewraman Bölgesi'nde bulunmuş M.Ö. 88 ve 22 yıllarına tarihlendirilen iki tablet ve M.Ö. 11 yılına tarihlendirilen bir sözleşmeden bahsedilir ki sonuncunun metni söz konusu çalışmada sunulmuştur. Yıldırım (2013: 26) ise yazıtları birkaç arka plan bilgisiyle sunar ve –hiçbir akademik tetkike tabi olmayan bir kaynağa dayanarak– yazıtların, Kürtlerin Miltattan Önce kullanmaya başladıkları Arami ve Yunan alfabeleriyle yazılmış metinler olduğunu

belirtir.⁴ Bu eserlerin Kürtçeye istinaden ve yazılı Kürtçe örnekleri arasında sunuluyor olması şaşkınlık vericidir. Zira söz konusu eserlerden Yunan alfabesiyle yazılmış olan ikisi Yunanca'dır; üçüncüsüyse Arami harfli Pehlevi alfabesinde yazılmış Partça bir parşömendir. M.Ö. 3. – M.S. 3. yüzyıllar arasında konuşulmuş, Part Krallığı'nın (M.Ö. 247 – M.S. 224) resmi dili Partça, Mani dini metinlerini de içerecek biçimde yazılı belgeleri olan Orta İrani bir dildir. Said Xan adında Sine'li (Sanandaj) bir aydının 1913 yılında eserleri İngiltere'ye ulaştırmasının ardından, Yunanca yazıtlar (E. H. Minns 1915) ve Partça yazıt üzerine (en önemlileri H. S. Nyeberg 1923 ve W. B. Henning 1958) çok sayıda çalışma yayınlanmıştır. Literatürde *Avroman documents* (Hewraman belgeleri) adıyla bilinen bu belgelerin ne olduğuna ve hangi dilde olduklarına dair hiçbir şüphe yoktur. Bu çalışmalara ve yazıtlara dair bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, Yunanca ve Partça parşömenlerin Kürtçe yazılı örnekler olduğu iddiasının geçerliliğinden söz etmek mümkün değildir ve yine söz konusu akademik menşeli çalışmalarda Kürtçe altında sunulmalarını anlamlandırmak da güçtür.⁵

Avesta metinleri ve Partça Hewraman parşömeni gibi tüm eski İrani metinlerin Kürtçeyle ilişkili olarak irdelenmesi son derece önemlidir. Lakin bunu yaparken temel saik Kürtçeye kadim yazıt icât etmek değil, Kürtçenin tarihsel gelişimini "anlamak" olmalıdır.

"Boraboz" ya da Kürt Tarihine (Rom)Antik Bir Katkı Denemesi

Selim Temo (2007) ve dayandığı kaynaklar Mamoste Qedrî (2006a) ve Mehfüz Mayî (1992), 19. yüzyılda Hewraman Bölgesi'nde bir mezar taşında bulunan, M.Ö. 330 yılına tarihlendirilmiş ve Boraboz adlı bir şaire ait olduğu iddia edilen bir şiiri Kürtçenin ilk yazılı örneklerinden saymaktadırlar.⁶ Yazarlar, yapıtlarının güvenilirliğinden şüphe duyabileceğimiz bağımsız araştırmacılara⁷ gönderme yaparak, belgenin çivi yazısıyla yazılmış olduğunu ve Londra Müzesi'nde (Temo 2007) bulunduğunu aktarmaktadır. Temo'nun M. Mayî'den aktardığı altı beyitlik şiir ve Türkçe çevirisi şöyledir: (Bkz. kutu 1)

İddia edilen tarih itibarıyla şiirin yazılışı, Med İmparatorluğu'ndan (M.Ö. 700–558) sonra-

sına, Ahamenişler (M.Ö. 558–330) devrine denk düşmektedir. Bu dönem, İrani diller kronolojisi-nde Yeni Avestaca ve Eski Farsçanın mevcut olduğu geç Eski İrani dönemden erken Orta İrani (Yeni Partça) dillere geçiş dönemidir. Avestacada bu dönemden kalan yazıt yoktur; Eski Farsçadan ise mevcut metinler bu dönemde çivi yazısıyla yazılmış kitabelerden (ör. Ahamenişi kralı Darius’un M.Ö. 522 yılına tarihlendirilen *Behistûn* kitabesi) ve belli sayıda tablettten ibarettir. İrani diller filolojisi, görece önemli oranda eski dilsel materyalin varlığıyla dünyadaki hatırı sayılır filolojilerdendir. M.Ö. 330 yılına dayanan bu şiirin, o devrin dillerinin her bir kelimesi, sesbilimsel veya biçimbilimsel özelliği üzerine titiz araştırmalar yapıp yayımlayan İrani diller filologlarının gözünden kaçmış olması ihtimalinin düşüklüğü, mevzu bahis olan “tarihsel” şiirin mevcudiyetini zaten gayet şaibeli kılmaktadır. Oldukça geçerli bu durumun yanı sıra, Eski Farsça yazıtlarda ve –çok daha sonraları yazıya geçirilen– Avesta külliyatında söz konusu şiirdeki gibi kişiselleştirilmiş bir yazım tarzına rastlamak da mümkün değildir. Döneme ait tüm yazıtlara resmi ve törensel bir ciddiyet hâkimdir ve yine bu dönemden kalan yazıtlar arasında mezar taşı yazısının olmadığını da belirtmeliyiz. Tüm bu gösterenler, şiire dair iddiaları geçersiz kılmaktadır ancak şiiri tarihsel dilbilim bağlamında incelediğimizde daha vahim sorunlarla karşılaşmaktayız.

İlk olarak, şiirdeki çoğu kelime bugünün Kürtçesinden bakıldığında “tanınır” hâdedir. Örneğin günümüz Kürtçesine ait *ji* edatının 24 yüzyıl önce aynı formda olması dilsel gelişim bağlamında söz konusu olamayacak bir durum-

KUTU 1: BORABOZ’UN ŞİİRİ VE ÇEVİRİSİ

*Xwazdî ez tu bi hev re bin
Bi hev re herin xorînê*

Birlikte geçen günleri özlüyorum
Birlikte erkenden çıkıp gitmeyi

*Wer dê bihêrin kotra bin
Bang dîn bi hev re narînê*

O dağlarda dolaşırdık seninle
Birlikte söyledik ezgilerimizi

*Dwîni kotra hêra bûm
Awaz ji cir dixwînê*

Ben o dağlardan öğrenmiştim
Böylesine içli söylemeyi

*Fîrabil û beyaban
Hawar ji dest evînê*

Hem dağlarda ve hem ovalarda
El aman, medet aşkın elinden yani

*Ez tu watu yek dil wîn
Hêzan cwadî wînê*

İkimiz tek bir gönül olmuşken
Sonbahar gelip ayırdı bizi

*Vêkra pêkra hifne wîn
Bicirînê ya binvînê*

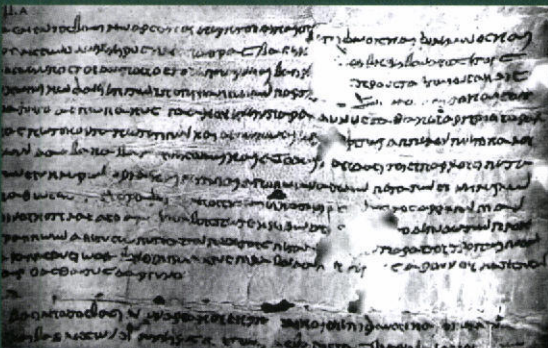
Birlikte olunca gerçekti aşk
Ya ses ver, ya da uyu hadi⁸

dur. Eski İrani dillerde oldukça bütünlüklü bir isim hal sistemi (7 isim hâl eki) mevcutken bu şiirde sadece günümüz Kürtçesinde bulunan isim hâlleri (2 isim hâl eki) vardır. Bu süre zarfında dilde ne denli büyük değişikliklerin gerçekleşebileceğini örneklendirmek adına *Behistun Yazıtları*’ndan bir cümleyi Kurmanci ve Türkçe çevirileriyle ele alalım:

*mām auramazdā pātuv hacā gastā utā-maiy
viθam utā imām dahayāum* (Skjaervo 2009: 189)

“Ahuramazda (bila) min biparêze ji gendiyê û xaniyê min û vî welatî”

“Ahuramazda beni koru(sun) kokuşmuşluktan ve evimi ve bu ülkeyi”

Hewraman belgelerinden Yunanca olan Parşömen II.

Hewraman belgelerinden Partça olan Parşömen III.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA İRAN KÜRDİSTAN’INDA

bulunmuş Yunanca ve Partça *Hewraman Belgeleri* üzerine ilk inceleme 1915’te E. H. Minns tarafından yayınlanmıştır.

Bu metinden bir iki kelimeyi açıklamak Boraboz'un dilinin ne denli "taze" ve iddia edilen kadimlikten ne kadar uzak olduğunu göstermek için yeterli olacaktır:

mām: birinci tekil şahıs zahirinin belirtme hâli (-i ya da nesne hâli), ki hem yeni Farsçada hem Kürtçede bu ad hâli yitirilmiştir;

hacā: Türkçedeki ismin -den ya da ayrılma hâline denk gelen edat, yeni Farsçada *az* ve Kürtçede *ji*'ya evrilmiştir;

utā: Türkçedeki "ve" bağlacına tekabül eder ve yeni Kürtçede *û* olarak görülür;

gastā: "kokuşmuşluk" anlamında olup yeni Kürtçedeki *genî*, *gend* "kokuşmuş" kelimelerinin kök-formudur.

İkinci olarak, metin ziyadesiyle keyfi bir Kurmanci-Hewrami karışımı görünümündedir. Bu iki Kürdi dili birbirinden neredeyse iki bin yıl öncesinden ayırt eden çok önemli *izogloslar* (ayırt edici dilsel özellikler) mevcuttur. Örneğin, şiirdeki *xwazdî* ve *dixwînê* kelimeleri açıkça Kurmanciyken, *wîn* sözcüğü olmak fiilinin Hewramice çekimli halidir. Şiirde *wîn* fiil çekiminin ayrıca Kurmanci hâli *bin* de bulunmaktadır ki bir dilde aynı bağlamda kullanılan iki ayrı "olmak" fiil kökünün olmayacağı su götürmez. Yine birinci satırdaki *hev* sözcüğü, *hemene* (*ham*) "aynı" kelimesinden gelir ve ünlü-ardı gelen *m*'nin *v*'ye

dönüşmesiyle şekillenmiştir. Bu ses dönüşümü Kürtçede çok daha yakın zamanlarda baş göstermiştir (büyük ihtimalle İslamiyet sonrası ki bu *civat* -Arapça *djama'at*'ten- gibi kelimelerin ses değişimini açıklar). Dolayısıyla *hev* kelimesinin Milattan Önce var olmuş olması ihtimal dahilinde değildir. Yine *ra* edatı Orta İrani dönemde bile *ray* şeklinde görülür ve kullanım olarak sadece dolaylı nesneyi belirtir. Birinci ve ikinci satırda, Kurmancinin *Botan* ve standart lehçelerine uyarlanmışçasına, *re* şeklinde *bi* önedadı ve işteşlik zamiriyle birlikte kullanılması safık ölçüsünde bir anakronizmin göstergesidir.

Öte taraftan, *binvînê* kelimesi "uyumak" anlamına gelen *nivistin* fiilinin emir kipindeki çekimidir. Fiil *ni* öneki ile "düşmek" fiilinin kökü *pad*-in bileşiminden *nipad*- olarak elde edilmiştir ve Partça ile Orta Farsçada *nibst* ve *nb'yd* olarak görülür. Yani fiil kökündeki *p/b*'nin Orta İrani dillerden öncesine tekabül eden, o dönemde *v*'ye dönüşmüş olma ihtimali neredeyse yoktur. Ayrıca, fiilin şimdiki zaman kökü paralel formlarıyla bu fiile sahip diğer tüm İrani dillerde olduğu üzere *niv*- şeklindedir. Şiirde *nivîn*-şeklinde ettirgen çatıda verilmiş olmasının da bir açıklaması yoktur. Yine *b* sesinin o dönemde *bang* kelimesinde bulunması mümkün değildir zira Kurmancideki *b* ve Hewrami/Dimilîdeki *w*,

Eski Farsça, Elamite ve Akad dillerinde çivi yazısıyla oluşturulmuş Behistun kitabeleri.

Partçada *w sesi olarak görülür ve Kurmancideki b'ye dönüşmesi Orta İrani dönemden sonra gerçekleşmiştir. Nitekim söz konusu dönemde *bang* kelimesi Partçada *wag*'dir. Aynı şekilde, erken orta İrani dönemde *dil* (gönül, kalp) kelimesinin Kürtçede veya Hewramicede *zîl* ya da *zird* olması beklenirdi. Yine *yek* (bir ve işteşlik zamiri), erken Orta İrani dönemde sistematik olarak kelimenin başında *y* sesini barındırır, ancak Orta Farsçanın ilerleyen zamanlarında *êk*'e rastlanır. Kelimenin zamir fonksiyonunda o dönemde mevcut olmayan *bi* ve *vi* edatlarıyla birleşip *vêkra* ve *pêkra* (birlikte) zarflarını (ki ikisi de aynı anlamı ifade eder) oluşturmuş olması da tüm dilsel ihtimallerin ötesindedir.

Nihayet, şiirin bahsi geçen kaynaklardaki sunumuna vardığımızda ise apayrı sorunlarla karşılaşırız. Genel olarak yazarlar metin hakkında çok az bilgi paylaşmakla birlikte (örneğin transkripsiyon ve transliterasyon hakkında hiçbir detay belirtilmemiş), tamamen modern Kürtçeye dair kelime bilgilerinden yola çıkarak iki bin dört yüz yıl gerilerindeki "eser"i dilsel anlamda sarf ettikleri birkaç cümle ile tahlil etmeye çalışmışlardır. Yukarıda sadece bir kısmına değinilen ses değişimlerini ve etimolojik detayları göz önünde bulundurmadan yapılan kelime ve metin tahlillerinin geçerliliğinden söz etmek mevzu bahis değildir. Ancak söz konusu şiir ve uygulanan tahlille elde edilen tercümesi, birçok çevrede Kürt kültür tarihi hakkında yanlış ve temelsiz bilgilerin dolaşıma girmesine ve yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir.⁹ Bu anlamda, şimdiye kadar öne sürülen ve temellenendirilen iddialar ile söz konusu şiire dair sansasyonel tezlere açıklık getirmiş olmayı umuyor ve itibar sahibi kalemlerin eserlerinde yer verdikleri çalışmalar konusunda özenli davranmalarının Kürt dili ve kültürü açısından taşıdığı önemi vurgulamayı gerekli görüyoruz.

Zerdüştî Rahibin Şiiri ya da

Pseudoprotokurtica

Çoğu Kürt birçok araştırmacının (Qedrî 2006a, Temo 2007,¹⁰ S. B. Sefîzade, Rashid Yasemi 1941[2011]) çalışmalarında yer verdikleri "kadim" şiirlerden biri de, Zerdüştî bir rahibin, M.S. 7. yüzyıla ait olduğu iddia edilen şiiridir. Temo'nun aktarımına göre, söz konusu şiirin 1950'li yıllarda Süleymaniye yakınlarında bir

mağarada bulunduğu ve Goranice yazılmış olduğu iddia edilmektedir. Orta İrani ve Kürtçe dilbiliminin en önemli uzmanlarından David N. MacKenzie (öl. 2001) bu şiire dair iddialar üzerine 1963'te yazdığı makalede ise, şiirin varlığının ilkin 1932'de Basil Nikitine tarafından dillendirildiğini belirtir ki Nikitine, şiirin bilgisini Emir Süreyya Bedirhan'dan edinmiştir. Ne var ki iddianın asıl kaynağı, Kemal Fuad'ın Kürtçe elyazmaları üzerine son derece önemli çalışmasında (1970, s. XIV) aktardığı üzere, Said Khan-i Kurdistani'nin 1931'de yayınlanan (1924'te yazılmıştır) *Mizgani*¹¹ adlı kitabıdır. Bu arada Said Khan'ın, daha önce bahsi geçen Hewraman Belgeleri'ni Avrupa'ya ulaştıran, Hıristiyan inancını benimsemiş bir Kürt olduğunu not edelim. Khan'ın ardından önemli bir Yaresan ailesine mensup Raşid Yasemi de, 1940'ların başında Kürt tarihi üzerine Farsça yayınlanan kitabında, Süleymaniye'de bir parşömen parçası üzerine Pehlevi karakterlerle yazılmış mısralardan bahsetmektedir. Yasemi'nin (büyük ihtimalle S. Kurdistani'den) Farsça alfabeyle verdiği mısralar ve bu mısralardan Latin harflerine yaptığımız transliterasyon şekli ile şiirin, MacKenzie'nin (1963) İngilizce'ye çevirisinden, Türkçe'ye aktarılışı şöyle olacaktır. (Bkz. kutu 2)

Bu parşömen ile Nikitine'in bahsettiği muska üzerinde bulunan mısralar hemen hemen aynı içeriğe sahiptirler. "Eski Kürtçede" hemen hiçbir şey yokken aynı içeriğe sahip iki ayrı tarihi belgenin mevcut olması, bunların ikisinin de 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkması,¹² hiçbir yazarın belgenin tam olarak nerede bulunduğunu bildirmemiş olması¹³ metnin sahilliği hakkında fazlasıyla kuşku uyandırmaktadır. Yine orijinal Pehlevi alfabeyle yazılmış tek bir nüshasının dâhi olmaması çok önemli bir noktadır, zira Pehlevi alfabeti son derece karmaşıktır; çok fazla *ideogram* (Arami karşılıklarıyla temsil edilen Pehlevi kelime) barındırmasının yanı sıra sesler ve semboller (harfler) birçok noktada sistematik bir karşılıklılık göstermezler. Bu yüzden Pehlevi alfabesinde metin oluşturmak çok zor olsa gerek ki bu da söz konusu yazılı belgenin Pehlevi karakterleriyle yazılmış farazi versiyonunun ya da onun bir kopyasının neden "özenle gizlendiğini" anlamamızı kolaylaştırır.

Tüm bunların yanı sıra 1950'lerden itibaren Güney Kürdistan'da basılan birçok kitapta şi-

KUTU 2: İSLAMIN KURDİSTAN'A YAYILIŞINA TEPKİ MAHİYETİNDEKİ TARTIŞMALI ZERDUSTİ ŞİİRİ

هورمزگان رمان آتران کوان ویشان شاردوه گوره گورکان
زورکار ارب کردنه خاپور گنای پاله هتا شاره زور
شنو و کنیکان و دیل بشینا میرد آزا تلی وروی هوینا
روشت زردشتره مانوه بیکس بزیکا نیکا هورمز وهیوچکس

*Hurmezgan rıman atıran kujan
wêşan şardewe gewrey gewran*

*zurkarê ereb kirdine xapûr
ginay pale heta şarezûr*

*şınw ve kenikan we dil bişîne
mêrd(î) aza tîlî we rûyî hûna*

*rewuşt zereduştre manewe bêkes
bezîka neyka hurmîz we hûçkes*

Tapınaklar viran oldu, ateşler söndü,
Büyüklerin en büyüğü sakladı kendini.

Zalim Araplar harap etti
Şarezora varana kadarki köyleri.

Kadınlar ve kızlar esir alındı,
Yiğitler kanda boğuldular.

Kimsesiz kaldı Zerdüştilik dini,
Ahuramazda kimseye merhamet göstermeyecek.

"Hurmezgan ..."
şiiirinin Farsça
alfabesindeki
versiyonu.

Şiirin Latin
harflerine
transliterasyonu ve
Türkçe çevirisi.

irin promosyonu yapılır; Rus araştırmacı M. B. Rudenko da 1960'ta bir çalışmasında bu metinden Kürtçenin yaşayan en eski yazılı eseri diye bahseder. Bu şekilde, metnin sirkülasyonu özellikle Kürtler arasında hızlanır. D. N. MacKenzie ise 1963'te yazdığı makaleyle dilbilimsel açıdan metnin kesinlikle sahte hatta "zırva" (*rubbish*) olduğunu belirtir. MacKenzie metni kelime kelime inceler ve metindeki kelimelerin farklı dillerden toplama olduğunu, hiçbir şekilde Gorani (ya da başka bir Kürdi dilin) tarihsel gelişimiyle bağdaşmadığını gösterir. Örneğin, *riman* (yık-mak) fiili, edilgen çekimiyle, Soranicedir; *atir* (ateş) sadece Partçada (ve Eski Farsçada) bu şekilde bulunur; *wêşan* (kendileri) Goranicedir (Soranicesi *xoyan*); *zorkar* (zalim) Eski Farsçada *zûrahkara* (kötülük yapan) şeklinde bulunup Kürtçede (yani Soranice-Kurmanci-Kal-hori) bulunmaz (Kürtçede *zordar* vardır); *hetâ* Arapça'dan (yani İslamiyet-sonrası) Kürtçeye geçmiştir; *xapûr* hiçbir İrani dilde yoktur lakin Arapça *xirab/p* (yıkık) kelimesini andırır; "kadın" anlamında verilen *şın* kelimesi Kürtçenin hiçbir lehçesinde var olmamıştır;¹⁴ Zerdüş'tün isminin yazılış şekli *zerduştre*, Yeni Batı İrani dillerindeki *zerd* ve Eski Farsça *uştre*'nin birleşiminden elde edilmiştir. Tüm bu öğelerin belli bir dilde iddia edilen tarihte bulunmuş olması mümkün olmadığından MacKenzie bu metnin

kesinlikle sahte olduğu kanısına varır ki metne dair tüm veriler bu iddiayı desteklemektedir

Profesör Reza Hamzeh'ee *Yaresan* (1990) kitabının Türkçe baskısına¹⁵ yazdığı önsözde metnin dilinin genç olması hasebiyle kesinlikle İslam'dan çok sonraya ait olduğunu belirtir; lakin MacKenzie'nin iddia ettiğinin aksine, belgenin dilsel özelliklerinden dolayı sahte olmama ihtimalini de saklı tutar. Ona göre Gorani dili bir dönem boyunca civarında konuşulan Kürtçelerden çok fazla öge almış ve bir nevi tüm bölgenin iletişim dili olarak işlev görmüştür. Bu yüzden MacKenzie'nin şaibeli bulduğu farklı dillere ait öğelerin dilde mevcut olabileceğini öne sürer. Hamzeh'ee'nin açıklaması bu haliyle çok genel bir çerçeve sunarken, MacKenzie'nin pozisyonunu sarsmaz. Hamzeh'ee metnin dilinin Gorani dilini temsil ediyor olabileceğini gösterecek olsa bile, bu şiirin tarihsel bir belge olarak sahte olmadığı anlamına gelmeyecektir. Zira metnin Pehlevi alfabeyle yazıldığı iddia edilmektedir. Oysa ki Pehlevi alfabesinin en son 8-9. yüzyıllarda (çok sınırlı oranda) kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, metnin dilinin Goranice olması tarihsel olarak sahte ve uydurma olduğu gerçeğini değiştirmez. Sonuç olarak, söz konusu bu "eski" Zerdüşti Kürt şiirinin de yazılı Kürtçenin kadim örneklerinden sayılamayacağı açıktır.

“KÜRT ALFABELERİ”: TARİHİ TEMELLÜKÜN AHİR SA(F)HASI

Son zamanlarda tarihte Kürtlerin kullandığı alfabeler başlığı altında önüne geçilemeyen yanlış bilgilendirmelere rastlamaktayız. Bu durumun en iyi örneği, Kürtlerin tarihte çivi yazısı, Arami ve Yunan alfabeleri, Avesta alfabesi, Pehlewî alfabesi, Binû Şad ve Masî Sûratî alfabelerini kullandıklarını belirten Yıldırım'ın (2013) çalışmasıdır. Öyle ki bu çalışmada, yazıtların Kürtçe olduğu iddiasını desteklemek için, İran-Mezopotamya coğrafyasında bulunmuş tarihi yazıtlarda kullanılan –neredeyse tüm– alfabelerin Kürtlerin tarih boyunca kullandıkları alfabeler olarak adlandırılmasında bir beis görülmemiştir.

Örneğin, Yıldırım “Kürtlerin doğrudan ataları olan Medlerin”, Sümerlerden alınan 36 harfli çiviyazısına 6 harf ekleyip kullandığını belirtir (s. 25–26). Ne var ki, bu iddiayı destekleyecek herhangi bir kanıttan söz etmek mümkün değildir zira Medlere ait hiçbir yazıt yoktur. Durumun talihsiz bir başka boyutu da şu ki Yıldırım'ın çalışmasında “Med çivi yazısı” olarak sunulan alfabe, günümüzde de İbranice yazımında kullanılan modern İbrani yazı sistemidir. Bu yazı sistemi Aramice alfabeden türe(til)miştir ve örneğin Akadca ve Eski Farsça gibi dillerin yazımında kullanılmış çivi yazısı sistemiyle ilgisi yoktur. Yine Kürtlerin Arami ve Yunan alfabelerini kullandıkları iddiası, yukarıda temelsizliğini açıkladığımız *Hawraman Belgeleri*'nin Kürtçe metinler olduğu savı üzerine bina edilmiştir. Metinler Yunanca ve Partça olduğuna göre bu alfabe iddiaları da temelsizdir. Kürtlerin Avesta ve Pehlevî alfabelerini kullandıkları iddiası da yine, Avestaca yazılmış *Avesta* kutsal metinleri ile Pehlevîce/Orta Farsça yazılmış *Zend* metinlerinin Kürtçe kabul edilmesinden ileri gelmektedir ki bu konuyu yukarıda tartışmıştık. Hayli dar bir çerçevede şekillendirilen bu yazının ilk bölümündeki açıklamalar, bu iddia ve tezlerin temelsiz olduğunu açıkça gözler önüne sermekteyken, uluslararası projeler dâhil çeşitli akademik platformlarda değerlendirilen *Avesta* metinlerinin¹⁵ ve sürekli yeni inceleme ve basımları yapılan dini ve seküler Pehlevîce/Orta Farsça metinleri¹⁷ ve bu metinlerin yazıldığı alfabelerin tabiri caizse pervasızca Kürtçe addedilmesi, her

Kürtlerin, geç Orta Çağ'dan itibaren tespit edilen yazılı eserlerinde kullandıkları Arapça-Farsça alfabeden uyarlanmış yazı sisteminden önce yazıyla olan irtibatlarını gözlemleyebileceğimiz tek tarihsel atıf, İbn Wehşiye adlı Keldani bir âlimin 856 yılında eski alfabeler üzerine yazdığı Arapça *Şewqu'l-Müsteham Fî Ma'rifeti Rumûzi'l-Eqlam* adlı eserde yer almaktadır.

şeyden önce Kürt yazarların tarihi temellük çabaları bağlamında oldukça vahim bir –bilimsel ve entelektüel– duruma işaret etmektedir.

Kürtlerin, geç ortaçağdan itibaren tespit edilen yazılı eserlerinde kullandıkları Arapça harflerden uyarlanmış alfabeden önce yazıyla olan irtibatlarını gözlemleyebileceğimiz tek tarihsel atıf, İbn Wehşiye adlı Keldani bir âlimin 856 yılında eski alfabeler üzerine yazdığı Arapça *Şewqu'l-Müsteham Fî Ma'rifeti Rumûzi'l-Eqlam* adlı eserde yer almaktadır. *Kürt Tarihi*'nin 9. sayısında, Muhammed Ronî El-Meranî ve Kadri Yıldırım'ın yazılarında bu alfabenin şekli sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Ancak benim burada yapacağım şey daha ziyade, adı geçen yazılardaki kimi sorunları ifşa etmek adına, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph Hammer tarafından

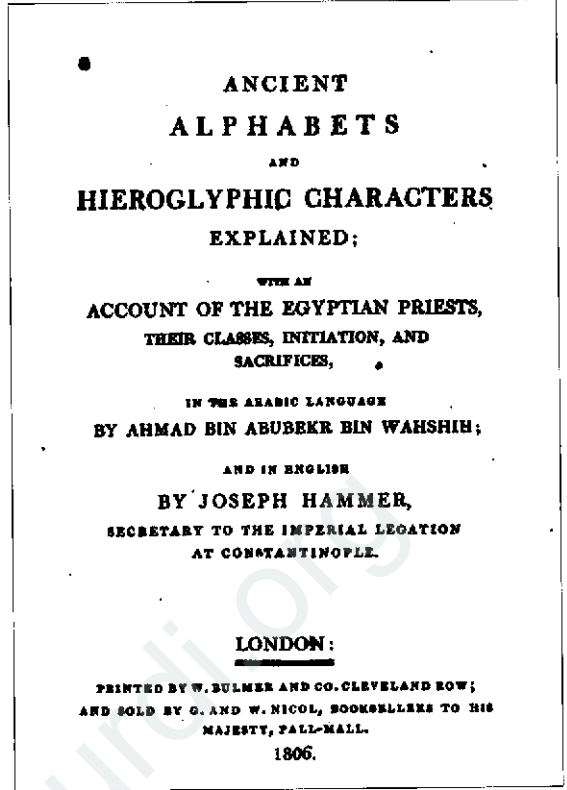
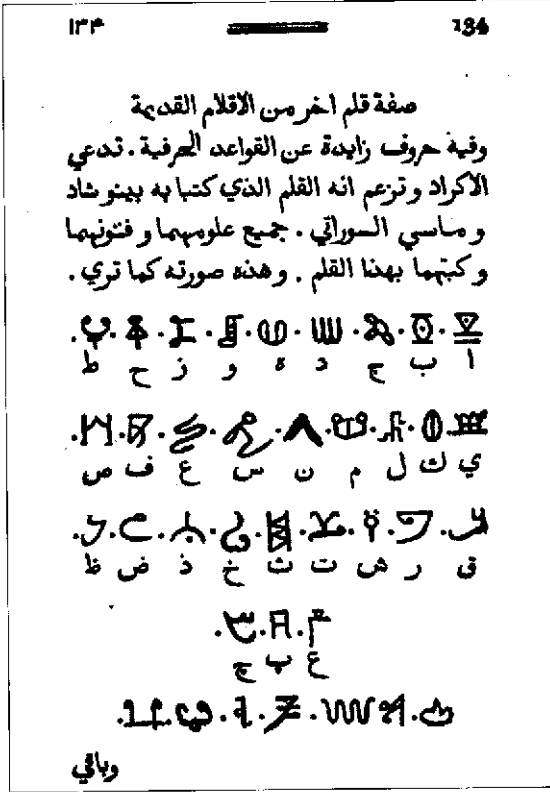
1) שנת /// ק ירהא ארותת מיבנו פתכפך ברי תורין
 2) // .. וכי כרכא אכמך מה אב .. שון פלנ יאת
 3) רזבנו אויל ברי בשניז דד אהי כלא ווזן דון ///
 4) סה סן בומהותי א .. ח .. ג.מי אדלו קדמתה
 5) שתדין תירך ברי אפין .. ברי ושנו ארשתה
 6) ברי אבנו בריפנרי ברי מתרפכי סינר ברי מאתכוננ
 7) .. כרמא אסמתן כרמא וינת אויל סן
 8) פתספך כלא ווזן ///

“MED ÇİVİ YAZISI” OLARAK SUNULAN YAZIT ÖRNEĞİ,

Aramî dilinde bir metnin orijinalinden modern İbrani karakterlerle yeniden yazılmış versiyonudur. İbrani alfabesi Arami karakterlerden türemiştir ve örneğin Akadca ve Eski Farsça gibi dillerin yazımında kullanılmış çivi yazısı sistemiyle doğrudan herhangi bir alakası yoktur.

9. yüzyıl
Keldani âlimi
İbn Wehşiye'nin
kitabında Kürtlerin
kullandığını
belirttiği alfabe.

İbn Wehşiye'nin
eserinin
Avusturyalı
şarkiyatçı Joseph
Hammer tarafından
1788 tarihli bir
elyazmasından
yapılan çevirisinin
1806 tarihli
baskısının kapağı.

eserin 1788 tarihli bir elyazmasından yapılan çevirisinin 1806 baskısından yola çıkarak, alfabe hakkında yazarın aktarımlarının çevirisini sunmak olacak.

İbn Wehşiye kitabının yedinci bölümünü şöyle adlandırmaktadır: “Eski Kralların alfabeleri, yani, Süryani kralları, Mısır Hermes kralları, Firavunlar, Kenaniler, Kürtler, Kasdaniler, Farslar ve Koptlar[ın kralları]”. Ne var ki, Kürtlere atfedilen alfabe bu bölümde değil, kitabın sonundaki ekte şu başlık altında yer verilmektedir: “Nebatiler, Keldaniler ve Sabi’unlar’ın muhafaza ettiği Tufan-öncesi[nden kalma] alfabeleri.”

Yazar ilkin farklı topluluklara ait alfabeleri sıralayıp tasvir ederken, peşi sıra, Keldanilerin Kürtlerle olan münasebetine dair şu ilginç değerlendirmeyi paylaşır:

“Keldaniler, tüm bilimler ve sanatlarla içiçe olduklarından zamanlarının en bilge insanlarıydı. Onların ilk eşitleri ve rakipleri Kürtlerdi. Ne var ki, bu iki halk arasındaki fark, [yerdeki] toz ile [gökteki] Ülker [yıldızları] arasındaki farka denktir. Kürtlerin onlara karşı ilk üstünlükleri tarım ve botanik alanında idi. *Binushad*’ın oğullarından geldiklerini ve *Âdem*’in tarım üzerine kitaplarına ve *Safrith* ve *Coothami*’nin [Kûthami] kitaplarına sahip olduklarını iddia ederlerdi. [Ay-

rica] semavi ilhamla indirilmiş Tufan-öncesi yedi kitabı [da] ellerinde bulundurduklarını iddia ederlerdi. Sihir ve muska sanatına haiz olduklarını iddia ederlerdi, ama bu doğru değildir; zira tüm bilimler onlara, onları yetiştiren/eğiten Keldaniler tarafından aktarılmıştı. Onların bilgilerinin kadimliğine dair bu iddiaları, Keldanilerle aralarındaki köklü nefretin sebebidir.” (s. 52-53)

Ardından, en eski Keldani alfabetesinin ve yine başka bir Keldani alfabetesinin harflerini sıraladıktan sonra, “bilinmeyen kadim bir alfabe” başlığı altında “Kürt” alfabetesinin harflerini şu girizgâhla vermektedir: “Bu alfabede düzenli harflerden daha fazla harf bulunmaktadır. Kürtler, yanlış bir şekilde, bunun *Binushad* ve *Massi Surati*’nin tüm bilimsel ve teknik eserlerini yazdıkları alfabeleri olduğunu iddia ederler.” Ardından, şu önemli değerlendirmeyi ekler:

“Bu harflerin hangi alfabeyle ait oldukları hakkında bir bilgiye sahip değiliz, zira ifade ettikleri dili asla belirleyemedik; ama ben Bağdat’ta bu alfabeyle yazılmış otuz üç kitabe gördüm. Şam’da ikametim sırasında, biri *üzüm asması ve hurma ağacı yetiştirme*, diğeryse *su ve bilinmeyen sahalarda suyu bulup çıkartma yöntemleri* üzerine iki kitapla karşılaştım. İnsanlığın hayrı için her iki kitabı da Kürtçe dilinden Arapça diline çevirdim.” (s. 53)

Böylece, İbn Wehşiye, söz konusu alfabenin Kürtler tarafından kullanıldığını, bu harflerle yazılmış iki Kürtçe kitabı Arapçaya çevirdiğini tarihe not düşmüş oluyor. Fakat bu alfabenin Kürtlere ait bir alfabe olmadığını düşünüyor; zira aynı alfabeği Bağdat'ta, hangi dilde olduklarının bilinmediği otuz üç kitabenin¹⁸ yazımında da görmüştür. Her halükârda, yazı sistemleri alanında önemli bir yere sahip bu esere göre söz konusu alfabe, bu şekliyle, Kürtçenin yazımında kullanılmış kadim bir alfabedir.

YAZILI KÜRTÇENİN İLK ÖRNEĞİ: ORTA ÇAĞ'DAN GÖSTERİŞSİZ BİR DUA ÇEVİRİSİ

Yukarıdaki tartışmalar, hâlihazırda İslam öncesine ait Kürtçe bir yazıtın bulunmadığını göstermektedir. İbn Wehşiye adlı Keldani âlimin 853-856 yılları arasında Arapçaya çevirdiğini ifade ettiği iki kitap ve kitapların yazımında kullanılan alfabeyle yazılmış başka muhtemel eserler hakkında malumatımız da yok. Selim Temo'nun antolojisinde ve başka eserlerin 9. yüzyıldan başlayıp 16. yüzyıla dek sıraladıkları şairlerin şiirlerinin çoğunun belgelenmiş bir yazılı tarihleri olmadığı gibi¹⁹ başka tür analizlerle de ikna edici kılınmamışlardır. Bu haseple, aşağıda, David N. MacKenzie'nin 1959'da yayınladığı bir makalesinden aktaracağımız, 15. yüzyılın ilk yarısından kalma bir elyazmasında bulunan Kürtçe dörtlüğün yazılı Kürtçenin mevcut ilk örneği olduğunu iddia edebiliriz.

Söz konusu dörtlük Ermeni harfleriyle yazılmıştır ve daha geniş bir Ermenice elyazmasının içerisinde bulunmaktadır. Elyazması Erivan'da Matanadaran Koleksiyonu'na "No 7117, folio 144b" olarak kayıtlıdır.

Birçok alfabeden yazı örnekleri barındıran bu elyazması 1930'lu yılların sonlarında bu-

lunmuştur. Konu üzerine ilk yayın Gürcistanlı araştırmacı Profesör Akaki Shanidze'nin 1938'de yazdığı makaledir. Shanidze elyazmasının, muhtemelen 1430 ila 1446 yılları arasında çok daha eskiye dayanan orijinalinden kopya edildiğini ve Kırım bölgesinden getirildiğini belirtir. Shanidze elyazmasında bir Hristiyan ayin duasının Ermenice alfabeyle yedi farklı dilde bulunduğunu yazar. Bunlardan "birinin Med (Maroc') dilinde yazıldığı söylenir", diğerleri ise Yunanca, Süryanice, Gürcüce, Farsça, Arapça ve Türkçedir. Shanidze makalesinde duayı orijinal Ermeni harflerinde ve Latin harfleri transliterasyonu ile verir; MacKenzie ise 1959'da yazdığı makalesinde İrani dillerde yaygın Latin-harfli transkripsiyon sistemiyle duanın yeni transliterasyonunu yapar. Duanın MacKenzie'nin makalesindeki Farsça ve Türkçe sunuşları ile "Med dili"ndeki karşılığı şöyledir: (Bkz. kutu 3)

Duanın yaklaşık çağdaş Türkçe tercümesi şöyledir: "Ulu Tanrı, ulu güçlü, ulu ölümsüz ki haça gerildin bizim için, rahmet et bize."

Shanidze daha en baştan "önümüzde Kürtçe bir metin olduğuna şüphe yok" diyerek elyazmasında Medce olduğu belirtilen metnin Kürtçe olduğunu belirtmişti. Orta İrani diller uzmanı Profesör. W. B. Henning ise 1958'deki *Mitteliranisch* çalışmasında "Med dili"ndeki duayı inceler ve "kesinlikle Kuzey İrani bir dil ama çok eski olmayan bir karaktere sahip" der. MacKenzie ise metnin açıkça Kürtçe olduğunu savunur. Bu sonuç Kurmanci Kürtçesi bilen herhangi biri için şaşırtıcı değildir, zira kelime ve yapılar bariz arkaikliklerine rağmen çoğunlukla tanınabilir haldedirler: *pākiž*, günümüzdeki haliyle *pāqiz* (temiz); *zahm* günümüzdeki haliyle *zexm* (güçlü); *vēmarg* (*vē+marg*) günümüzdeki haliyle *bēmerg* (ölümsüz). Görece girift olan sadece üçüncü satırdır. Burada *ko* ya da *koy* yan cümle ekleme

KUTU 3: 15. YÜZYILDAN BİR HRİSTİYAN AYİN DUASININ FARSÇA, TÜRKÇE VE "MED DİLİ"NDEKİ VERSİYONLARI

Farsça	Türkçe	"Med dilinde"
<i>pāk-ī xudā, pāk-ī tavānā, pāk-ī bēmarg, avar xāč šudī bahr-ī mā, raḥmat kun var mā.</i>	<i>arī tanrı, arī güçlü, arī ajalsız, yisa ki xaça çiqtiñ, rahmāt qilyil bizā.</i>	<i>pākiž xudē, pākiž zahm, pākiž vēmarg, kōy hātī xācē iz kir ma, raḥmatē ma</i>

Modern topluluk tanımlarımızın yansımalarını kadim zamanlarda da bulacağımız varsayımı veya arzusuyla girişilecek arayışlar, yukarıda kısmen tartıştığımız üzere, temelsiz ve kolaycı kültür tarihçiliğine kapı aralamaktan öteye gidemeyecektir.

bağlacıdır; *hātī xāčē* edilgen çatıda olup *hātī xaç kirinē*'nin kısa halidir; *iz kir* çok arkaik bir yapıdır, Orta Farsça ve Partça'da sırayla *až kerd* ve *ač kird* şeklinde görülür, günümüz Kürtçesinde *ji (zi) bo* edatıyla ifade edilir. Bu şekilde yukarıda verilen ortak tercümeyle tamamen denk gelir. Kürtçe alfabeyle şöyle aktarabiliriz duayı: "*pakij xudê, pakij zehm, pakij vêmerg, koy hatî xaçê ij kir me, rehmetê me*".

Elyazmasındaki "Medce dua" Muamması

Medce, Eski İrani diller arasında hakkında en az şey bilinen dildir. Eldeki belge niteliğindeki bilgiler çoğunlukla kişi isimleri ile sınırlı kalmak suretiyle, modern dillerle karşılaştırma yapmayı mümkün kılacak nitelikte değildirler. Tarihsel olarak netliği kesinleşmemiş olmakla birlikte Kürtler, Beluçlar, Orta İran ve Hazar denizinin güneyindeki halklar Medlerle ilişkilendirilir. Bu toplulukların dillerinin Medceyle ilişkisi de yine çok yüzeysel çıkarımlara dayanan açık uçlu ihtimaller üzerine inşa edilmiştir. Bu durumda, modern Kürtçeye geçiş dönemine ait bu dua metnini dilsel düzlemde M.Ö. 3-4. yüzyıllara kadar konuşulmuş olan Medceyle ilişkilendirmenin hiçbir aracı yoktur. Ne var ki, Kürt araştırmacıların ancak son zamanlarda fark ettiği bu metin de Kürtçeyi Medceyle ilişkilendirmenin hizmetine sunulmuştur. Bu bağlamda, Tarih Vakfı için bir komisyon tarafından hazırlanan *Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*'nda (2010: 23), Kürtçe-Medce benzerliği başlığı altında bu duaya yer verilmiş ve herhangi bir dilbilimsel kanıt ya da tahlile başvurulmadan "bu metin Kürtçe ile Medcenin aynı dil olduğuna dair en açık kanıttır" sonucuna varılmıştır.²⁰ Böylesi bir sonuca varmanın kolaycılığını göstermeyi amaçlayan yukarıdaki tartışmaların yanı sıra metni incelemiş uzmanlar da böylesi bir sonuca ulaşmamışlardır.

Bu durumda, açıkça Kürtçe olduğunu gördüğümüz duanın diline elyazmasında "Medce" denmesini nasıl anlamlandırmalıyız? Bu durum aslında Orta Çağ tarihçileri arasında görülen bir pratikten kaynaklanmaktadır. Nitekim Ermeni tarihçileri de Kürtlerden bahsederken bazen "Medler" demişlerdir. Ermeni tarihçilerin bu adlandırmasına sebep olarak Asatrian (2009: 22), klasik edebiyatta yaygın olan, mevcut kavimleri kadim topluluklarla eşleştirme pratiğini işaret etmektedir. Böylece Tatarlar (ki İrani değil Türki bir halktır) Perslerle; Karakoyunlu Türkmenlerse kadim bir İrani topluluk olan Sakalarla anılmışlardır. Asatrian'ın birinci el kaynaklardan iktibaslarla desteklediği üzere, muğlak yorum bırakmamak adına kimi zaman her iki isim ardı ardına kullanılmıştır (örneğin, "Medler, yani Kürtler"). Elyazmasında söz konusu duanın Medlerin dilinde yazıldığı ifadesi pekâlâ aynı bağlam ve pratik içerisinde değerlendirilebilir ve anlaşılabilir. Yani Orta Çağ Ermeni tarihçilerinin Kürtleri ve dillerini anarken "Medler" ve "Medce" tabirlerini kullanmaları tarihçileri arasında yerleşik bir pratik olup M.Ö. 3-4. yüzyıllara kadar konuşulmuş "Med" diliyle Kürtçe arasındaki ilişkiyle –en azından doğrudan– alakalı değildir.

BİTİRİRKEN

Kadim olanın cazibesine kapılmamak zordur. Kültür mirasının öğelerinin peşine düşmek ve onları değerlendirmek, özellikle Kürtler gibi kültürel ve fiziki varlıkları talanlara maruz kalmış ve kalan topluluklar için hayati önem arz etmektedir. Ne var ki, modern topluluk tanımlarımızın yansımalarını kadim zamanlarda da bulacağımız varsayımı veya arzusıyla girişilecek arayışlar, yukarıda kısmen tartıştığımız üzere, temelsiz ve kolaycı kültür tarihçiliğine kapı aralamaktan öteye gidemeyecektir. Milattan Önce ya da İslamiyet öncesi dönemde, bir topluluk olarak Kürtler ve/veya dilleri Kürtçe henüz ortaya çıkmamış da olabilir. Böyle olmasının Kürtçenin –tarihsel– önemini azaltmayacağı da açıktır. Nitekim dünyadaki mevcut dil ve toplulukların çok azının Milattan Önce'ye dayanan yazılı kayıtları vardır. Örneğin Modern Rusçanın proto-dili Eski Doğu Slavcasıyla yazılmış ilk metinler 10. yüzyılda karşımıza çıkarken, ilk Türkçe ve Lehçe metinler 14. yüzyıla aittir. Yine, Fransızca ya da Lehçe gibi dünyanın

merkezi dilleri de dahil birçok dilin oluşumları (*formation*) miladi birinci binyılın ikinci yarısına denk gelir. Bu durum, söz konusu dillerin devletli diller olmaları önünde bir engel teşkil etmediği gibi, yüzyıllara yayılmış etkin edebi geleneklerinin taşıyıcısı olduğu önemlerinden de bir şey ek-siltmez. Dahası, yazılı bir kayıt toplumun tarihsel evredeki kültürel ortamı hakkında fikir verici olduğu sürece yazılı bir kayıt olmanın ötesinde bir anlam taşır. Bu anlamda, Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle bir yazı dili olarak doğuşunu, dönemin görece elverişli siyasi şartları çerçevesinde gelişmiş klasik Kürt edebiyatı ekolünün baş gösterdiği 16. yüzyıldan başlatmak, D. N. MacKenzie ya da Philip Kreyenbroek gibi araştırmacıların da hemfikir olduğu üzere, şu aşamada akla en yakın olan sonuçtur. Son olarak, burada incele-

nen çalışmaların ve onların referans verdiği Kürt yazarların eserlerinin, günümüz Kürdistan coğrafyasına tekabül eden bölgenin ve genel olarak İrani dil ve kültürlerin tüm mirasını, "Kürtlük" ve belli bir çerçeveye sahip Kürtçeye ait gösterme çabası içinde olduğunu görüyoruz. Şüphesiz, bu durum geçen yüzyıl boyunca geliştirilen Türk ve Fars ırkçı/milliyetçi tarih yazımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda, Kürdistan'ın her parçasında bu tür bilgi üretim ve tahakkümlerine maruz ve mahkûm kaldığımızı göz önünde bulundurup, ancak yöntemi esas alarak ve akademik alanların uluslararası standartları gözeterek çalışmalarını daha fazla önemseyerek ve tanıyarak yürüttüğümüz çalışmaların sonucunda ürettiğimiz bilginin değerini arttırabileceğimizi akılda tutmalıyız. ●

DİPNOTLAR

- 1 Son zamanlarda bu yöndeki önemli bir disiplinlerarası çalışma Hennerbichler'in (2012) yanı sıra Limbert(1968) ve Asatrian(2009) da önemli bilgiler içermektedirler.
- 2 Bu doğrultuda anılabilecek iki önemli çalışma MacKenzie (1961) ve Asatrian (2009)'dur.
- 3 Buradan Avesta'yı Zerdüş yazmıştır gibi bir anlam çıkıyorsa düzeltmek gerek; zira Mazda dini inancının (*Mazdayasnan*) kutsal metinleri olan Avesta M.Ö. birinci binyılın başlarından M.Ö. 3-4. yüzyıllara uzanan zaman zarfında oluşturulmuştur. Heterojen metinlerden oluşan Külliyyat ehil din insanları tarafından sözlü olarak aktarılmıştır ve metinler ilkin tahminen M.S. 4-5. yüzyıllarda yazıya geçirilmişlerdir. Eldeki en eski elyazması ise 13. yüzyıla dayanır.
- 4 Her iki çalışmada (Temo ve Yıldırım) sunulan metindeki bir takım bariz hata (örneğin ilk satırda verilen yıl 3000 değil 300 olmalı) ve eklentinin dışında bazı kelimeler "Kürtçeleştirilmiştir" (örneğin *hemi* kelimesi ki asıl metinde Partça ve Orta Farsça şekliyle *hamæđ* dir).
- 5 Söz konusu "kürdi" kaynaklarda, metnin Kürtçe olduğu iddiası, metin, genel olarak, hiçbir incelemeye tabi tutulmadan ortaya atılmış. Mesela Temo'nun (2007) transkripsiyon versiyonunda ve Yıldırım'da (2013)

- "oğul" anlamındaki *ber* ve başka birtakım kelimeler, Semitik/Arami (bugünkü Asurice-Süryanice-Keldanice nin proto-dili) unsurlardır. Metinde bulunuyor olmaları Pehlevi yazı sistemiyle ilgilidir. Bu yazı sisteminde çok sayıda kelime Aramice karşılıklarıyla (*ideogram*) yazılır ama Pehlevi kelime olarak okunur. Örneğin, Aramice edat *mn*, Orta Farsa *az* ve Partça *afi* ifade etmek için kullanılır. Yani *ber* ve benzeri kelimelerin, Partça karşılıkları olarak anlaşılması gerekir. Orta İrani dönemle ilgili bu ayrıntı bilinmeden bu metinlerden bir şeyin anlaşılması zaten mümkün değildir.
- 6 Temo (2007) şiirin hakikliği hakkında şüpheleri olduğunu belirtse de, çalışmasında şiire genişçe yer vermenin yanı sıra şiire belli önem atfetmenin göstergesi şeklinde kısaca dilset ve tematik tahlilini de yapar.
- 7 Görünüşe göre bu şiir ilkin Enwer Mayr'nin (bkz. *Kürt Tarihi* sayı 2) *El-Ekrad fi Behdınan* (1960 Musul) kitabında gün yüzüne çıkmıştır. Bir imam ve şair olan yazar, kitabında, Kürt edebiyatı tarihi üzerine yetkin çalışmalardan MacKenzie (1969), Fuad (1970) ve Kreyenbroek (2005) ile karşılaştırıldığında temelsiz oldukları aşikâr birçok "bilgi" paylaşmaktadır.
- 8 Arjen Arf de, Kuzeyle şairler antolojisi *Bakurê Helbestê*'de (2011, Duhok, WÊNK) şiirin bir bölümünü verir ki Temo'nun sunduğundan daha eski bir havada olmasına rağmen temel olarak aynıdır.

- 9 Öyle ki önde gelen Kürt yayınevlerinden Lis Yayınları "Boraboz" adında bir şiir serisi bile başlatmıştır. Yine, 9 Mayıs 2010'da, Bilgi Üniversitesi'nde Kürtçe şiir tarihi üzerine Kürt şairlerin katılımıyla düzenlenen bir panelin başlığı şöyleydi: *Ji Orfeus Heta Boraboz Dillêdana Kelamê* (Orfeus'tan Boraboz'a sözün kalp atışı).
- 10 Temo (2007) metnin sahihliği hakkında şüpheleri olduğunu belirtir.
- 11 "Müjde" anlamına gelen kitap Hristiyanlık dini üzerine Goranice manzum bir eserdir.
- 12 Yukarıda bahsettiğimiz *Hewraman Belgeleri* bağlamında bir esinlenme söz konusu olabilir, MacKenzie'nin haklıca şüphelendiği üzere. *Hewraman Belgelerini* Avrupa'ya ulaştıran Said Khan'ın bu Zerdüşti şiiri ilk yayımlayan kişi olması da bu ihtimale neredeyse şüphe bırakmayacak derecede güç kazandırmaktadır.
- 13 Tarihi metin edisyonlarında genelde çalışmanın ilk paragrafında incelenen metnin künye bilgileri yer alır.
- 14 Ne var ki bu bilgi Güney ve Doğu Kürdistanlı yazarların sözlük ve dilbilimsel eserlerinde sıkça işlenir (örneğin, Mela Xelîlê Mişextî'nin *Ferhengê Merg û Ji* (2006, Aras, Hewlêr) sözlüğü). Bir takım çevreler arasında yaygın olup tarihsel gerçekliği olmayan bu bilginin "tarihi" bir metne sirayet etmiş olması ayrıca manidardır.
- 15 Avesta Yayınları, 2009.
- 16 Bu tür bir proje için bkz. Avestan Digital Archive: <http://ada.usaLes/>

- 17 Yıldırım'ın "Kürtçenin Gorani lehçesinin bir kolu olan *Feylice*" yazılmış olduğunu iddia ettiği eserler arasında, örneğin Orta Farsça seküler edebiyatının önemli eserlerinden *Karnamegi Ardashêri Papegan* (ki Yıldırım *Karname* diye anmıştır) bulunmaktadı. Bkz: Frants Genet'nin çeviri ve edisyon-kritiğini yaptığı yayın: *La geste d'Ardashir fils de Papeg* (éditions A Die, 2003, Die).
- 18 Yıldırım (2013: 27), İbn Wehşiye'nin bu alfabeyle yazılmış otuz tane Kürtçe kitap gördüğünü bildirdiğini aktarı. Lakin böyle bir bilgi yoktur; İbn Wehşiye, bu alfabeyle yazılmış ama hangi dille olduklarını bilmediği otuz üç kitabeden bahseder.
- 19 Her halükarda, bu eserlerde anılan eski dönem şairlerin çoğu Yaresan ve Yezidi dini edebiyatına has isimlerdir. Bu iki dinin ancak geç dönemde (18-19. yüzyıllar) yazılı metin oluşturmaya gittiği bilinir (bkz. Velli, bu sayıda). Nitekim bin yıl önce yazıldığı iddia edilen bazı şiirlerin dilinin günümüz Kürtçe lehçelerinden hissedilir bir farkı yoktur.
- 20 Metni ilk tahlil eden A. Shandize'nin ismini metin hakkındaki makalenin yazıldığı derginin adı olarak vermenin dışında, kitabı hazırlayanlar, maalesef, şöyle talıhsız bir yanlış bilgiyi de paylaşmışlardır: "Zedüştlük dininin kutsal kitabı Avesta'nın yazıldığı Medce ..." (s. 22)

ÖZET KAYNAKÇA

- Ahmad Bin Abubekr Bin Wahshih. 1806. *Ancient Alphabets and Hieroglyphic Characters Explained*. Çeviri ve edisyon: Joseph Hammer. London: W. Bulmer & Co. Cleveland Row.
- Asatrian, Garnik. 2009. Prolegomena to the study of the Kurds. *Iran and the Caucasus* 13: 1-58.
- Fuad, Kamal. 1970. *Kurdische Handschriften*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

- Hennerbichler, Ferdinand. 2012. The origin of Kurds. *Advances in Anthropology* 2/2: 64-79.
- Kreyenbroek, Philip. 2005. Kurdish Written Literature. *Encyclopedia Iranica*, web edisyonu: <http://www.iranicaonline.org/articles/kurdish-written-literature>
- Limbert, John. 1968. The Origins and Appearance of the Kurds in pre-Islamic Iran. *Iranian Studies* 1/2: 41-51.
- Mackenzie, David Neil. 1959. The Language of the Medians. *BSOAS* 22/1-3: 350-358.

- Mackenzie, David Neil. 1961. The origins of Kurdish. *Transactions of the Philological Society* 60/1: 68-86.
- Mackenzie, David Neil. 1963. Pseudoprotokurtica. *BSOAS* 26/1: 170-175.
- Mackenzie, David Neil. 1969. Malâ-ê Jizri and Faql Dayrân. İçinde: Mojtabâ Minovi ve İraj Afşâr, ed., *Yûd-nâma-ye İrânî-e Minorsky* (125-30), Tehran: Tehran University

- Nyberg, H. S. 1923. The Pahlavi documents from Avroman. *Le Monde Oriental* 17.
- Qedri, Mamosta. 2006a. Helbestvanên kurd ên heta Uryan. *War* 4: 157-160.
- Skaervo, Prods Oktor. 2009. Old Iranian, İçinde: Gernot Windfuhr, ed., *The Iranian Languages* (43-195), London: Routledge.
- Temo, Selim. 2007. *Kürt şiiri antolojisi* (çilt I). İstanbul: Agora.
- Yıldırım, Kadri. 2013. Kürtlerin İslam öncesi alfabe serüveni. *Kürt Tarihi* 5: 24-29.

YARSAŖ VE YEZİDİ KÜRTLERİN

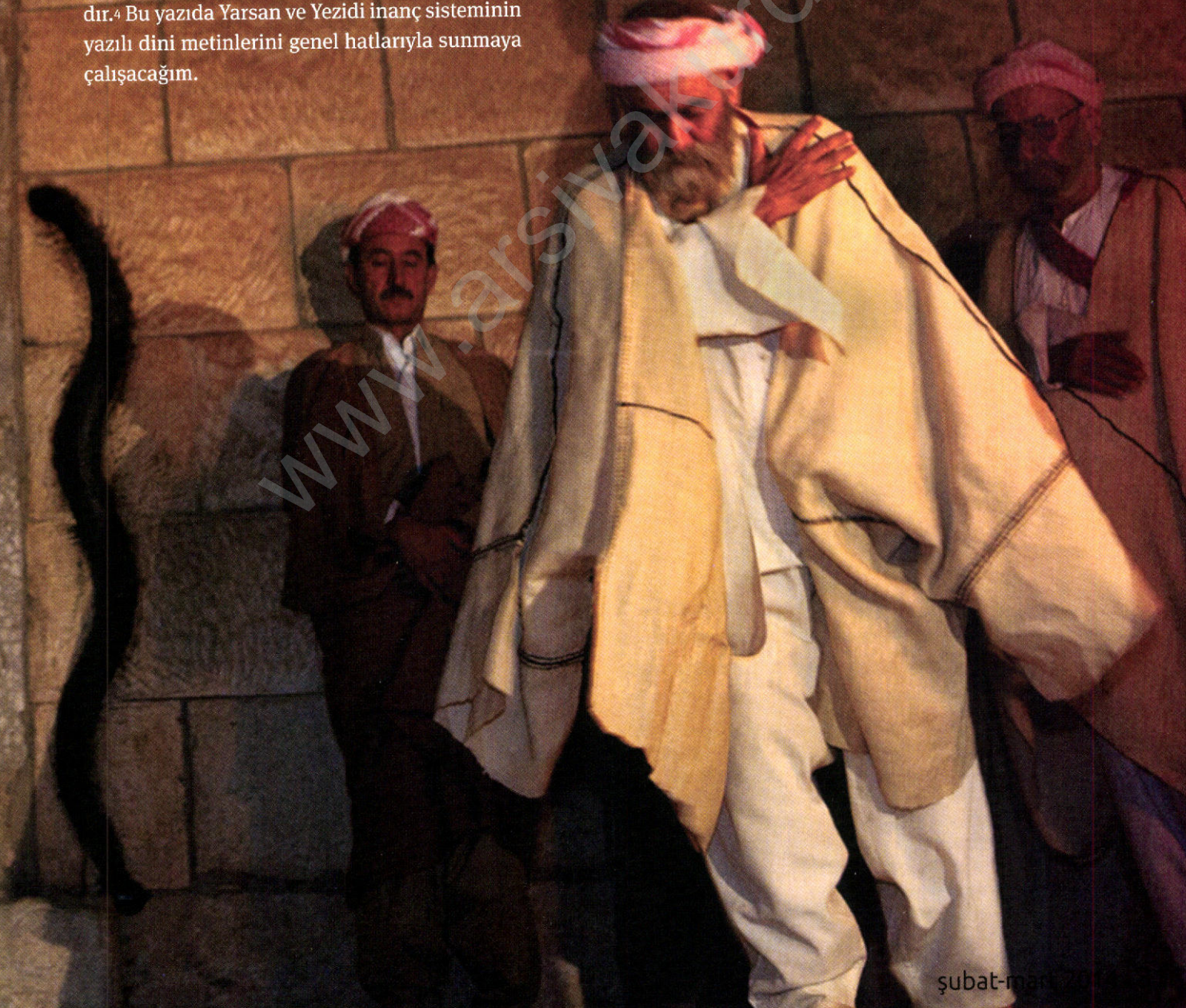
YAZILI EDEBİYATI

SHAHAB VALI

Birçok araştırmacının altını çizdiği gibi, Kürt edebiyatının başlangıcını saptamak zordur.¹ Bunun yanı sıra, Kürtçe yazılmış edebi eserlerin sayısı çevre kültürlerle karşılaştırıldığında çok daha sınırlıdır.² Çoğunluğu Sünni ve Şii İslama mensup Kürtler arasında, en iyi bilinenleri Yarsanilik (ya da *Ehl-i Hak*) ve Yezidilik olan başka inançlar da mevcuttur.³ Kürt kültürünün önemli bir mirası olan Yarsanlar ve Yezidilerin inanç sistemleri hakkında yapılan çok sayıda araştırmada yoğunlaşılan konulardan biri de bu toplulukların dini edebiyatları olmuştur. Ne var ki mevcut araştırmalara rağmen özellikle Yarsanların dini metinleri hakkında bilinenler yetersizdir ve bu edebiyat hâlâ kendine has gizemini korumaktadır.⁴ Bu yazıda Yarsan ve Yezidi inanç sisteminin yazılı dini metinlerini genel hatlarıyla sunmaya çalışacağım.

YARSANLARIN YAZILI METİNLERİ

Yarsan metinleri araştırmalarında karşılaşılan ilk sorun tarihlendirmedir. Bu sorun şimdilik çözümsüz gibi görünmekte, zira mevcut elyazmalarının çoğunda, eserin yazılış ve kâğıt üzerine geçirildiği tarih belirtilmemektedir. Bu, bir bakıma Kürt kültürünün sözlü geleneğe dayalı olmasından kaynaklanmaktadır –ki inanç ve dini konularda sözlü kültür daha fazla öne çıkmaktadır. Mokri'ye göre, Yarsan dini metinlerinin yazılı versiyonlarında hiçbir tarih kaydedilmemesinin nedeni sözün kutsal karakterinin kaybolmasını önlemektir.⁵ Başka bir ifadeyle, Yarsan inancına göre metinleri oluşturan sözcükler kutsal ve dolayısıyla ezeli-ebedi olup bir "tarih"e tabi tutulamazlar.

Yarsan metinlerinin yabancıların (Yarsan olmayanların) eline geçen en eski yazılı nüshası 1770 tarihlidir.⁶ Fakat daha eski tarihlerde yazılmış nüshaların, özellikle Kermaşah eyaletinin batısındaki Gûran Bölgesi'nin ücra köylerinde mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Yarsan dini edebiyatı şiire dayalı bir edebiyattır. "Kilam"⁷ adı verilen bu şiirlerin çoğunluğu Kürtçenin Gûrani lehçesinde oluşturulmuştur. Yarsanlar tarafından kutsal kabul edilen bu şiirler, Yarsan büyüklerinin anlatıdır. Yarsan dini geleneği, Yarsan kutsal tarihini, Tanrı ve meleklerinin yeryüzünde tecellisine göre devrelere ayırır. Her devrede dile gelen "Kutsal kilam"ların toplamına "Defter"⁸ denir. Defter, kutsal sözlerin kaydedildiği kitapçuktur.

Yarsan dini geleneğine göre ilk kilam ya da kutsal şiirler, 8. yüzyılda, efsanevi bir karakter olup Yarsanlar tarafından "Tanrısal Tecelli" olarak kabul edilen Behlûl Madî ve ashabı tarafından oluşturulmuş ya da söylenmiştir.⁹ Behlûl döneminin kilamlarının toplamına "Defteri Dewrey Behlûl" (*Behlûl Devrinin Defteri*) denir.

YARSAN DİNİ EDEBİYATININ EN ÖNEMLİ DÖNEMİ, SULTAN SEHAK DÖNEMİ OLARAK BİLİLEN, 13.-14. YÜZYILLARDIR.

Yarsan geleneği, bu devrin, "Tanrı ve meleklerin" tam tecellisi devri olduğuna inanır. Bu devir yazılı edebiyat bakımından özellikle önemlidir, zira oluşturulan kilamların görece fazlalığının yanı sıra, daha önce sözlü olarak aktarılan "kutsal şiir" geleneğinin, bu devirde, Sultan Sehak'ın kâtibi Qelem Zêr (altın kalem) lakaplı Pîr Mûsi tarafından yazıya geçirildiğine inanılır.

Bu "Defter" Gûrani lehçesinde yazılmış, çok eski, küçük bir risaledir.¹⁰ Behlûl'un yanı sıra Baba Lorê, Baba Receb, Baba Hatem ve Baba Nocum da bu eserin şairleri kabul edilir.¹¹

Kutsal kilam geleneğinin ikinci devresi 9. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Baba Serheng Dewdânî ve ashabı olan Baba Rûhtaf, Qelem, Rûm, Xunkar, Yerenc, Neva, Qeyser, Gerçek, Sebûrê, Tebriz ve Serenc'in "Defteri" ile devam eder.¹² Üçüncü devir, Yarsan edebiyatının en önemli dönemlerindedir ve Şah Xweşin devrinin 10. yüzyıla ait olduğu kabul edilen kutsal şiirlerini içerir. "Defteri Dewrey Şah Xweşin" adı verilen bu metin, Yarsan büyüklerinin en önemlilerinden Şah Xweşin ve melekleri kabul edilen ashabı tarafından yazılmıştır. Bu Defter, Farsça kilamlar ve Baba Tahirê Uryan'ın şiirlerini içermesi hasebiyle çok dikkat çekicidir.¹³ Baba Tahir'in Yarsanlara mensub olup olmadığı tartışma konusudur,¹⁴ lakin Yarsan geleneği onu Şah Xweşin'in meleklerinden sayar. Şah Xweşin devrini Baba Nawûs Câf devri takip eder. "Blê Şêt ê" lakabıyla tanınan Baba Nawûs devri şiirleri de Gûranice olarak, Baba Nawûs ve ashabı tarafından söylenmiştir.

Yarsan dini edebiyatının en önemli dönemi, Sultan Sehak dönemi olarak bilinen, 13. ve 14. yüzyıllardır. Yarsan geleneği, bu devrin, "Tanrı ve meleklerin" tam tecellisi devri olduğuna inanır. Bu devir yazılı edebiyat bakımından özellikle önemlidir, zira oluşturulan kilamların görece fazlalığının yanı sıra, daha önce sözlü olarak aktarılan "kutsal şiir" geleneğinin, bu devirde, Sultan Sehak'ın kâtibi Qelem Zêr (*altın kalem*) lakaplı Pîr Mûsi tarafından yazıya geçirildiğine inanılır. Bilimsel olarak bu iddiayı kanıtlamak mümkün değildir ama Yarsanlar bütün kilamların Sultan Sehak devrinde yazıya geçirildiğine inanır. Sultan Sehak devrinin kilamlarının oluşturduğu deftere "Defteri Perdîwerî"¹⁵ adı verilmiştir. *Defteri Perdîwerî* 5 ana bölümden oluşur:¹⁶

Bargê Bargê: 72 Pîr tarafından söylenen ve Tanrı'nın Tecelli ettiği 72 aşamayı anlatan bölüm.¹⁷

Dewrey Heftewanê: Yarsan inancında *Heftenî* (Yediler) tamamlayan Heftewanê kavramının yaradılıştan önceki ruhlarını ve bu dünyada doğuşlarını anlatır.

Sultan Sehak'ın
Güney
Kürdistan'da
bulunan mezarın.

Gelîm vê Kûl (Omuzunda kilim taşıyan): Tüm Yarsanların Pîr'i kabul edilen Pîr Binyamîn ve ashabinın Odysseia-vari yolculuklarını ve arınmalarını anlatır.

Dewrey Çelten (Kırklar): Yarsan inancına göre, dünyanın yaratılışından önce, sürekli savaş halinde olan iki değerli taş vardı: Işık ve Karanlık. Bu sebeple Tanrı, kendi nurundan, Çelten'in nurunu karanlığı yok etmek için yarattı. Dewrey Çelten bu yaratılışın hikâyesini anlatır.

Xurde Serencam (Küçük Serencam): Yarsanların şeriat kurallarını anlatan kısım.

Sözü geçen ana bölümlerin yanı sıra *Defteri Perdîwerî*'de yer alan metinler arasında, Zolal Zolal, Dewrey Pîr Âlî, Dewrey Damyarî, Dewrey Şah Weys Qulî, Defteri Sawa ve Defteri Âbidîn'den söz edebiliriz. Geleneğe göre, Sultan Sehak döneminde adı geçen bütün kilamlar ve önceki dönemlerin kutsal şiirleri, Yarsanların kanonik kutsal kitabı olarak kabul edilen "Namey Serencam", "Kilam-ê Xezanê" veya "Dîwan ê Gewre" adındaki kitapta bir araya getirilmiştir.

Kutsal şiir geleneği Yarsanlar arasında Sultan Sehak devrinden sonra da devam etmiştir. Bu metinlerin en önemlileri arasında: Kilam-ê Seyyid Xamûş (15. yy), Kilam-ê Îl Beygî Caf (15-16. yy), Kilam-ê Şex Emîr, Kilam-ê Xan Elmas (17. yy). Yarsan dini edebiyatının Sultan Sehak döneminden sonraki en önemli dönemi, Yarsanlar arasında Dewrey Heyderî, Dewrey Yerî Tenî (Üç beden devri) veya Dewrey Sih û Sê Şaîr (otuz üç) diye bilinen 18-19. yüzyıldır. Bu dönemde 37 şair¹⁸ tarafından söylenen kilamlar, hem hacim (3000 sayfaya yakın bir külliyyat) hem de kullanılan teknik kelime ve kavramlar bakımından bir istisna sayılabilir. Sözü ettiğimiz külliyyat maalesef günümüze kadar hiçbir bilimsel araştırmanın konusu olmamıştır. Bu külliyyatın "kilam"ları ilk defa 2008 yılında bir doktora tezi çalışmasında kullanılmıştır.¹⁹ Bunun dışında, söz konusu şairlerin bir tanesinin "Defteri" basılmış,²⁰ diğerleri hâlâ elyazması hâlinindedir.

Yarsan metinleri genel olarak şu konular hakkındadırlar: Yarsanların kutsal tarihi, inanç ve doktrinleri –ki bunların başında ruh göçü ve tecelli gelir–, Yarsan inancına göre Melekler ve Melek bilimi, Yarsan gelenek ve ayinleri, kıyamet, mitolojik tarih.²¹

Yarsan dini edebiyatı şiire dayalı bir edebiyattır. "Kilam" adı verilen bu şiirlerin çoğunluğu Kürtçenin Gûrani lehçesinde oluşturulmuştur. Yarsanlar tarafından kutsal kabul edilen bu şiirler, Yarsan büyüklerinin anlatılandır. Yarsan dini geleneği, Yarsan kutsal tarihini, Tanrı ve meleklerinin yeryüzünde tecellisine göre devrelere ayırır. Her devrede dile gelen "Kutsal kilam"ların toplamına "Defter" denir. Defter, kutsal sözlerin kaydedildiği kitapçuktur.

YEZİDİ DİNİ EDEBİYATI

Yezidi dini metinlerini incelerken, Yarsanlarda bahsettiğimiz tarihlendirme sorununun yanı sıra, Yezidi toplumunda yaygın olan başka sorunlarla da karşılaşırız. Bunların en önemlisi, Yezidi kültürünün tamamen bir sözel gelenek ve *Qewl*'ler (kutsal şiirler) üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu sorun, ikinci bir sorun olan okur-yazarlık husuyla da ilişkilidir. Kreyenbroek'a göre, Yezidi çevrelerinde, yazılı becerileri öğrenmenin, bazı ailelere mensup olanlar dışında topluluğun bütün mensuplarına yasaklanması geleneği, ister gerçek bir dini tabuyu ister farklı nedenlerden ötürü oluşmaya başlayan yasallaşmış ilişkiler tarzını yansıtsın, Yezidilerin dinsel kültürünün güçlü sözel karakterini ortaya koyar.²²

Yezidilerin dini metinlerinden bahsederken genellikle bu kutsal literatürü temsil ettiği

Yezidilerin ilk lideri olarak kabul edilen Hasan ibn Adî'nin (öl. MS 1254) mezarı.

söylenen birkaç ince kitapçıktan bahsedilir. Kürdistan'a giden pek çok Batılı, Yezidi kutsal metinlerini bulmak için çaba sarfetmiştir. Bu durumun bir sonucu olacak ki 1880'lerden²³ başlayarak Yezidilerin kutsal kitapları oldukları söylenen *Kitab el-Cilwe* ve *Mishefa Reş* adında yazılı iki metnin nüshaları ortaya çıkmaya başladı.²⁴ Bunların ortaya çıkan ilk versiyonları Arapçaydı. Fakat 1911'de, Carmelite Papazı Anastase Marie, Yezidilerin kutsal kitaplarının orijinal Kürtçe versiyonlarını bulduğunu duyurdu. Bu bulunan metinler, M. Bittner tarafından incelenip Almanca bir çeviri ile yayımlandı. Yirminci yüzyılın başlarında "Yezidilerin kutsal metinlerinden" en azından altı versiyonu Batı'da ortaya çıkmaya başladı. Bu metinlerin otantikliği hakkında araştırmacıların değişik fikirleri oldu. Elimizde var olan bilgiler ışığında "kutsal kitapların" bu versiyonlarının, kadim ve birleşik bir yazılı geleneği temsil etmediğini ileri sürmek güvenli olacaktır ama bu metinlerin içeriklerinin uydurma olmadığı, tersine sahici Yezidi olaylarını temsil ettiği de aynı oranda aşikârdır.

*Kitab el-Cilwe (aydınlık)*²⁵ ve *Mishefa Reş (Kara Kitap)*

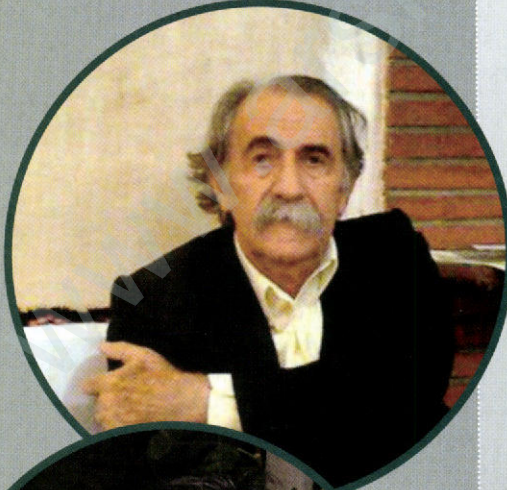
Cilwe adı büyük ihtimalle, Yezidilerin ilk lideri olarak kabul edilen Hasan ibn Adi'nin (öl. MS 1254) Arapça yazdığı *Kitab el-Cilwe li-Erbab al-Xilwa*'dan alınmıştır. Bu kitabın içinde, eserin sadece Yezidiler tarafından okunması gerektiği ve yabancıların eline geçmemesi gerektiği söylenir. Beş bölümden oluşur:

- I. Melek Tavus'un ezeli oluşu, ve sıfatları. Diğer dinlerin artık hükümsüz oluşu ve kitaplarının geçerliliğini yitirmiş olduğu.
- II. Ödül ve Ceza; Reenkarnasyon.
- III. Her şeyin *Melek Tavus*'un denetiminde olduğunu anlatan bölüm.
- IV. Mevsimler, yasalar ile ilgili bilgiler ve yabancı inançlara kapılmamak gerektiğine dair uyarılar.
- V. Kendisini simgeleyen kavramlara saygılı olmayı buyuran bölüm.

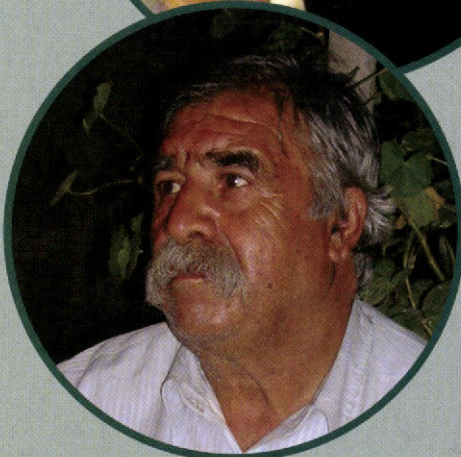
Çağdaş Yezidi kültüründe, Cilwe adı Adani soyundan gelen bazı şeyhlerin elinde bulunan bazı elyazmaları için kullanılmaktadır. Bunlar esasen ilahi amaçlar için kullanılan aile yadigârlarıdır. Bu gibi elyazmaları normalde dışarıdakilere gösterilmez. Bu metinlerin genellikle Âdem'den Şeyh Adi'ye uzanan bir listeyi içerdiğine inanılmaktadır. Dahası çoğunlukla alfabenin her harfi için bir kare olmak üzere çizilmiş kareler topluluğu üzerinde bir sayfa vardır. Bunlardan birinin mutlaka ilahi bir süreçle seçilmesi gerekir; elyazmada daha ileriki sayfalarda her harfin önemini belirten açıklamalar verilmiştir.²⁶

Mishefa Reş'in adının kökeni bilinmemektedir. Ancak muhtemelen siyah renginin kutsallığıyla ilişkilidir. Yezidi inancında özellikle yaratılış mitosunu anlatan bir eserdir. Hacim olarak çok küçük bir kitap olmasına rağmen, Yezidi kültüründeki yeri ve içerdiği mitolojik kavramlardan dolayı önemli bir eserdir.

Bu iki eserin yanında, Kreyenbroek'un da altını çizdiği gibi, yazılı metinlerin bazı diğer tipleri modern öncesi Yezidi geleneğinde bilinmektedir. Bu metinlerin başlıcaları *Mişûr* ve *Keşkûl* olarak bilinir. *Mişûr*, genellikle *Pirlerin* elinde bulunan elyazmalarıdır. Tipik olarak söz konusu pirlerin soyağacından, müritlerin ailele-

Kak Nasreddin
Heyderi-Yarsanlann
lideri.

Tahir Yarveysi,
Yarsan müziği ve
kutsal metinlerinin
en ünlü
yorumcularından
birdir.

rinden oluşan aşiretlerin bir listesinden ve aşiretlerin yaşadığı yerlere dair ayrıntılardan oluşmaktadır. *Keşkül*, dua gibi dini önemi bulunan metinlerin, tarihi anlatımların ve bazı *Qewll*erin toplandığı bir derlemelerdir. Çoğunlukla dini bakımdan yüksek konuma sahip bireylerin ellerinde bulunurlar. “Yezidi metinleri” olarak yayımlanmış olan bu eserlerden bazılarının bu tür koleksiyondan alındığı muhtemeldir. Her bir eserin içeriğinin eşi ve benzerinin olmadığına inanılır ve tek bir metnin nüshaları olarak düşünülmemektedirler. Bu yüzden, bu yazılı kaynaklar tam olarak sözlü geleneğe uymayabilir ama bu geleneği öğrenmeye çalışan herkes bu metinlerin varlığını göz önünde bulundurmak durumundadır.²⁷

Son söz olarak diyebiliriz ki, Yarsan ve Yezidilerin yazılı edebiyatı hakkında söylenenlere, onların “tarihendirme” ve otantiklikleri hakkında ortaya atılan teori, görüş ve eleştirilere rağmen, söz konusu edebiyat Yarsan ve Yezidi toplumunda bir “vahiy” ve “kutsal”

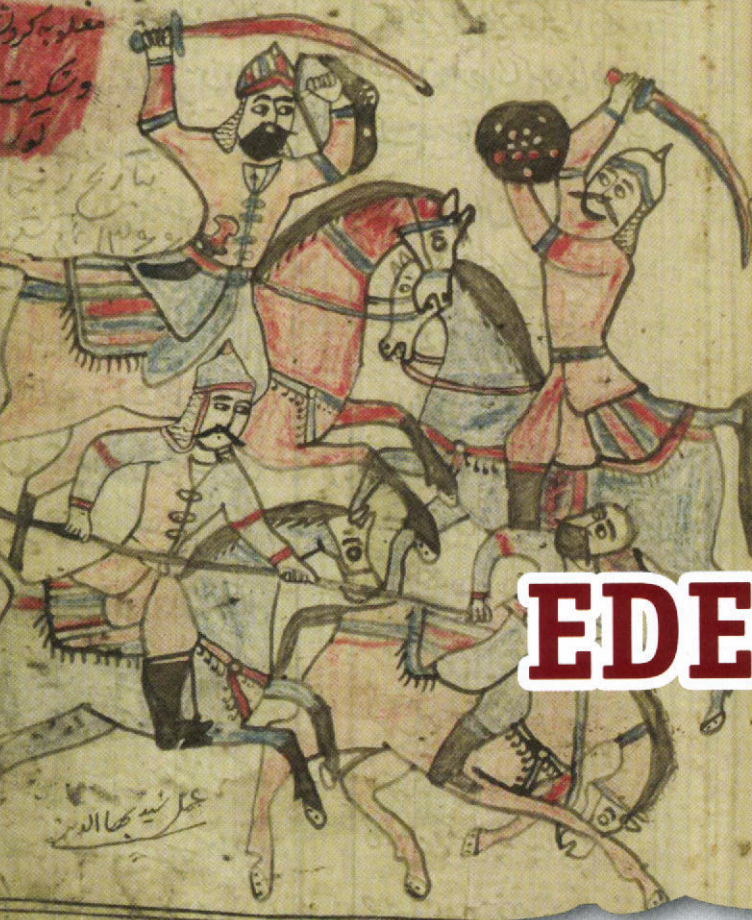

1880’lerden başlayarak Yezidilerin kutsal kitapları oldukları söylenen *Kitab el-Cilwe* ve *Mishefa Reş* adında yazılı iki metnin nüshaları ortaya çıkmaya başladı. Bunların ortaya çıkan ilk versiyonları Arapçaydı. Fakat 1911’de, Carmelite Papazı Anastase Marie, Yezidilerin kutsal kitaplarının orijinal Kürtçe versiyonlarını bulduğunu duyurdu.

söz muamelesi görüp, öyle kabul edilmektedir. Mevcut eleştiriler bütün dinlerin kutsal metinleri hakkında yapılan eleştirilerle benzerlik göstermektedirler. Lakin görünen o ki, Kürtlerin resmi bir siyasal temsile haiz olmamalarıyla bağlantılı olarak, Yarsan ve Yezidi kutsal metinlerin hakikiliği sorgulanmakta ve hâlâ “resmi kutsal metin” statüsü de kazanabilmiş değillerdir. ●

DİPNOTLAR

- Blau, Joyce, “Yazılı Kürt Edebiyatı”, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Kreyenbroek, Philip, Allison, Christine, içinde, *Avesta*, İstanbul, 2003, s. 40.
- Kreyenbroek, Philip, “Kurdish Written Literature”, *Encyclopaedia Iranica*: <http://www.iranicaonline.org/articles/kurdish-written-literature>
- Yarsanlar daha çok Kürdistan’ın doğusunda, İran-İrak sınırları bölgesinde, Yezidiler ise özellikle Kürdistan’ın güneyinde, Irak-Suriye sınırlarına doğru olan dağlarda yoğunlaşmışlardır.
- Kreyenbroek, Philip G., “Orality and religion in Kurdistan: The Yezidi and Ahl-e Haqq Traditions”, içinde: *Oral Literature Of Iranian Languages*, Kreyenbroek, Philip G., Marzolph, Ulrich, I.B.Tauris, London-New York, 2010, s. 71.
- Mokri, M., *La Grande Assemblée Des Fidèles de Vérité au tribunal sur le Mont Zagros en Iran (Dawra-y Dîwâna Gawra)*, Librairie Klincksieck, Paris, 1977, s. 16.
- During, J., “Avrupa ve İran’daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, içinde: *Alevi Kimliği*, Olsson, T., Özdalga, E., Raudvere, C. (ed.), çeviri: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 128.
- Kilam, Arapça bir kelime olup “sözcük” anlamına gelir. Kur’an’da üç defa “*kalâm Allâh*” (Tanrının sözü) olarak geçer. Bkz. Amir-Moezzi, M.A., (ed.), *Dictionnaire Du Coran*, Robert Laffont, Paris, 2007, s. 648
- Rajabzadeh, H., “Daftar”, *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, 1993, s. 563.
- Vali, Shahab, *Les Yârsân, Aspects Mythologiques – Aspects Doctrinaux*, Editions Universitaires Européennes, Saarbrücken, 2011, s. 41–43. Behlül hakkında ayrıca bkz. Marzolph, Ulrich, “Bohlu” *Enc. Ir.*: <http://www.iranica.com/newsite>
- Mokri, M., *Cycle des Fidèles Compagnons A L’Epoque de Buhlu (Dawra-y Buhlûl)*, tome 5-Fascicule 4, Paris, 1974, s. 7–8
- Vali, Shahab, “La littérature religieuse des Kurdes Yarsan”, *Etudes Kurdes XI*, mars 2012, s. 59.
- Daftar-e Perdiwari*, ‘Alimîr Darvîshî’ nin elyazması, 1347/1968, s. 55–64.
- Daftar-e Perdiwari*, a.g.e., s. 32–41.
- Yıldırım, Kadri, *Espidebazê Hemedani, Baba Tahirê Uryan: Hayatı Görüşleri Dîwani*, Avesta, İstanbul, 2013, s. 8–9.
- Perdiwer (köprünün öbür tarafı), İran Kürdistan’ında, Hewraman bölgesinde, Sultan Sehak’ın mezarının bulunduğu bölge. Yarsan inancında Perdiwer, sembolik olarak Zerdüsti inancında Çinwad Pol ve İslami inançtaki Sırat Köprüsü ile karşılaştırılabilir.
- Tıpkı Zerdüstilerin Kutsal kitabı olan *Avesta* gibi.
- Avesta*’nın Yasna bölümü gibi, 72 kilamdan oluşur.
- Bu 37 şairin isimleri şöyledir: ‘Abbas Kerendî, Mirzâ ‘Alî ‘Abbasvandî, Begmorâd Gahwârei, Braxas Bayamei, Düstê Bayamei, Faregh Kermanşahi, Qulam Çagabûri, Heyder Keçekbeli, Heydar Qalxani, Heyder Paydar, -Houseyin’alî Şayani, İbrahim ‘Abbasvandî, İmâm Bayâmei, Cozê Tifingçi, Kemer Bayamei, Kerim Gahwarei, Kerim Khalil Tütshâmi, Xweda Murad Qelxani, Xwedaverdî, Laçin ‘Abbasvandî, Molk’alî Sultan, Murad Qalxani, Newroz Sorani, Ocaq Bayamei, Pirweys Qalxani, Reza’alî Bayamei, Rostam Babacani, Rostam Kerendi, Seyfûr Bayamei, Şah Nezer Barvandî, Şah Reza Kerendi, Şerxan Kerendi, Şerxan Weys’alî Sultan, Şukur Gahwarei, -
- Tehmas Gahwarei, Teymûr Banyarani, Velî Mucrî Lanî
- Vali, Shahab, *Les figures de l’Iran pré-islamique dans la littérature des Yârsâns, courant religieux kurde*, Doktora Tezi, EPHE, Paris, 2008.
- Nowrûz Sorânî, *Daftar*, Seyyed Fereydûn Dâneswar (ed.), Nashr-e Pâniz, Téhéran, 1382/2003.
- Vali, Shahab, *Les Yârsân, Aspects Mythologiques – Aspects Doctrinaux*, a.g.e., s. 75.
- Kreyenbroek, Philip, G., Reşow, Xelîl, Cindî, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur, Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar* (İngilizceden Çeviren: İbrahim Bingöl), Avesta, İstanbul, 2011, s. 78.
- Ayrıca bkz., Gust, John S., *Survival among The Kurds, A History Of The Yezidis*, Routledge, London & New York, 1993, s. 146–163.
- Kreyenbroek, a.g.e., s. 78.
- Ayrıca bkz., Kreyenbroek, Philip, “Jelwa, Ketab al-”, *Encyclopaedia Iranica*: <http://www.iranicaonline.org/articles/jelwa-ketab-al>
- Kreyenbroek, Philip, G., Reşow, Xelil, Cindî, a.g.e., s. 80–81.
- A.g.e., s. 81.

DİLSEL VE EDEBİ AÇIDAN GORANI

BEHROOZ CHAMANARA

ÇEVİRİ: DARALHÜSEYİNİ

“Gorani” kelimesi bir aşiret, Kürtler arasında bir topluluk, değişik biçimlerde bağımsız olarak kabul edilen bir dil,² Yarsan ya da Ehl-i Hak’ın³ ana kolunun kullandığı bir lehçe ya da dini bir dil ismi olmak üzere birbirinden farklı olguları tanımlayan bir kavramdır. Goranicenin Kürtçenin bir lehçesi/kolu olup olmadığı dilbilimciler ve antropologlar arasında hala tartışılıyor olsa da,⁴ dilbilimcilerin genel yaklaşımı D. N. MacKenzie’nin aşağıdaki sözlerinde özetlenmiştir:⁵

“Tüm Gorani lehçelerinin (tıpkı yakın lehçeler Zazaca ve Dîmlî [Dimilî] gibi) kökeni muhtemelen Hazar bölgesine dayanmaktadır. Gorani dilini konuşanlar bilinmeyen eski bir tarihte topluca buradan Güney Zağros’a göç etmişlerdi ve Irak’tan gelen bir topluluk da onları takip etmişti. Lehçeler bir zamanlar muhtemelen çok daha yaygın bir biçimde kullanılıyordu ancak Gorani dilinin konuşulduğu yerlere Kürtçe konuşanların gelmesiyle iki dil birbirleriyle kaynaşmıştır. Bu durum arkaik Kuzey Kürtçesiyle

Goranicenin etkilediği Orta Kürtçe lehçeleri arasındaki farklardan da anlaşılabilir.”

Ancak yakın tarihlerde, Kreyenbroek ve Chamanara,⁶ Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmasının ötesinde “Goranice”den ne anlaşılması gerektiğine dair yeni bir öneride bulunmuşlardır. Bu iki yazara göre, Goranice “edebi” ve “sözlü” olmak üzere iki ayrı kategoride ele alınmalıdır.

Sözlü Goranice İran Kürdistanı’nın Hawraman ve Guran bölgeleriyle Irak Kürdistanı’nda Hanekin ve Musul şehirlerindeki bazı yerleşim bölgelerinde konuşulan dilsel olarak birbiriyle ilişkili birtakım lehçeleri tanımlamak için kullanılan bir üst-terimdir. Diğer taraftan edebi Goraniceyse, İran Kürdistanı’ndaki “Zağros” dillerini konuşanlara anlaşılır gelen sadece yazılı şekilde bulunan bir dilsel koddur. Bu kavramlaştırma, MacKenzie (*Elr*) ya da Blau’nun (2010:7) yaygın olarak paylaşılan ve edebi Goraniceyi Goran ve Hawraman’daki sözlü Goranice lehçelerine dayandıran yaklaşımından farklıdır, zira burada

“Tüm Gorani lehçelerinin (tıpkı yakın lehçeler Zazaca ve Dîmlî [Dimilî] gibi) kökeni muhtemelen Hazar bölgesine dayanmaktadır. Gorani dilini konuşanlar bilinmeyen eski bir tarihte topluca buradan Güney Zağros’a göç etmişlerdi ve Irak’tan gelen bir topluluk da onları takip etmişti. Lehçeler bir zamanlar muhtemelen çok daha yaygın bir biçimde kullanılıyordu ancak Gorani dilinin konuşulduğu yerlere Kürtçe konuşanların gelmesiyle iki dil birbirleriyle kaynaşmıştır.”

edebi Goranicenin sözlü ya da konuşulan bir lehçe tabanının olmadığı iddia edilmektedir. Edebi Goranice Erdelan Hanedanlığı’nda ve Kirmanşah ve Luristan’da kullanılan bir dil olduğu kadar Yaresan cemaatinin dini yazılarının da dili olmuştur. Yazılı Goranice ayrıca Kalhorlar, Hawramiler, Laklar ve Lurlar gibi bölgenin farklı etnik gruplarının sözlü edebiyat örneklerinde de kullanılan bir dil de olmuştur.

GORANİ EDEBİYATI

Gorani edebiyatı şüphesiz kendisine dair genel algıdan çok daha geniş bir alana yayılmıştır ancak erken geçmişi ve yazılmış ilk şiirleri hakkında bildiklerimiz çok azdır. Gorani Kürtçesinde yazıldığı iddia edilen ve Milattan sonra 7.-8. yüzyıllara dayandırılan lakin orijinal bir belgesi olmayan bir Zerdüştî şiirin çoğunlukla sahte olduğu kabul edilmektedir.⁷ Doğru gözükmeyen başka yaygın bir yaklaşım da Goranice’nin ilk ortaya çıkışını 9. yüzyıl Kirmanşah’ına (Kürtçe *Kirmaşan*), Bahlul-i Mahi’nin şiirlerine dayandırır.⁸ Genel olarak söylemek gerekirse, edebi Goranice muhtemelen yüzyıllar boyunca sözlü olarak aktarılmıştır ve Goranice şiirlerin ilk kez toplanması ve bir araya getirilmesi, Yaresan cemaatine ait dini şiirler, Kürtçe Şehnameler veya lirik şiirler olsun, 15. ve 16. yüzyıllara dayanır. Şeyh Mustafa Tehtevi’nin (1544–1637) babası Şeyh Şemşettin’in (1506–1577) Goranice antolojisinde şiirlerinden ilk bahsedilen kişi olması muhtemeldir, ki bu antolojiden aşağıda daha fazla bahsedilecektir. Önemli bir aydın ve bir şiir okulunun kurucusu olarak Yusuf Yaske (Yaseme) (1592–1636) de sonradan Goranice üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır ve çok sayıda takipçisi olmuştur.⁹

Temalar ve poetik tarzlar

Gorani edebiyatı destanlar, kahramanlık hikâyeleri ve dini öğretiler içeren geniş bir sözlü ve yazılı kaynaklar yelpazesinden oluşur. Ayrıca eğlence, savaş, cenaze şarkılarında kullanılan *Hûra*, *Mûr*, *Çamrî* vb. gibi şiirler genellikle Goranicedir ve

bölgedeki farklı etnik-dilsel topluluklar bu şiirleri kendi dillerinin edebiyatlarına ait olarak bilirler. İster dini, ister kahramanlık hikâyesi, isterse de destan olsun; bulunan tüm Goranice kayıtlar hep şiir şeklindedir ve düzyazı şeklinde bir belge henüz bulunmuş değildir.

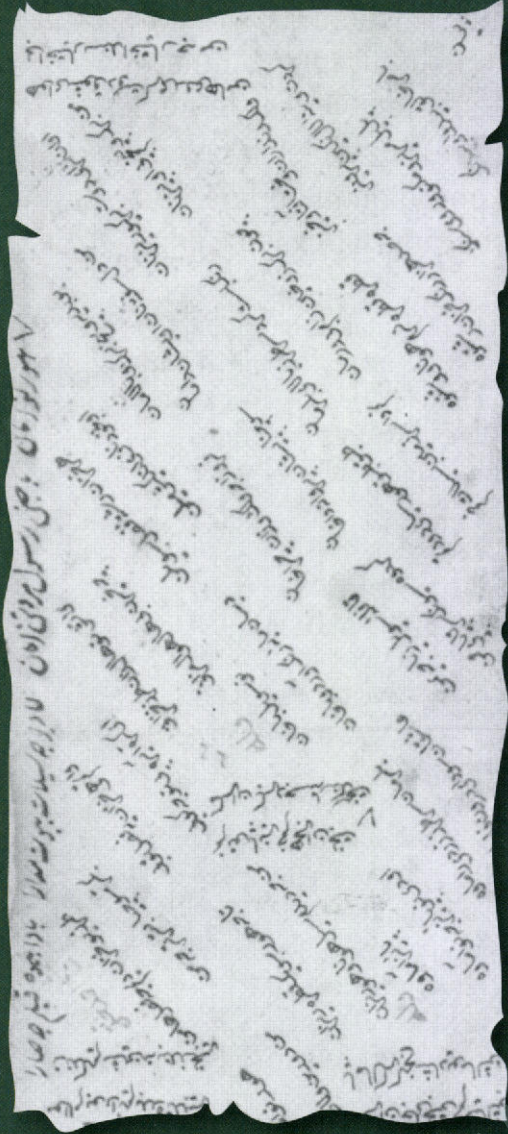
Edebi Goraniceye ait şiirler genellikle kafiyeli beyitlerden oluşmaktadır ve kafiye genelde a, bb, cc, vb. şeklindedir. *Aruz* şiir veznini kullanan Arap ve Fars şiirlerinin aksine, edebi Goranice hece ölçüsünü kullanır. Goranice şiir vezninde esasen 5+5 hece ölçüsü¹⁰ kullanılır: her bir dize bir durak ile ikiye ayrılıp beşer heceden oluşur.

Bu şiir vezninin çeşitli temaları içeren farklı başlıklara sahip temaları bulunmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu şiirin temaları şiir türü kadar kafiye ile de belirlenmiştir. Gorani şiirlerinin doğa sevgisi, rüyalar, aşk, cenaze törenleri, ağıtlar vb. gibi temaları bulunmaktadır. Örneğin *Zilayxâ* (Züleyha), *Şirin* (Şirin), *Mêrzâ* (Efendi), *Yârân* (Dostlar), *Çirâx* (Işık), *Dil* (Kalp), *Hâmsarân* (Yakınlar), *Yâ-Shâ* (Ya Şah), *Sâqî* (Saki), *Mawlâ* (Mevla) gibi temalar çok yaygındır ve pek çok şair bu temalardan en azından birini şiirlerinde kullanmıştır.¹¹

18. yüzyıldan Goranice bir şiir antolojisi

Goranice ve Kürtçe edebiyatı mirasının en ilginç ve en önemli yazılı kayıtlarından biri Goranice yazılmış ve 1782–4 yıllarına dayanan bir şiir antolojisidir. Kitabın yazarı Senendecli (Kürtçe *Sine*), Abdulmu’min bin Cemaledin Muhammed Letif isminde bir şairdir. O yıllarda, Senendec Kürt Erdelan Haedanlığını başkentidir ve I. Hüsrev Han şehrin valisidir. Kitabın elyazması British Museum’da Or. 6444 olarak kayıtlıdır. 84 yapraktan oluşan kitabın 46 yaprağı Goraniceyken geri kalanlar Arapça ve Farsçadır. E. B. Soane’ın 1921 ve Profesör Minorsky’nin 1942 yıllarında bu antolojiden yaptıkları bazı yayınların ardından, D. N. MacKenzie, kitabın daha açık olan kısımlarını 1965’te yayınlamıştır.¹²

Antoloji ilk olarak “ilkbahar şiirleri” (*weharan*) ve “güz şiirleri” (*payiziat*) olarak düzenlenmiştir. Bu

LEVHA I

we lehu (وله) Mehzûnî der paiziyat
hawr-i nû ama, xem-pûsh û nemîn,
min dûrin welat, derûn mehtemîn.
ta ce hewr mebû yek qetre rêzan,
min ce dîde-m seyl-i hunaw horêzan.
nam-i nû-payîz, xem-i hicran-bext,
mekeran be gerd ceste-y seng-i sext.

Yeni bir bulut vardı, gam ve nem bezeli:
İrağım ben vatanımdan, bağrım dertli
Buluttan daha bir katre düşmeden
Kanlı eşk selleri kalkar gözümden
Taze güzün nemi, hicran bahtlının gamı
Toza döner kayanın dahi endamı

bölmeleri daha sonra *çiraxyat* isimli bir bölüm takip etmektedir ve bu bölümde sevilen kişi ışığa benzetilirken şiirler *yanan, dile, emşew, şirin, zileyxa* gibi kelimelerle başlar. Geri kalan şiirler ise şiirin ilk harfine göre alfabetik olarak dizilmiştir. MacKenzie antolojide 'Abdi, 'Abdulmu'min, Derdin, Lalo Xusrew, Mahzuni gibi 38 şairin olduğunu düşünmektedir. Yandaki şiir (Levha I'den) orijinal Goranice ve İngilizce versiyonundan çevirisiyle antolojide yer alan şiirler hakkında bir fikir vermektedir.

Kürtçe Şehname

Yeni bulunmuş bir kaynak olan Kürtçe Şehname, İrani destanlar üzerine yapılan çalışmalarda yeni bir pencere açacak gibi görünmektedir.¹³ Kadim geleneğe dayanan bu anlatılar, çeşitli elyazmalarında yer almaktadır ve bölgedeki anlatıcılar tarafından halen aktarılmaktadır.

Kürtçe Şehname, Kürt destan-kahramanlık edebiyatının önemli bir parçası olarak, İran'da yer alan İran krallıklarını mitolojik eski çağlardan Kayanid dönemine kadar anlatmaktadır. Kitapta yer alan anlatılar, her bir İranlı kralın düşmanlarına karşı verdikleri mücadelelerindeki önemli olayları anlattığı gibi, İranlı Pehlivan ve savaşçıların vatanları "İran"ı savunmak için Turan kabilelerine, şeytanlara ve tuhaf yaratıklara karşı olağanüstü savaşlarını ve üstesinden geldikleri zorlukları da anlatmaktadır.

Kürtçe Şehnamedeki anlatılar, Firdevsi'nin *Şehname*'sinden ve diğer önemli sözlü gelenek külliyatı olan *Sistan Destanları*'ndan, hikâyelerin biçimi, dili ve içeriği açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu bakımdan, buradaki anlatılar, Zağros bölgesinde yüzyıllar boyunca sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan İrani destanlardan bağımsız ele alınmalıdırlar. Kürtçe Şehnamede yer alan bu anlatıların ilk kez 16. yüzyılda yazıldığına inanılmaktadır.

Günümüzde, Şehnamenin farklı elyazmaları ya da sözlü kayıtlar şeklinde pek çok versiyonu bulunmaktadır. Ancak birçok uzman kütüphaneler dahi birtakım kişilerin ulaşabildiği bu kaynaklardan halen büyük ölçüde yoksundurlar.¹⁴

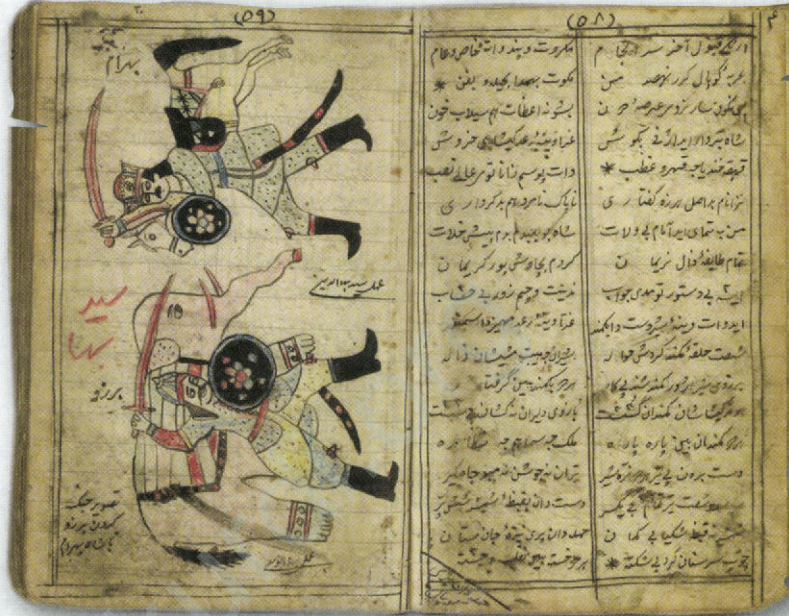
EDEBİ GORANİCENİN YOK OLMASI

Erdelan Hanedanlığı (1168–1867)¹⁵ yazılı Goranicenin en büyük destekleyicisiydi. Erdelan Hanedanlığı, bağımsız ya da Osmanlı veya İran egemenliği altında olmak suretiyle, günümüz İran'ının batısında, Türkiye'nin doğusunda ve Irak'ın Suriye ile olan kuzey sınırında yer alan geniş toprakları yönetmişlerdir. Erdelan Hanedanlığı sonradan topraklarının büyük bir kısmını Osmanlılara ve kendisinden sonra gelen Baban Hanedanlığı'na karşı kaybetmiştir ama gene de 19. yüzyıl boyunca küçük bir toprak parçasını yönetmeye devam etmiştir.

17. ve 18. yüzyıllardaki siyasi tarafların iktidar ve hareketliliklerindeki değişiklikler, başkenti Süleymaniye olan Baban Hanedanlığı yönetimi altında Soranicenin yazılı bir dil olarak gelişmesinin önünü açmıştır. Geleneksel olarak Goranicenin alanı olan kuzey ve batı kısımlarında Soranicenin edebi bir dil olarak önemli bir gelişim göstermesi ve doğuda Farsça dil ve edebiyatının etkisi, edebi Goranicenin yok olmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.¹⁶ Kurmanci ve Soranicenin konuşulduğu bölgelerde edebiyat dilleri geliştikçe, Gorani edebiyatı da 20. yüzyılım

Yazarın kendi elyazması koleksiyonundan *Heft Leşker* hikayesinin bir versiyonunu içeren, tarihsiz olmakla beraber görece eski olması muhtemel, 342 sayfalık bir elyazması.

İran Meclis Kütüphanesi'nde bulunan 145 sayfalık bu elyazmasında Sayed Baha'-ad-din Qutbiyani tarafından yapılmış 21 adet çizim bulunmaktadır. Elyazmasından alınan bu çizimde Berzu'nun Şah Behram'la savaşı anlatılmaktadır.

ortalarına kadar edebi üretimi sürdürmüştür, ancak bu üretim önceki dönemlere göre çok daha zayıf olmuştur. Bu dönemde isimlerini anabileceğimiz şairler arasında Mawlawî-i Kurd (öl. 1882), Say-Ya' qûb Mâhidastî (öl. 1808), Hayrân 'Alishâh Mâhidastî (öl. 1944), Gholâmreza Khan-i Arkawâzi (öl. 1834), ve Bâpîra Olfat (öl. 1930) yer almaktadır.

Günümüzde, tek tük de olsa, Goranice şiirler halen yazılmaktadır; ancak bir Gorani edebiyat akımından söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, 21. yüzyılın başıyla beraber edebi Goranicenin ortadan kalktığını söylemeyebiliriz. Edebi Goranicenin ortadan kalkması,

farklı lehçelerdeki edebi dillerin gelişmesinin önünü açmıştır –ki bu edebiyatlarda halen edebi Goranicenin etkisini gözlemlemek mümkündür. Örneğin, Hawraman, Lekistan, Kelhor ve Luristan şairleri kendi lehçelerinde şiirler yazmaktadır. Kelhor şairlere örnek olarak Partaw Kirmâshânî, Shâmî Kermâshânî, Shâka (Shah-karam) (öl. 1776), Khan Masür (Mansur) (öl. 1762), Wali Mohammad Omîdi-i Ilami (*Walî Bêgâna*) (öl. 2007) anılabilir; Hawrami şairlere Saydî (öl. 1849) ve Mawlawî-i Kurd, ve Leki şairlereyse Tirka-Mîr Âzâdbaxt (öl. 1906), Mulla Manûchehr Khan-i Kuliwand (öl. 1920) ve Kayûmarth Amîri örnek olarak verilebilir. ●

DİPNOTLAR

- 1 Kelime "Gurâni" olarak okunsa da, yaygın olarak yazılış biçimi "Gorani"dir.
- 2 Bakınız, D. N. MacKenzie, 'The Origins of Kurdish', in TPhS, (Londra, 1961), s. 68–86; P. Mahmoudveysi ve diğerleri, The Gorani language of Gawraju (Gawrajuyi), (Wiesbaden, 2012), s. 2.
- 3 P. G. Kreyenbroek, 'Kurdish Written Literature', Encyclopædia Iranica, (2005); Cf. D. N. MacKenzie, 'Some Gorani Lyric Verse', BSOAS 28/2 içinde, (Londra, 1965), s. 255–83.
- 4 Konu hakkında bakınız, A. Hassanpour, 'The identity of Hawrami speakers: reflection on the theory and ideology of comparative philology', in A. Soltani

- (der.) *Anthology of Gurani Kurdish Poetry*, (Londra, 1998).
- 5 Mackenzie, 1961, s. 86.
- 6 Philip. G. Kreyenbroek ve Behrooz Chamanara. "Literary Gurâni: Koinê or Continuum?" in H. Bozarslan ve C. Scalbert-Yucel (der.) *Joyce Blau: l'Éternelle chez les Kurdes*, (Paris, 2012), s. 151–168.
- 7 Bu konu hakkında ve ilgili referanslar için E. Öpengin'in bu sayıdaki yazısına bakınız.
- 8 S. Safizdeh, *Pîran wa mashahir-i Ahl-i Haqq*, (Tahran, 2008), s.15.
- 9 Bakınız, Soltani (1998); Blau (2010:8).
- 10 Uzun heceler CVC/CVCC (-) ve kısa heceler CV (u).
- 11 Bu konuda daha fazla bilgi için: M. A. Qaradâvî, *Kaşkûl-i Kalapür-i Adab-i Kurdî*, (Erbil, 2011), Cilt

- 7; A. Soltani, (der.) *Anthology of Gorani Poetry*, A. M. Mardoukhi (der.) (1739–1797), (Londra, 1998).
- 12 MacKenzie, D. N., Some Gorani lyric verse, BSOAS 28(2), 255–283, 1965.
- 13 Bakınız, Chamanara, Bahrooz. 2013. An Investigation into the Kurdish Genre of the Shâhnâma and Its Religious Dimensions. *Journal of Persianate Studies* 6/1–2, 163–177.
- 14 Benim bulduğum el yazmaları 50 ayrı başlıktan ve 6000'den fazla dizeden oluşmaktadır. Dizelerin her biri Kürtçe Şehname geleneğinin farklı bir kısmıyla ilgilidir. Var olan belgelerden bir el yazması O. Mann (*Ms.Or.Oct.1154–1199*) ve Petermann İ. tarafından toplanmıştır ve Kürtçe Şehnameden

- bazı hikâyeleri içerip Berlin Kütüphanesi'nde yer almaktadır. İran Ulusal Kütüphanesi'nde ise, *Rustam and Zardahang* and *Manîza and Bêzan* isimli bir el yazması ve İran Meclisi Kütüphanesi, Müze ve Belge Merkezindeyse *Şamqâl-u Rostam* (No. 9787) and *Haft Laşkar* (No. 13689) ve bunların hiçbirini bir düzeltmeden geçmemiştir. Kürtçe Şehnameye dair daha bütünlüklü ve detaylı bir çalışma üzerinde çalıştığım doktora tezinde yer alacaktır: *An investigation and understanding to the Kurdish Shahname and its literary and religious implications*.
- 15 Sh. Ardalan, *Les Kurdes Ardalân entre la Perse et l'Empire ottoman* (Tahran, 2008), s. 26–27.
- 16 MacKenzie, 2002, s. 401-3

NAPOLYON'UN MISIR SEFERİ

**GENERAL
KLÉBER'İN
ÖLDÜRÜLMESİ
VE SÜLEYMAN
HALEBİ**

Bu yazı da Mısır'ın işgalini ve Napolyon Fransa'ya döndüğünde Fransız kuvvetleri komutanı olarak yerine bıraktığı Devrim Savaşları döneminin ünlü generali Jean Baptiste Kléber'i öldüren Süleyman Halebi'nin öyküsünü anlatmaya ve anlamaya çalışacağız.

SEVER IŞIK

Napolyon'un Mısır Seferi, Ortadoğu tarihinin hiç kuşkusuz en önemli dönüm noktalarındandır. Bir Ortadoğu ülkesinin ilk kez Batılı bir güç tarafından koloni hâline getirilmeye çalışıldığı bu sefer, Doğu'nun askeri olduğu kadar bilimsel ve oryantalist keşfidir. Zira Napolyon yüzlerce akademisyen-uzman ve kocaman bir kütüphane ile ehramların ülkesine çıkarma yaptı.¹ Takriben 3 yıl süren işgal, Fransızlar'ın Osmanlı-İngiliz ittifakının saldırıları ve tazyiki karşısında 30 Ağustos 1801'de Mısır'ı terk etmesi ile son buldu. Bu yazı da Mısır'ın işgalini ve Napolyon

Fransa'ya döndüğünde Fransız kuvvetleri komutanı olarak yerine bıraktığı Devrim Savaşları döneminin ünlü generali Jean Baptiste Kléber'i öldüren Süleyman Halebi'nin öyküsünü anlatmaya ve anlamaya çalışacağız.

Amacı Hindistan ticaretini keserek savaş hâlinde olduğu İngilizlerin gücünü kırmak olan² Napolyon ordusuyla 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'de karaya ayak bastı. Durumu haber alan Memluk beylerinden Şeyhülbeled İbrahim Bey, Murat Bey ve Mısır Va-

lisi Ebu Bekir Paşa işgale karşı çıktılar; fakat İskenderiye'de Piramitler Savaşı'nda Murat Bey'i yenilgiye uğratan Napolyon, ordusu ile Kahire'ye yöneldi. Murat Bey, Said'e Şeyhülbeled İbrahim Bey ve Vali Ebu Bekir Şam'a kaçarken Kahire'ye giren Napolyon, kendilerini Osmanlı ve Memluklardan kurtaracağını vaderek halkın desteğini sağlamaya çalıştı.³ Besmele ile başlayan Arapça bir bildiri yayınlayan Napolyon, bildiride halkı Osmanlı ve Memluk zulmünden kurtarmak için Tanrı tarafından görevlendirildiğini ve İslam peygamberine olan hayranlığını ifade etti.⁴

Mısır'ın işgali uluslararası dengeleri derinden sarstı. 17 Temmuz'da işgali haber alan Osmanlı Devleti Fransa ile olan ilişkilerini kesti. Sultan III. Selim, Mısır'ın kurtarılması için önce Rusya (23 Aralık 1798) ardından İngiltere (5 Ocak 1799) ile bir ittifak antlaşması imzaladı.⁵ Böylece ilk defa Avrupa devletleri ittifak sistemine giriş yapan Osmanlı Devleti Cezzar Ahmed Paşa'yı işgale karşı savaşmakla görevlendirdi. Cezzar ile Memluklulardan İbrahim Bey ve Murat Beyler hem Şam Bölgesi'nde hem de Kahire'de işgale karşı çıkmak ve direnmek için halkı teşvik ettiler. Bu arada seferini Suriye'ye doğru genişleten Napolyon önce Han Yunus'u, ardından 20 Şubat'ta El-Ariş'i, 24 Şubat'ta Gazze'yi ve 7 Mart'ta Yafa'yı işgal etti; ancak Gazze önlerinde Cezzar Ahmed Paşa ve İbrahim Bey ittifakı karşısında yenilmesi ilerleyişini durdurdu (1779). Bir süre daha (14 ay kadar) Mısır'da kalan Napolyon

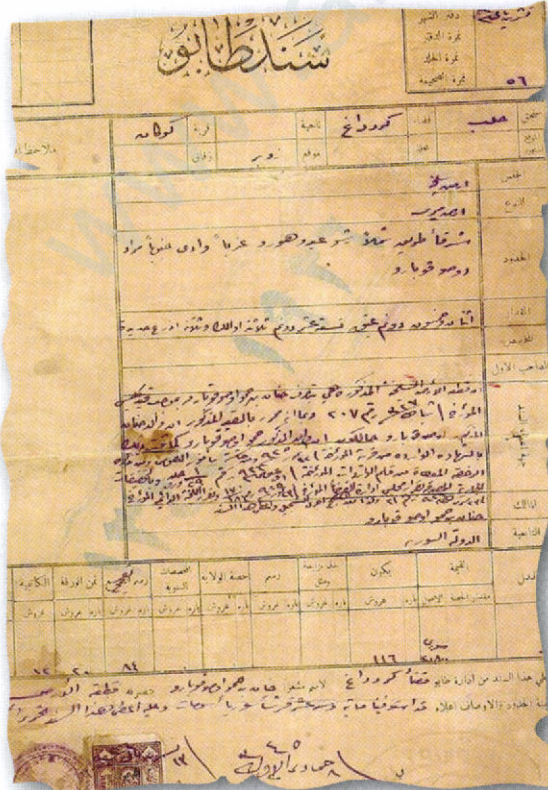
Fransız ordusunun Avusturya ordusu tarafından yenildiği haberini alması üzerine⁶ ordunun komutasını General Jean Baptiste Kléber'e bırakarak 22 Ağustos'ta gizlice Mısır'dan ayrıldı.⁷

Çok geçmeden ulema öncülüğünde işgal karşıtı bir direniş hareketi başladı.

İŞGAL VE ULEMA

İşgal dönemi, ulemanın politik etkinliğini ve iktisadi gücünü artırdığı bir altın çağ oldu. Bunun bilincinde olan ve ulemayı halkın doğal lideri olarak gören Napolyon, ulema ile işbirliği için çabaladı ve onları Türk-Osmanlı ulemasının oturduğu bürokratik mevkilere oturmaya çağırdı.⁸ Fransız idaresi, danışma konseyi olarak ulemadan oluşan bir idari konsey/divan oluşturdu⁹ ve Ezher Şeyhi Şarkavi, Fransızlarca

Kürt bir aileye mensup olan ve Süleyman Halebi adı ile tanınan Süleyman Muhammed Emin, Halep'in kuzey batısındaki Afrin'e bağlı Kokan Köyü'nde Os Qopar ailesinden Muhammed Emin Os Qopar'ın oğlu olarak doğdu.

▼
Süleyman Halebi'nin portresi.

▼
Süleyman Halebi'nin ailesinden Hannan İbn Hamo Os Qopar'a ait 1926 tarihli tapu senedi.

Kaynak:
Tirejafin.com

oluşturulan bu divanın başına getirildi.¹⁰ Fakat tüm bu vaatler, propaganda ve rüşvet ulemayı Fransızların iyi niyet ve dostluğuna ikna etmeye yetmedi. Çünkü ulema bunları Fransızların içlerine sızmak için “hile ve düzenbazlıkları” olarak gördü¹¹ ve Napolyon’un Mısır’ın yeni politik elitleri olarak hizmet etme arzusunu geri çevirdi.¹² Caberti’nin betimlediği gibi divandaki ulema Napolyon’un batılı arzularına karşı dini argümanlarla direniş gösterdi.¹³

Bu dönemde Ezher, işgal karşıtı direnişin merkezi hâline geldi. Fransızlar, Ekim 1798’de ulemanın öncülük ettiği isyanı bastırarak Ezher’e girdiler. Napolyon kuvvetlerinin ayaklanmayı sert bir şekilde bastırması, camiler ve kutsal yerler karşısındaki tutumu (at sırtında Ezher’e girmeleri ve ibadethaneleri kirletmeleri, kan dökmeleri vb.) halkı işgalcilerden daha da uzaklaştırdı.¹⁴ İşgal karşıtı isyan başladığında Ezher’in şeyhi (Şarkavi) ve uleması bu şartlarda eğitimin mümkün olmadığı düşüncesiyle

Ezher’i kapatarak eğitime son verdiler. Ezher’in uzun tarihinde bir ilk (ve son) olan bu durum ancak Fransızların tahliyesiyle son buldu.

Tüm bunlar olurken Mısır’da bulunan Revak el-Şam’da¹⁵ kalan ve direniş hareketi içinde yer alan kişilerden biri de Süleyman Halebi idi.

SÜLEYMAN HALEBİ

Kürt bir aileye mensup olan ve Süleyman Halebi adı ile tanınan Süleyman Muhammed Emin, Halep’in kuzey batısındaki Afrin’e bağlı Kokan Köyü’nde¹⁶ Os Qopar (Osman Qobaro) ailesinden Muhammed Emin Os Qopar’ın oğlu olarak doğdu.¹⁷ Süleyman’ın zeytinyağı satıcısı olan babası Muhammed Emin, oğlu Süleyman’ı 20 yaşında iken eğitimi için el-Ezher’e gönderdi. Süleyman burada Şam Bölgesi’nden (Bilad-ı Şam) gelen öğrencilerin ikâmet ettiği Revakü’l Şam’da kaldı.¹⁸

Süleyman’ın burada Ezher’in hocalarından Şeyh Ahmed Şarkavi’yle yakın ilişkisi oldu. Napolyon orduları önce Giza ardından Kahire’yi işgal ettiğinde Süleyman, hocası Şarkavi’nin yanında idi. İşgale karşı bir isim olan Şarkavi¹⁹, 19 Ekim 1798’de patlak veren Fransız karşıtı ayaklanmanın içinde yer aldı.²⁰ İsyanın bastırılması akabinde aralarında Şeyh Şarkavi’inde bulunduğu altı Ezher hocası idam edildi.

KLÉBER DÖNEMİ MISIR

Osmanlı Devleti’nin ve mütefiklerinin karşı faaliyetleri sebebiyle Jean Baptiste Kléber, Mısır Seferi’nden sonuç alınamayacağını düşünmekteydi ve el-Ariş’e kadar gelen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa’nın Kahire’ye yürümesi muhtemeldi. Osmanlı ordusu Sina üzerinden Mısır’a yürüyüşe geçti. Kléber, Osmanlı ve mütefikleri arasında el-Ariş Antlaşması yapıldı (24 Ocak 1800). Ancak İngilizler ve Ruslar Fransız ordusunun esir edilmesini isteyince savaş yeniden başladı ve Kléber, Osmanlı ordusunu Helyopolis’te yenilgiye uğratarak Yukarı Mısır’ın denetimini eline geçirdi. Mart ayında Kahire’de Fransız karşıtı yeni bir ayaklanma başladı. Nisan ayında Nil’in doğu kıyısına varan Osmanlı ve İngiliz kara orduları son Fransız ordusunu İskenderiye’de kısırdı ve Fransızları Mısır’dan çekilmeye zorladı. Mısır’ın boşaltılması müzakereleri başladı.²¹

Kahire İsyanı,
21 Ekim 1798
(Girodet-Trioson,
1810).

KOKAN'A DÖNÜŞ

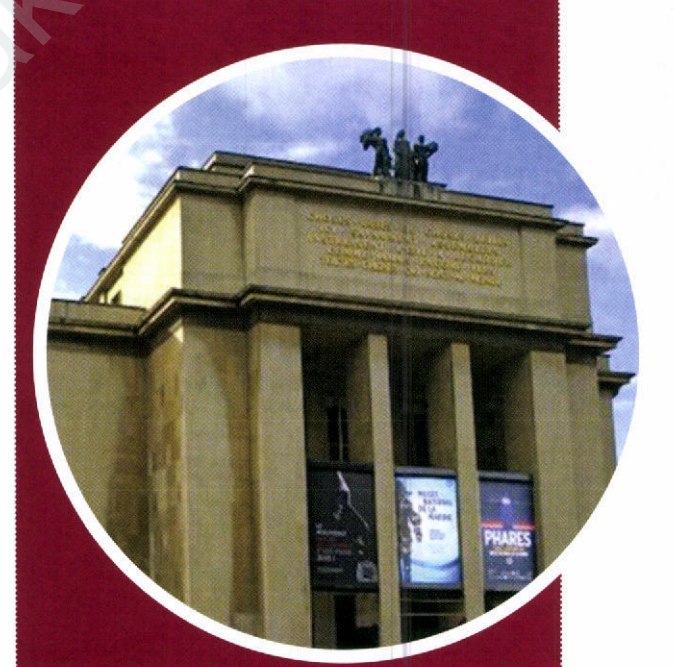
Süleyman ayrıldıktan 3 yıl sonra 1800'de, muhtemelen Ezher'in kapanmasını müteakip, memleketine geri döndü. Burada İbrahim Bey'in ordusunda bir gönüllü olan Ahmet Ağa (Yeniçeri Ağası) Halep valisinin babasına büyük bir para cezası verdiğini, bunu silebileceğini söyleyerek ondan "İslami cihad"a katılmasını ve General Kléber'i öldürmesini istedi. Bunun üzerine yola çıkan Süleyman, mart ayında Kudüs'e vardı, el-Aksa'da dua etti (1800) ve oradan İbrahim Bey'in adamı olan Halil'in bulunduğu el-Halil'e gitti. Burada 20 gün kalan Süleyman, nisan ayında Gazze'de İbrahim Bey'in takipçilerinden Yasin Ağa adlı bir kişi tarafından Ulu Camii'de (Cami el-Kebir/Cami el-Ömer el-Kebir) ağırlandı. Süleyman, Gazze'de iken Halep'te olan Ahmet Ağa'dan Kléber'in ölüm planının içeren mektubunu aldı.

Yasin, yol masraflarını karşılaması için Süleyman'a bir miktar para verdi. Süleyman, bunu müteakip tütün taşıyan kervanlarla Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Altı günlük yolculuktan sonra Kahire'ye varan Süleyman yine Revakü'l Şam'da ikamet etti. Burada Gazzeli dört arkadaşına Kléber'i öldürme planından bahsettiyse de onlar buna inanmadılar. Kahire'de 31 gün kalmış olan Süleyman hedefini gerçekleştirmek üzere 14 Haziran günü General Kléber'in sarayının bulunduğu Burkat El-Özbekiye'ye yöneldi. Sarayının tamirati ile meşgul olan Kléber'in yanında ünlü mühendis Konstantine Brotine vardı. Sarayın bahçesine girmeyi başaran Süleyman, seri bir şekilde hareket ederek Kléberi göğsünden ve karnından defalarca bıçakladı. Onu durdurmaya çalışan Brontine'yi de farklı yerlerinden 6 bıçak darbesi ile yaraladı. Genaral Kléber olay yerinde ölürken kaçmaya çalışan Süleyman suikastın hemen akabinde yakalandı.²²

AZAP ÇEKTİRMENİN GÖRKEMİ*

Olayın bundan sonrası Foucault'nun *Hapishane'nin Doğuşu*'nu kendisi ile açtığı dehşetli Damiansvari bir azap sahnesidir/gösterisidir.

Cinayeti işlediği hançerle birlikte yakalanan ve yargılan Süleyman'ın suikasti işlediği sağ eli bileğine kadar yakıldı. Tüm sorulara karşın Sü-

İDAMININ ARDINDAN HALEBİ'NİN KAFATASI VE İSKELETİ GENERAL

MENOU tarafından Fransa'ya götürüldü. Museum of Anatomy'e gönderilen Süleyman'ın kafatası, burada fanatik bir katilin kafatasının phrenological örneği olarak teşhir edildi. Kuruluşunun ardından Süleyman'ın kafatası Musée de l'Homme'a nakledildi. Bugün hâlâ orada "suçlu/katil" etiketi altında sergilenmektedir.

Victor Adam'ın çizimi ile General Kleber Suikasti.

leyman Şeyh Şarkavi ve diğer direniş unsurları, Hicaz Arapları veya Memluklar ile Osmanlı ve Şam'daki hareket ile ilişkili olduğu şeklindeki iddiaları reddetti. Sorgulama sırasında sadrazamın olayda parmağı olmadığını, işi kendisinin tasarladığını söyleyen Süleyman "darp ve işken-ce olunması üzerine" Osmanlı ordusu Mısır'dan Şam'a dönerken Yeniçeri Ağası'nın talimatı ile önce Gazze, akabinde de Mısır'a gelerek Kléber'i öldürdüğünü ifade etti.²³ Kléber'i öldürmeden önce 34 günü beraber geçirdiği Gazzeli arkadaşlarının ismini verdi; fakat olayı saf dini-cihadi duygularla işlediğinde ısrar etti ve arkadaşlarının bu olayla ilgilerinin olmadığını, onların nasihatlerine uymayıp "icra-i meram eylediğini" söyledi. Fakat kendisine inanan mahkeme suçu gizledikleri iddiasıyla dört arkadaşını idama mahkum etti. Bunlardan Şeyh Ahmet el-Vali, Şeyh Abdülkadir Gazi ve Şeyh Abdullah el-Gazi 28 Haziran 1800'de Süleyman'ın gözleri önünde boyunları vurularak idam edildiler. Said ise

kaçmayı başardı. Ardından Süleyman Husin el-Mücemma tepesinde kazığa oturtuldu.²⁴ Bedeni yırtıcı kuşların ve diğer hayvanların yemesi için birkaç gün orada bırakıldı.²⁵

Kléber'in yerine Fransız kuvvetlerin başına getirilen Fransız General Jacques-François de Menou 15 Haziran'da bir beyanname yayınlayarak öldürme olayının sadrazamın bir tertibi olduğunu iddia etti. 20 Haziran'da İngiliz Amiral Sdney Smith'e gönderdiği mektupta aynı iddiayı dile getirdi. Fakat Smith yazdığı cevapta sadrazam namına bu idiaları tekzip etti.²⁶ Paris'te bulunan Osmanlı Elçisi Seyyid Ali Efendi de Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın bu yöndeki iddialarına Osmanlı Devleti'nin bu tür girişimlere tenezül etmeyeceğini söyleyerek cevap vermiştir.²⁷

Horace de Callias'ın çizimi ile General Kleber Suikasti.

TEMMUZ 2011'DE MİSİR'DA YAPILAN GÖSTERİ SIRASINDA TAŞINAN BİR PANKART.

Üzerindeki yazı: Mısır, la tense men dehaw min ecliha. Ma'an li istirdad rufat ve cumcumit el-Battal eş-Şehid Süleyman Halebi min Fransa / Mısır kendisi için fedakarlıkta bulunan kişileri unutmaz. Kahraman şehid Süleyman Halebi'nin kafatası ve bedeninden kalan bakiyelerin iadesini istiyoruz.

Halebi, yaşanan kolonyal tecrübenin etkisiyle yüzyılın ikinci yarısında şehit ve ulusal kahraman olarak konumlandırılmış, antiemperyalist, bağımsızlık ve özgürlük savaşçısı bir kişilik olarak önce panarabist milliyetçi söylem, daha sonra İslamcı söylem tarafından içerilmiştir.

SÜLEYMAN'IN KAFATASI BEŞERİYET MÜZESİ'NDE

Ölümünün ardından ülkesine gönderilen Kléber'in mumyalanmış naaşı cumhuriyetçilerin sembolü olabileceği korkusuyla Napolyon'un emri ile Marsilya yakınındaki Château d'If Adası'nda götürüldü. 18 yıl sonra doğduğu yer olan Strasbourg'a nakledilen Kléber'in naaşı 15 Aralık 1838'de günümüzde heykelinin de bulunduğu kendi adına taşıyan meydana gömüldü.

İdamının ardından Halebi'nin kafatası ve iskeleti General Menou tarafından Fransa'ya götürüldü. Museum of Anatomy'e gönderilen Süleyman'ın kafatası, burada fanatik bir katilin

kafatasının phrenological²⁸ örneği olarak teşhir edildi.²⁹ Kuruluşunun ardından Süleyman'ın kafatası Musée de l'Homme'a nakledildi. Bugün hâlâ orada "suçlu/katil" etiketi altında sergilenmektedir.³⁰

HALEBİ'NİN YAKIN TARİHİ VE YENİDEN TEMSİLİ

Halebi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Mısır ve Suriye'de saygın bir siyasal figür/ime hâline geldi. Halebi figürünün modern tarihi inşası, özellikle Batı ile siyasal çelişkileri bağlamında, Arap kimliğimin kuruluşu/kurgulanışı ile yakından ilgilidir. Halebi, yaşanan kolonyal tecrübenin etkisiyle yüzyılın ikinci yarısında şehit ve ulusal kahraman olarak konumlandırılmış, antiemperyalist, bağımsızlık ve özgürlük savaşçısı bir kişilik olarak önce panarabist milliyetçi söylem, daha sonra İslamcı söylem tarafından içerilmiştir. Günümüzde memleketi Halep'te adını taşıyan bir mahalle vardır. Kahire'de ise adı bir caddede yaşatılmaktadır.

Modern anlamda Halebi'yi ulusal bir kahraman olarak konumlandıran (ilk) en önemli kişilerden biri Mısırlı çağdaş oyun yazarı Alfred Ferec'tir. Nasırizm'in yükselişte olduğu bir dönemde Ferec, Süleyman Halebi adı ile kaleme aldığı tiyatro eserinde Halebi'yi ulusal bir kahraman olarak vafeder ve Kléber'i öldürmesini yabancı işgaline karşı direniş olarak meşrulaştırır.³¹ Yine kısa hikayeleri sosyo-politik eleştirinin taşıyıcısı olarak kullanan Suriyeli ünlü öykü yazarı Zekeriya Tamir'in "suç" isimli öyküsünün kahramanı Süleyman Halebi'dir. Sembolik bir anlatıma sahip yazar, zaman ve mekân bağlamı olmaksızın Süleyman imgesi üzerinden yaşamın tümü ile kontrol altında tutan despotik basıkcı yönetimleri eleştirir.³²

2006'da Suriye'de,³³ 2011'de Mısır'da³⁴ düzenlenen imza kampanyaları ile Fransa'dan Süleyman'ın kafatasının ve bedeninden kalan bakiyelerin memleketine nakli talep edilmiştir.

SONUÇ

Gerçekte, genel olarak Süleyman Halebi'nin kişiliği, özellikle de Kléber'i öldürme hadisesindeki motivasyonu hakkında az bilgiye sahibiz. Elimizdeki mevcut bilgiler de Fransızların yap-

tiği sorgulamayı esas alan dönemin tarihçisi Caberti'ye dayanmaktadır.³⁵ Fransızların bilim, teknoloji ve rasyonel idaresine sempati duyan ve Fransızlara karşı ikircikli bir tutuma sahip olan Caberti, Halebi'den olumsuz bir şekilde “düşüncesizce hareket eden bir düzenbaz” olarak bahseder.³⁶

Süleyman hakkındaki somut veriler (yaşı, Suriyeli ve Ezher'in öğrencisi olması vs.) bir yana Süleyman'ın cinayeti para için işlediğine ve kendisine bu konuda söz verildiğine dair açık bir kanıt yoktur. Sadece yolculuk masrafları karşılanmıştır. Tam olarak açık olmamakla birlikte, babasının durumunun gelecekte daha

daha iyi olmasını ummuş olsa da, hac görevini ifa eden ve Kléber'i öldürmeden önce Kudüs'ü ziyaret etmiş olan Süleyman'ın esas kişisel motivasyonun “Tanrı rızası için Fransızlara karşı cihad” olduğunu söyleyebiliriz.³⁷ Süleyman'ın içinde yetiştiği ortam, ulemanın tutumu, olay öncesi kutsal yerleri ziyaret etmesi, onun dini motivasyonunun birer göstergesidir.³⁸ Bununla beraber gölgedeki Osmanlı veya Memlukler tarafından da teşvik edildiği görülmektedir. Aslında ulemanın da işgale karşı kahir ekseriyetle Osmanlı ve Memluklarla ittifak yaptığı dikkate alınırsa Süleyman'ın davranışı daha anlaşılır hâle gelir. ●

DİPNOTLAR

- 1 Napolyon ile gelen bilim adaları ve uzmanlar Mısır'ın tüm zenginlikleri tespit ederek tasnif etmeye çalıştılar. Bu çalışmalar neticesinde 23 ciltlik bir eser olan *Description l'Égypte* yayımlandı (Paris, 1809-1828).
- 2 İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk- Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara: TTK, 1999, s. 182-183
- 3 Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*, C. V, Ankara: T.T.K, 1999, s. 25.
- 4 Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, (Çev. Taşkın Temiz), İstanbul: 1998, s. 99-100; Soysal, a.g.e., s. 224-225
- 5 Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: 2004, C. 1, s. 326-328; Karal, a.g.e., C. V, s. 27-38
- 6 Karal, a.g.e., C. V, s. 41
- 7 Soysal, a.g.e., s. 279
- 8 Daniel Crecelius, “Mısır Ulemasının Modernleşmeye Karşı İdeolojik Olmayan Cevapları”, Ebubekir Bağader (Ed.) *Modern Çağda Ulema* içinde, (çev. Osman Bayraktar), İstanbul: İz yayınları, 1993. s. 23-24
- 9 Indira Falk Gesink, *Islamic Reform And Conservatism: Al-Azhar and the Evolution of Modern Sunni Islam*- London: Tauris Academic Studies, 2010, s. 11; Meir Hatina, ‘Ulama’, *Politics, And The Public Sphere: An Egyptian Perspective*, The University of Utah Press, 2010, s. 26
- 10 Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule (1517-1798)*, Routledge, 1992, s. 120
- 11 Crecelius, a.g.m., s. 24
- 12 Meir, a.g.e., s. 26
- 13 Ian Coller, *Arab France: Islam and the Making of Modern Europe, 1798-1831*, University of California Press, 2011, s. 32
- 14 Coller, a.g.e., s. 32; Gesink, a.g.e., s. 149; Meir, a.g.e., s. 26
- 15 Bilad' Şam'dan Ezher'de okumak üzere gelen öğrencilerin yatılı kaldığı bölüm
- 16 Kokana Jorin (Yukan Kokan) olarak bilinen bu köy Afrin'in Me'betti/Mobetan nahiyesinin sınırları içerisinde. Resmi Arapça adı el-Cezruniye'dir. 2077 seçimine göre köy nüfusu 2141 kişidir. http://abdallah-osman.blogspot.com/2009_06_01_archive.html
- 17 Ailenin şeceresi ve hala kokan yaşayan aileye mensup bazı fertlerin listesi için bkz. The Legendary Suleyman AL-Halabi, <http://www.afirin4dev.sy/afirin/Tirej%20afirin/sleman%20halabi.htm>; Door Muthanna AL Kurtass, Sabir the Egyptian, 2010. s. 180. Yazarı belirtilmeyen bu yazıya bundan sonra sadece yazının adı ile atıfta bulunacağız.
- 18 Legendary Suleyman AL-Halabi; Meir, a.g.e., s. 27
- 19 Hem yukarıda adını zikrettiğimiz ulema sınıfına mensup ünlü tarihçi, ki eseri *Acâibü'l-Âsar fi Terâcimi'l-Ahbâr* Mısır için standart başvuru kaynağıdır, Abdurahman el-Caberti (1756-1825), hem de Ezher'in şeyhi Abdullah Şarkâvi (ö. 1227/1812), el-Hıfni'nin halifesi ünlü Halveti şeyhi Mahmud el- Kürdî'nin (ö. 1195/1780) mürididirler. Şarkâvi için bkz. Winter, a.g.e. s.137; *Frederick De Jong*, “Mustafa Kemâleddin El-Bekri (1688-1749): Halvetiyye Geleneğinin Yeniden İhyası ve İslâhı?”, (Çev. Ramazan Muslu), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 / 2005, s. 69-83, s. 81. Caberti için bkz. Takahashi Kei, “A New Logic in the Sufi Organization: The Continuation and the Disintegration of the Tariqas in Modern Egypt”, *Asian and African Area Studies*, 7 (1): 50-64, 2007, s. 52.
- 20 Legendary Suleyman AL-Halabi
- 21 Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (çev. Gül Çağlal Güven), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 246-247; Soysal, a.g.e., s. 300,302.
- 22 Belirtmek gerekirken cinayetin nasıl işlendiğine dair (kaç kez bıçaqladı, bıçağın türü, olay sonrası yakalanması vb.) ayrıntılarda birden fazla anlatım vardır. Bu başlığı Foucault'ya atfen kullanıyorum: Bkz. Michel Foucault, *Hapishane'nin Doğuşu* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi, 2000. s. 71-121. Foucault'ya göre klasik dönemde ölüm sadece yaşam hakından mahrum bırakma olmayıp hesaplı bir acı çektirme ölçüsünde azaptır. “Azap çektirme ise bir tekniktir ve yasadışı bir öfkenin azgınlığıyla özdeşleştirilmemesi gerekir” (s.73) ve azap çektirmenin aşırınlıkta içinde korkoca bir iktidar ekonomisi yer almaktadır (s.75). Ayinsel bir çerçeveye yerleşen bu cezada/azapta “mahkûmün bedeni, kamusal cezalandırmanın törensel çerçevesinin yeniden esas bir parçası olmaktadır” (s.85).
- 23 Legendary Suleyman AL-Halabi; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, C.VII, s. 85
- 24 Legendary Suleyman AL-Halabi;
- 25 Cevdet, ag.e., C.VII, s. 85; Legendary Suleyman AL-Halabi
- 26 Soysal, a.g.e., s. 299
- 27 BOA, HAT, 137/5650
- 28 Phrenology: Kafatasıbilimi.
- 29 Simon Harrison, *Dark Trophies: Hunting and the Enemy Body in Modern War*. New York and Oxford: Berghahn Books, 2012, s. 53
- 30 Rene Descartes'in kafatasının da bulunduğu ünlü müzede ünlü antropolog Claude Levi Strauss da kısa bir süre yöneticilik yapmıştır.
- 31 Alfred Ferec'in Arap Batı çatışmasını Süleyman Halebi üzerinden temsilinin daha ayrıntılı bir analizi için Mahmoud Al-Shetawi, “The Arab-West Conflict as Represented in Arabic Drama”, *World Literature Today*, 1/1987, Volume 61, Issue 1, s. 46-49.
- 32 Süleyman Halebi, Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 tarihinde yayınlanan *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* adlı romanında da politik bir bağlam olmaksızın ve kurmaca yüklü olarak karşılaşılan figürlerden biridir.
- 33 Bianka Maziye, “İstirdad cumcumit wa rufat Suleyman el-Halebi min Paris”, 29 Aralık 2006, <http://www.divanalarab.com/spip.php?article7218>,
- 34 İslam İbrahim, “*Cem' tewaqt li istirdat cumcumit Suleyman Halebi min Fransa*”, 8 Temmuz 2011, <http://www.youm7.com/News.asp?NewsID=450988>; Ahmed ismail, “Milyon tevaqt li iadiet cumcumit Suleyman Halebi min Paris”, Al-Ahram 24 8, 2011
- 35 Rasheed El-Enany, “Theme and Identity in Postcolonial Arabic Writing” in *Chewing Over the West: Occidental Narratives in Non-Western Readings*, Edited by Doris Jedamski, New York, 2009, s. 4
- 36 El-Enany, a.g.m., s. 2
- 37 El-Enany, a.g.m., s. 4-5
- 38 Sdney Smit'de Süleyman'ın suikastı dini duygularla işlediğini, Gazze'deki Yeniçeri Ağası'nın da kendisini teşvik ettiğini, Kahire'ye gitmesi için kendisine para verdiğini itiraf ettiğini söyler: Bkz. Joseph Hepburn Parsons, *Overlooked Hero: A Portrait of Sir Sidney Smith*, 2009, Fireship Pres, s. 67

BİR İZMİR LEVANTENİ

AUGUSTE JABA

▲
Auguste Jaba
(1801-1894).

ROHAT ALAKOM

YAŞAMI

Aslen Polonya kökenli olan eski Erzurum Rus Konsolosu ve Kürt dili ve edebiyatı üzerinde çalışmalarıyla tanınan Jaba (1801-1894) Lehçe kaynaklarda August Kościeszka-Żaba, Rus kaynaklarında Avgust (Dementeviç) Jaba ve Fransızca kaynaklarda Auguste Jaba ya da Auguste de Jaba olarak geçer.¹ Jaba ünlü Leh bir aristokrat aileden gelmektedir. Soyadı Jaba bazen *Saba*, *Shaba*, *Yaba*, *Zaba* gibi farklı şekillerde yazılır. Kürtler üzerine araştırmalarıyla tanınan hemşerisi Joanna Bochenska'ya göre *Żaba* sözcüğü Lehçede "kurbağa" anlamına gelmektedir.² 1825-1828 yılları arasında St. Petersburg Doğu Dilleri Akademisi'nde eğitim alan Jaba başta Türkçe/Osmanlıca, Arapça ve Farsça dillerini okur. Asıl ağırlığını Türkçeye verir. Jaba'nın Doğu dillerini okuduğu sırada en büyük şansı ünlü Fransız bilim adamı ve oryantalist François Bernard Charmoy'un (1793-1869) öğrencisi olmasıydı. Bernard Charmoy *Şerefname veya Kürt Ulusunun Tarihi* (Cheref - Nameh ou fastes de la nation kourde) olarak adlandırdığı tarihi kaynağı yıllarını vererek açıklayıcı notlarla birlikte Fransızca olarak yayımlar.³ Jaba eğitimi tamamladıktan sonra 1830'da Yaffa, 1832'de Selanik, 1838'de İzmir ve 1848 yılında Erzurum'daki Rus Konsololuğu'nda değişik görevlerde çalışmaya başlar. Aşağıda göreceğimiz gibi Osmanlı'nın Erzurum ve İzmir gibi şehirlerinde Kürt filolojisi konusuna eğilir.

Jaba'nın ilk eşi Yaffa Rus konsolos yardımcısının kızı Joséphine Mostra ile evliliğinden 5 çocuğu olur. Ancak Jaba'nın eşi 1848 yılında vefat eder. Jaba 1849 yılında ikinci evliliğini İzmir'in en tanınmış Levanten ailesi sayılan bir aileye mensup Hélène Giraud'le yapmıştır. Giraud ailesi 1789 Fransız Devrimi'nden sonra İzmir'e gelip

yerleşen köklü vatandaşlardan oluşur.⁴ Jaba'nın 1850 yılında yapılan düğününde tüm Bornovalılar hazır bulunur. Bu son evlilikten altı çocuk dünyaya gelir. Böylece Jaba iki evlilikten toplam 11 çocuk sahibi olur. Birinci evlilikten: Théodore, Constantin, Alphonse, Peter, İosif ve ikinci evlilikten Marie, Aguste, Jules, Sophie, Amèlie ve Wladimir adlarında çocukları olmuştur. Celîle Celîl'in Kürtçe kaleme aldığı "Jaba Kim idi" başlıklı yazısında Jaba'nın çocuklarının bakımı ve eğitimi konusunda Rus yetkililerine mektup üzerine mektup gönderdiğini belirtir.⁵ Jaba 3 Ocak 1894 günü 93 yaşında öldüğünde Kemer'de toprağa verilir. Daha sonraları mezarı Karabağlar'a taşınır. Bu bilgiler vasıtasıyla Jaba'nın düğününü Bornova'da yaptığı, Karşıyaka'da yaşadığı, Frenk Mahallesi'nde veya Konak'ta işyerinin olduğu, Kemer'de toprağa verildiğini öğreniyoruz. Jaba adını böylece yazımı son yıllarda değişik kaynaklar vasıtasıyla çığ gibi büyüyen İzmir tarihine ve literatürüne yazdırır.

JABA'NIN İZMİR'DE İLK KALIŞI

Jaba'nın daha Erzurum'daki konsolosluk görevine başlamadan önce İzmir Rus Konsolosluğu'nda sekreter ve dragoman olarak çalıştığı yıllar konusunda bizi aydınlatan kişilerden biri 1843 yılının sonuna doğru 7 Aralık günü İzmir'e gelen İskandinavyalı oryantalist Georg August Wallin'dir (1811-1852). Jaba, İsveççe kaleme aldığı gezi notlarında İzmir'deki Rus Konsolosluğu'nda konsolos sekreteri olarak çalışan Jaba ile tanıştığını belirtir. Böylece ilk kez bir seyyahın anılarına konu olur. Jaba, Wallin'i İzmir'deki evine davet etmiş ve yıllarca derlediği eski elyazmaları ve sikkeleri Wallin'e göstermiştir. Bu belgelerin çoğunu Selanik'te bulunduğu

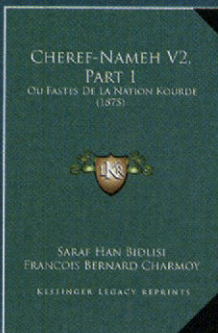
JABA'NIN DOĞU DİLLERİNİ

okuduğu sıradaki en büyük şansı ünlü oryantalist François Bernard Charmoy'un öğrencisi olmasıydı. Charmoy *Şerefname veya Kürt Ulusunun Tarihi* (Cheref - Nameh ou fastes de la nation kourde) olarak adlandırdığı *Şerefname*'yi birçok açıklayıcı notla birlikte yayımlar.

KÜRDÖLOG PETER LERCH,

JABA'NIN çalışmalarını izleyerek önemli katkılarda bulunmuştur. Böylece Jaba, Katn ve Lerch'ten oluşan ekip tam on yıl Erzurum'u bir Kürt Çalışmaları Merkezi hâline getirirler.

sırada Selanik kadısının oğlundan sağladığını, belgelerin ona babasından, babasına da atalarından miras kaldığını söylemiştir. Wallin, üç önemli Doğu dilini bilen Jaba'nın kendisine nazik davrandığını ve çok yardımcı olduğunu belirtir. Kahire'ye doğru yola çıktığında kendine bir mektup verir. Wallin, Jaba'ya ilişkin hayranlığını gizlemez. Wallin Doğu'da Avrupa'nın hizmetinde olan memurların Jaba gibi işinde gayretli olmasını arzular: "Şahane koleksiyonları ve bilimsel çabaları konusunda kendisini övdüğümde, çok memnun oluyordu". Wallin, İzmir Rus Konsolosluluğunda görevli Jaba ve bir başka konsolosluk çalışanının Türkçeleri konusunda şunları söyler: "Her ikisi bir biçimde aldatıldığı için buraya şikayete gelen son derece hoş yaşlı bir Türk ile fevkalade güzel Türkçe konuşuyorlardı." Wallin'e göre Jaba evliydi ve bu sırada 5 çocuğu vardı. Çocukların büyütülüp yetiştirilmesi Jaba açısından zaman zaman ekonomik sıkıntılara yol açıyordu. Wallin anılarında, Jaba'nın bu yüzden şark kültürlerine ilişkin kaynakları satın alacak güçte olmadığını ve derlediklerinin bir kaçını satmasının da onu yürekten yaralayabileceğini belirtir.⁶

JABA ERZURUM'DA

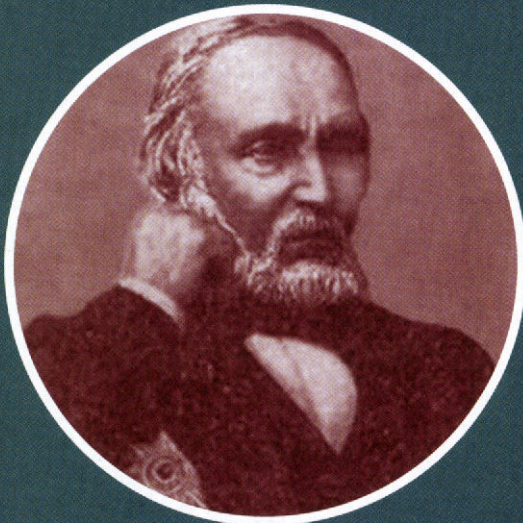
Jaba, Erzurum'da bulunduğu yıllarda iki dönem hâlinde 1848-1853 ve 1856-1866 toplam olarak 15 yıl konsolos olarak görev yapmıştır. Kırım Savaşı'nın araya girmesiyle bu görevinden yaklaşık olarak üç yıl (1853-1856) uzak kalan Jaba bu sırada Kars ve çevresinde askeri operasyonlarda bulunan Rus ordusu saflarında çevirmen olarak

görev yapmıştır.⁷ 1856'da yayımlanan bir gazete haberinde Jaba'nın Erzurum'a Rus Konsolosluğu olarak yeniden atandığı ve Kars'ta Bozzo adında bir yardımcısı olduğu bilgisi yer almaktadır.⁸

Eski Erzurum Rus Konsolosluğu Jaba Kürt Dili ve Edebiyatı tarihinde önemli bir isimdir, bu alandaki çalışmalarıyla tarihe geçmiştir.⁹ Rusya'daki Asya Müzesi Yöneticisi Rus oryantalisti Johannes Albrecht Bernhard Dorn'un isteği üzerine 1856 yılında Kürt elyazmalarını ve kaynaklarını derlemeye başlar. Kürdolog Peter Lerch de bu çalışmaları izleyerek önemli katkılarda bulunmuştur. Böylece Jaba, Dorn ve Lerch'ten oluşan ekip tam on yıl (1856-1866) Erzurum'u bir Kürt Çalışmaları Merkezi hâline getirirler. Başta Mahmud Bazidi olmak üzere Kürt din adamlarından oluşan bir grup Kürt bilgini de bu çalışmalara katılır. Prof. Qanadê Kurdo, Jaba konusunda kaleme aldığı "Jaba ve Kürdolojinin Gelişimdeki Rolü" başlıklı bir yazısında Jaba'nın Mahmud Bazidi dışında Erzurum'daki derleme çalışmalarını sırasında Şêx Nezer, Melle Mistefa, Mehmed Muksî, Xoce Mehmed Efendî, Tahar ibn Efendî, Firûz Efendî, Hesên Hekim Başî ve başka Kürt bilginlerinden katkı gördüğünü belirtir.¹⁰ Jaba tarafından derlenen ve Rusya'ya gönderilen St. Petersburg'daki Kürt elyazmalarının sayısı zamanla öyle çoğalır ki en sonunda külliyyatın çok düzenli bir fihristi aradan yaklaşık yüz yıl geçtikten sonra (1961'de) M. B. Rudenko tarafından keşfedilerek araştırmacıların bilgisine sunulmak üzere kitap olarak yayımlanır.¹¹ Böylece araştırma çevreleri bu zengin Kürt kültür hazinesinden geniş bir şekilde haberdar olur. Bu durum yazılı Kürt edebiyatının olmadığını ileri süren tezlerin temelsiz olduğunu ortaya çıkarmış olur. Kürt kaynakları bu çalışmalardan övgü ile söz eder.¹² Böylece Jaba'nın Kürdoloji alanındaki önemi giderek artar. Örneğin Kürt çalışmaları yıllar sonra Jaba'nın kendi ülkesi Polonya'da da ilgi ile izlenir.¹³ Son yıllarda Kürtler üzerinde çalışmalarıyla tanınan Joanna Bochenska bir söyleşisinde ilginç bir tespitte bulunur: "...Rusların ülkemizde hüküm sürdüğü kölelik döneminde Jaba, Ruslar tarafından tayin edilmiş bir memur ve diplomat idi... Kürtlere olan yakınlığı belki de ülkesi ve halkının gerçekliğinden, benzerliğinden kaynaklanan bir şeydir. Bilinmez. Üzerinde durulması önemli bir konu bu, belki de birlikte araştırıp onun yaşamını başka bir boyuttan görebiliriz".¹⁴

RUSYA'DAKİ ASYA MÜZESİ DİREKTÖRÜ

RUS Johannes Albrecht Bernhard Dorn'un (1805-1881) isteği üzerine 1856 yılında Jaba Kürt elyazmaları ve kaynaklarını derlemeye başlar.

Kürt dili ve edebiyatı, Kürt folkloru ve etnografyası, Kürt tarihi ve eski elyazmalarından bilim adamlarını ve oryantalistleri haberdar eden Jaba aynı zamanda Kürt yazılı ve sözlü edebiyatından örnekleri çevirir ve tanıtımlarıyla birlikte *Journal Asiatique* gibi saygın Avrupa mesleki dergilerinde yayımlardı. Örneğin Kürtler arasında *Xecê* ve *Siyabend* olarak bilinen bir halk destanının değişik bir varyantını *Kürt Baladı* adıyla yayımlar.¹⁵ Derlediği 40'a yakın öykü özgün metinlerini, Fransızca çevirileri ve açıklayıcı notlar ile birlikte yayımlar. Sözlü halk edebiyatı ve ilk sözlü tarih çalışması örneklerini oluşturan bu metinler çok önemli olmasına karşın -ne yazık ki- şimdiye kadar incelenmemişlerdir.¹⁶ Yaklaşık 20 yıl sonra Jaba'nın *Kürtçe-Fransızca Sözlüğü* yayımlanır.

JABA İKİNCİ KEZ İZMİR'DE

Jaba'nın yaşamında İzmir'in (Smyrna) özel bir önemi vardır. Jaba, Erzurum'dan önce 13 yıl (1835-1848), sonrasında 27 yıl (1867-1894) İzmir'de yaşamıştır. 19. yüzyılın başlarında İzmir'e ilk gidişi hakkında özellikle Finlandiyalı oryantalist Georg August Wallin'in anılarından, yüzyılın ikinci yarısındaki İzmir günleri hakkında Türk yazarı Halid Ziya Uşaklıgil'in anıları vasıtasıyla bilgi sahibi oluyoruz. Jaba'nın yaşamının son yıllarını İzmir'de geçirmeye karar vermesinde daha önce burada görev yapmış olması, eşinin ailesinin İzmir'de yaşaması, çocuklarından bazılarının İzmir'e yerleşmesi ve bir yandan da Türkçeyi iyi bilmesi gibi faktörlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Jaba'nın 1866 yılında Erzurum'daki Rus Konsolosluk görevinden emekliye ayrıldıktan sonraki yaşamının izlerini artık Rus kaynaklarında kaybediyoruz.

JABA HALİD ZİYA UŞAKLIĞIL'IN FRANSIYZCA HOCASI

Jaba 1866 yılında Erzurum'daki Rus konsolosluk görevinden emekliye ayrıldıktan sonra tekrar İzmir'e döner ve ölünceye kadar yaşamını İzmir'de geçirir. Jaba'nın İzmir'deki yaşamına değinen bazı kaynaklarda kendisinden "dava vekili" ve "avukat" olarak söz edilmesi 1894 yılında ölünceye kadar Konak mahallesinde Osmanlı mahkemelerinde ve konsolosluk işlerinde çevirmen ve aracı olarak çalışmasından ötürü-

dür. Jaba yaşamının sonunda eşi ve 11 çocuğuyla İzmir'e yerleşir ve Osmanlı ülkesinin Doğu Akdeniz liman kentlerinden olan İzmir'de yaşayan ve çoğunlukla Avrupalılardan oluşan Levantenler arasına katılır. Böylece İzmir Levantenleri tarihine de yazdırır.¹⁷

Jaba'nın Erzurum konsolosluk görevinden ayrılmasından sonra İzmir'e ikinci kez gelip geriye kalan yaşamını burada sürdürmesi konusunda bizi aydınlatan kişilerden birisi ünlü Türk yazarı Halid Ziya Uşaklıgil'dir (1866-1945). Babasının işlerinin iyi gitmemesi sonucunda ailesiyle birlikte 1878 yılında İzmir'e yerleşen Uşaklıgil burada Rüştüye okuluna devam eder. Sonraları okulunu değiştirmek ister. İzmir'de bulunan *Mechitariste* adlı okula devam edebilmek için Fransızcasını geliştirmeye çabalar. İşte bu sırada Jaba'dan Fransızca dersler almaya başlar. Bu konudaki bilgiler; Halid Ziya Uşaklıgil'in sonraları kaleme aldığı anılarında yer almıştır.¹⁸ Uşaklıgil anılarında Jaba'nın yaşamı konusunda yararlı bilgiler sunar ama Jaba'yı tam olarak tanıdığını söyleyemeyiz. Zaten kendisi de bunu kabul eder. Jaba bazı yönleriyle bu genç Türk yazar adayı açısından bir muammadır. Özellikle Jaba'nın geçmiş yaşamı hakkında Uşaklıgil'in bildikleri sınırlıdır ama kişiliği konusunda ilginç açıklamalarda bulunur:

156

AOUT-SEPTEMBRE 1859.

دهاتنه زوزانید بیک کوی ژطایفا
سلیوانید دیاربکری لاکو قوی زی
هاتی وحسن و جامیر لاکو بی حال و مال
ناقی سیاجد دبیزین اول و تیبی و دبته
غلای تهور پاشای ملی و مدده بیک دخرمتا
تهور پاشادا دمینه کچی کی تهور پاشا زی هیویه
شانرده حفده سالی ناقی شمسی قوی زیده
خوی حسن وزند و سپچی حالی جوانی بی

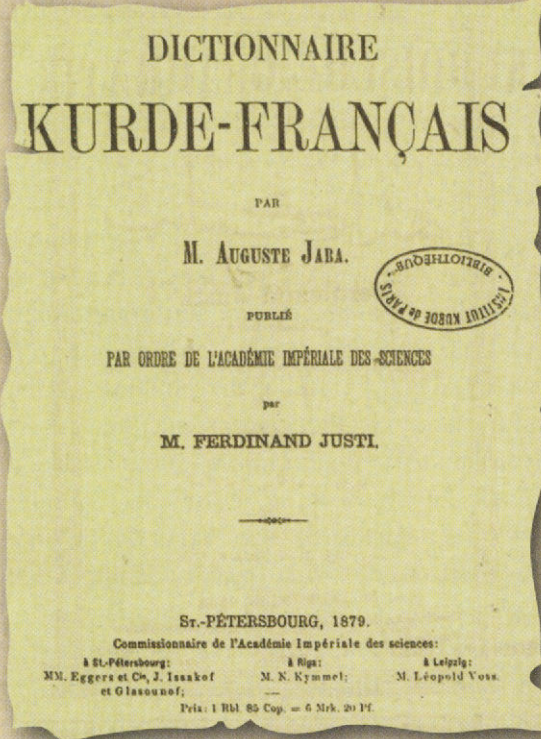
Dihatiné zouzanié Bingoli ji thâifa
Silvanié Diyârbêkri lâvêki qâvi ji
Hâti ve böhousoun ve djâmir lakin bihal-ou mal
Nâvi Siyâhamed dibijin eoû lâbütin ve dibîté
Goulami Témir Pachâi Milli ve mouddéyeki di khizmetâ
Témir Pachada dîminé kitcheki Témir Pacha ji hêboiyé
Chanzéde hefdé sâli nâvi Chemsî qâvi zidé
Khôyi housoun ve rind ve sâjjêhi hali djûvanié ye

rendre aux pâturages de Binghiol¹, parut un jeune homme de la tribu de Salivan de Diârbekir, plein d'esprit, joli garçon et brave, mais sans profession et sans fortune; son nom était Siyahamed. Timour Pacha Milli vit ce jeune homme et le prit à son service. Le pacha avait une fille âgée de seize à dix-sept ans, du nom de Chemsî. Elle était charmante et remplissaient les mêmes fonctions, parmi les tribus kurdes, que les pristaw russes exercent encore aujourd'hui parmi les populations nomades en Russie.

¹ Binghiol, nom d'une montagne à seize lieues d'Erzeroum.

Jaba'nın 1859 yılında yayımlanan *Kürt Baladı* adlı yazısından bir sayfa (*Journal Asiatique*).

Jaba'nın İzmir'de bulunduğu sırada 1879 yılında basılan Kürtçe-Fransızca Sözlüğü.

“...Her sabah koltuğumun altına kağıtlarımı, kitaplarımı ihtiva eden cüzdanı alır, artık elimde bir pastonla, Frenk Mahallesi'nin Alioti Hanı'nda Aguste de Jaba'nın idarehanesine koşardım.

Bu zatın İzmir'de uzun ve debdebeli geçen hayatında daha yaşayan pek çok hatıralar olsa gerekir. O tarihte şöhreti henüz teessüs etmeye başlamıştı. Küçük bir idarahanede iptidai teşkilat ile mahdud bir daire içinde çalışırdı. Bu meyanda büyük pederimin işleriyle de meşgul olmalı idi ki ben derhal türlü takayyüdat ile ihata edildim.

Bu zat nereden gelmişti, asalet farikasıyla bu ismi nereden getirmişti, buralarını hiçbir sara-hatla anlayamadım. Rusya'dan gelmiş denilirdi ve bu kısa izah ile iktifa olunurdu. Bir Türk kadar Türkçeyi bilen, Acemce divanlar okuyan, Fransızca'yı, Almancayı, İtalyancayı, Rumca'yı bu lisanların erbabı kadar sühulet ve sıhhatle söyleyen, belki de tezahür etmiyen bir vukuf ile Ermeniceye de o nisbette vakıf olan bu genç adamın milliyetine taharriyat yapmağa luzum yoktu. Pek ziyade eğlenceye, süse ibtilası nispetinde bu iki zevkine kifayet edecek kadar paraya meslekinde

kolaylıkla kazanan bir adam için etrafına hüviyet ve menşei hakkında fazla malumat vermeğe de ihtiyaç yoktur. Evine hatta dairesine girenleri derhal teshir eden (büyüleyen) öyle bir sevimlilik kuvveti vardı ki derhal bunun tesiri altında kalınırdı. Bende bu tesire inziman eden diğer bir sebep vardı. Bana hatırına pek ziyade riayet edilmek lazım gelen mühim bir şahsiyet muamelesi gösteriyor ve az zaman içinde beni mektebe hazırlamak gayesini kendisine bir inad meselesi yapıyordu”.¹⁹

Uşaklıgil anılarının bir yerinde “Ertesi gün Jaba elinde bir romanla geldi. Ve bunu derhal tercümeğe başladık” dedikten sonra Jaba'nın çabaları sonucunda zamanla çok başarılı olduğunu ve artık genç bir yaşta çeviri yapabilecek ve yeni okula girebilecek düzeye geldiğini belirtir. Jaba'nın da bu duruma sevindiğini şu sözlerle açıklar: “Fakat o zaman 14-15 yaşındaki bir çocuğun bu marifeti Jaba'yı sevinç'ten çıldırttı”. Bu sevinci paylaşmak için Jaba ile birlikte dedesinin yanına gittiklerini sözlerine ekler. İlk çevirilerinden birisi Ponson du Terrail'in *Les nuits de la Masinon Dorsée* adlı yapıtıdır.²⁰ Görüldüğü gibi Uşaklıgil'in yaşamında Jaba'nın önemi büyüktür. Jaba sadece çeviri ve dil alanında değil, Uşaklıgil'in İzmir'de yaşayan Levantenlerin sosyal etkinliklerine katılmasını da sağlar:

“...Jaba, Karşıyaka'da ikamet ederdi. Yine orada ikamet eden askeri tabiblerden Fano Bey vardı. Bu ikisi bir hafta fasıla ile birer balo verdiler ve benimle bir yaşta küçük çocukların ve kızların arasında mahcub ve biraz mahzun, geceyi geçirdim. Bütün küçükler büyükler gibi oynadılar, yalnız ben bir köşede sinmiş, boynu bükük onlara baktım. O tarihte değil bir Türk çocuğunun hatta bir Türk gencinin bir baloda dans etmesine ihtimal yok gibi idi”.²¹

Uşaklıgil anılarının başka bir yerinde Jaba'nın kitap sevgisine, özellikle roman türünü çok sevdiğine değinir: “Jaba'nın dünyada en büyük zevki roman okumaktı. Hemen hergün kitapçılardan, postalardan paket paket roman

UŞAKLIĞIL ANILARININ BAŞKA BİR YERİNDE JABA'NIN KİTAP SEVGİSİNE, ÖZELLİKLE ROMAN TÜRÜNÜ ÇOK SEVDİĞİNE DEĞİNİR:

“Jaba'nın dünyada en büyük zevki roman okumaktı. Hemen hergün kitapçılardan, postalardan paket paket roman gelirdi. Bunları ne zaman okurdu? Cepleri bütün romanla doluydu”.

gelirdi. Bunları ne zaman okurdu? Cepleri bütün romanla doluydu".²²

Uşaklıgil'in yaşamı ve yazarlığı hakkında bilgi veren Türkiye'deki diğer araştırmacılar Jaba'nın geçmiş yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiler vermezler, örneğin geçmişte İzmir ve Erzurum'daki Rus konsolosluklarında dragoman ve konsolos olarak çalıştığından haberdar değildirler. Bu kaynaklarda Jaba'nın Kürt dili ve edebiyatı üzerinde çalıştığı, bu alanda uzman birisi olduğu noktasına da değinilmez.

JABA'NIN İZMİR MEKTUBU (1881)

1866 yılında emekliye ayrılarak 1867 yılında İzmir'e yerleşen Jaba, buraya daha yeni geldiğinde ayağının tozuyla Kürtler üzerine çalışmalarına tekrar başlamıştır. Jaba'nın 1879-1881 yılları arasında İzmir'den Alman oryantalisti Ferdinand Justi'ye (1827-1907) gönderdiği bazı mektuplar Kürdoloji çalışmalarını İzmir'de sürdürdüğünü gösteriyor. Özellikle Jaba'nın İzmir'den Justi'ye gönderdiği 22 Ocak 1881 tarihli mektubu birkaç açıdan önem taşıyor. Bu kısa mektupta Jaba Kürt filolojisinin üç önemli alanına işaret eder: **a)** Kürt tarihi (Mahmud Bazidi'nin Modern Kürdistan Tarihi), **b)** Kürt folkloru (Gevrê ve Şarkıları), **c)** Kürt dili (Fransızca-Kürtçe Sözlüğü).

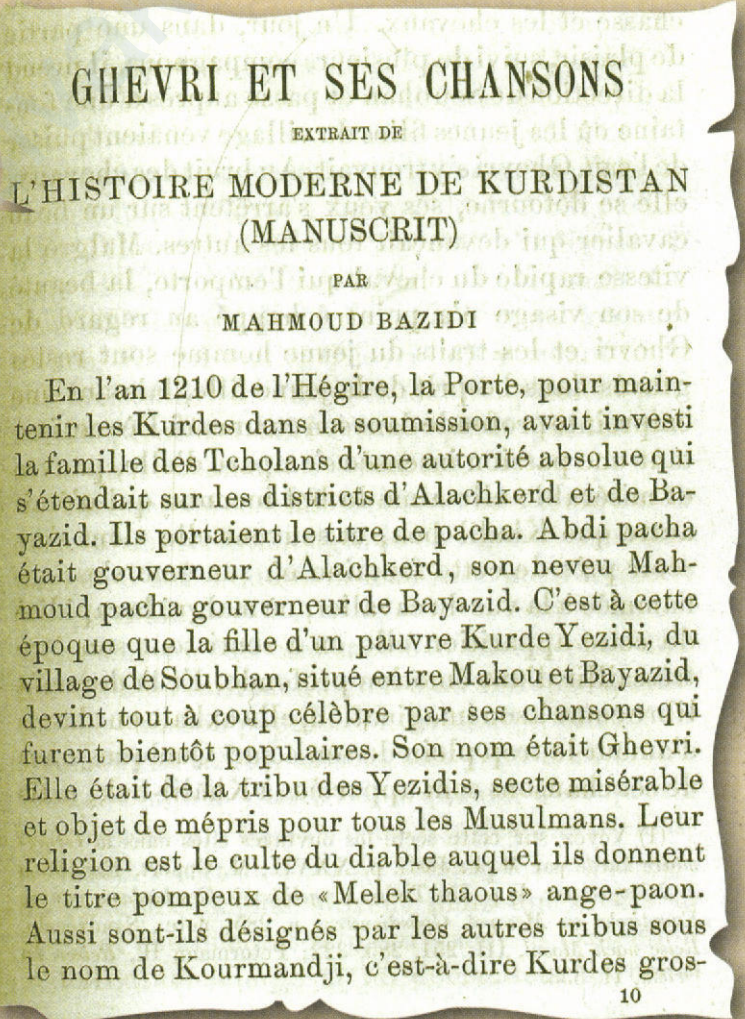
KAYIP KÜRDİSTAN TARİHİ İZMİR'DE Mİ?

Jaba'nın Alman oryantalisti Justi'ye İzmir'den gönderdiği mektuplardan 22 Ocak 1881 tarihli

olanının sonuna eklediği bir not Kürt tarih yazımı açısından önem kazanıyor. Jaba burada "Mahmud Bazidi'nin Modern Kürdistan Tarihinden (elyazması) Bir Parça: Gewrê ve Şarkıları" adlı yazısını Fransızcaya çevirdiğini ve metni Justi'ye gönderdiğini söyler. Jaba'nın burada Mahmud Bazidi'nin Modern Kürdistan Tarihi'nin "elyazması" (manuscrit) olduğunu belirtmesi önemlidir. Çünkü Jaba'nın Justi'ye gönderdiği bu mektubu bize Mahmud Bazidi'nin Kürtçe yazılan Modern (Yeni) Kürdistan Tarihi adlı kayıp kitabının aşağıda değindiğimiz öyküsünü hatırlatıyor. Bu kitabın tümünün elyazmasının bugün nerede olduğu konusu şimdiye kadar Kürt tarihçileri tarafından merak edilen önemli bir konu olmuştur. Jaba'nın mektubunda sözünü ettiği "Mahmud Bazidi'nin Modern Kürdistan Tarihinden (elyazması) Bir Parça: Gewrê ve Şarkıları" adlı çevirisi aynı yıl yani 1881 yılında ayrıca bir dergide yayımlanır.²³ Böylece Mahmud Bazidi'nin bu yazısından ilk kez haberdar oluyoruz. Jaba veya

Mahmud Bazidi'nin *Modern Kürdistan Tarihi'nden Bir Parça: Gewrê ve Şarkıları* adlı yazısının ilk ve son sayfası.

Bulletin de l'Athenee oriental, nr 3/1881.

158

BULLETIN DE L'ATHÉNÉE ORIENTAL.

٢١ صیه تاڤی دایه

لسر سینک و بری زر فه دایه

دو راموسانان بده قسمتی خدی دایه

21

Xalil : şube-ye tâvi dâye

li-ser sîng u beri zir ve-dâye

du râmûsânân bi-deh qismet-i xudî dâye.

— Il fait jour, le soleil se lève et couvre d'une couleur d'or ta poitrine, ainsi que ton sein; donne-moi deux baisers, le sort de Dieu le veut ainsi.

SMYRNE, le 15 Janvier 1881.

AUGUSTE JABA.

İzmir, 22 Ocak 1881

Beyefendi,

Bu ayın onbeşinde yazdığım mektuba binahen, onda sözünü ettiğim üzere, Gewe'nin şarkısını ilişikte size aceleyle iletiyorum. Çevirim, kuşkusuz, size ağır gelebilir ama ümid ederim ki sizin gözünüzde metne bağlı bir çeviri olmuştur. Her halükarda, görebileceğiniz en küçük yanlışlığı bana bildirmenizi sizden rica ediyorum. Kürtçe metinde bizim sözlüğümüzde bulunmayan birçok kelimeyle karşılaşacaksınız.

St. Petersburg Asya Müzesi'nin arşiv kutularında kalmaya mahkum edilmiş, elyazması sözlüğün 2. bölümü ile ilgili düşüncelerinizi sabırsızlıkla bekliyorum. Birçok Türkçe kitabın basıldığı Tiflis'te şansını (mı) deneyebilirim. Bu konuya daha sonra döneceğim, öncelikle bu konuya bakış açınızı öğrenmeyi arzuluyorum.

Beyefendi, sonsuz bağlılığımın ve takdirlerimin yeni ifadelerini kabul etmeniz dileğiyle,

A. Jaba

İlişkiler:

1) Kurmanci şarkıları, çeviren A. Jaba, İzmir, 15 Ocak 1881. Fransızca çevirisi, Kürtçe metin ve La alfabesine transkripsiyonu

2) Mahmud Bazidi'nin *Modern Kürdistan Tarihinden (Elyazması) Bir Parça: Gewrê ve Şarkıları*, Kürtçeden çeviren Bay Auguste Jaba.

Jaba'nın 22 Ocak 1881 tarihinde İzmir'den (Smyrna) Alman oryantalisti Justi'ye gönderdiği Fransızca mektubunun Türkçe çevirisi.

Mahmud Bazidi konusuna eğilen araştırmalarda veya Kürt folkloru bibliyografyalarında 1881 yılında yayımlanan bu kaynağın adı geçmez, adeta unutulup gitmiştir.

Modern Kürdistan Tarihi kitabının elyazmasının İzmir'de Jaba'nın yanında olabileceğini gösteren bir diğer kaynak Jaba'nın İzmir'den Rusya'da bulunan Lerch'e kayıp kitabın önsözüyle birlikte gönderdiği 30 Mart 1867 tarihli bir mektubudur. Akademisyen Lerch, bir yazısında Jaba'nın Mahmud Bazidi'nin kaleme aldığı *Modern Kürdistan Tarihi* kitabının Kürtçe önsözünün Fransızca çevirisini bir mektupla birlikte İzmir'den Rusya'ya kendilerine gönderdiğini belirtir.²⁴ Bu önsöz daha sonraları Rus arşivlerinde bulunur. Önsözü bulunan ama kendisi kayıp olan kitabın Fransızca önsözü E. İ. Vasiliyeva tarafından önce Rusçaya ve daha sonra Moskova'da çalışmalarını yürüten *Navenda Lêkolînên Kurdî* (Kürt Araştırmalar Merkezi) tarafından Kürtçeye çevrilir.²⁵ Vasiliyeva'nın 1997 yılında yayımladığı "*Kürdistan Tarihinin Kayıp*

Kitabı" (Pirtûka Wenda ya Dîroka Kurdistanê) başlıklı incelemesinde kitabın önsözü ve içindekiler kısmı ile birlikte çok yararlı bilgiler ve yorumlar bulunuyor. E. İ. Vasiliyeva bu yazısının bir yerinde kaynaklarda bu kayıp kitabın tümü hakkında birşeye rastlayamadığını belirtir.²⁶ Öyle görülüyor ki E. İ. Vasiliyeva yukarıda değindiğim Jaba'nın İzmir'den Justi'ye gönderdiği 22 Ocak 1881 tarihli mektubundan ve bu mektupta sözü edilen ve aynı yılda bir dergide yayımlanan "*Mahmud Bazidi'nin Modern Kürdistan Tarihinden (elyazması) Bir Parça: Gewrê ve Şarkıları*" adlı yazıdan haberdar olamamıştır. Çünkü bu notlardan kayıp kitabın 1880'li yıllarda İzmir'de Jaba'nın arşivinde olabileceğini, kitaptan alınan daha sonraları 1881 yılında bir dergide yayımlanan yazıdan anlıyoruz.²⁷ Bu bilgi kıvrımından yola çıkarak kayıp kitabın elyazmasının bu yıllarda İzmir'de Jaba'nın yanında olabileceğini söyleyebiliriz. Tek nüsyası olan yaklaşık bin sayfalık bu kitap 1857-1858 yılında yazılmıştır.

Kayıp *Modern Kürdistan Tarihi* kitabının uzun önsözünü incelediğimizde Mahmud Bazidi'nin bu kitabında Şerefname'de ele alınan Kürdistan tarihinde meydana gelmiş olaylardan sonraki Kürdistan tarihini, daha ziyade 1785-1858 yılları arasındaki olayları kaleme aldığını görüyoruz. Bundan 150 yıl önce Şerefname'yi Farsçadan Kürtçeye çeviren Mahmud Bazidi, bu çalışmasının ardından böylece Kürdistan tarihinin yeni dönemi konusunda Kürtçe başka bir kitap kaleme almak istemiştir. Mahmud Bazidi'nin bu iki çabası ilk örnekler olduğu için Kürdistan tarihinin Kürtçe yazımına büyük bir katkı sunmuş, sonraki çalışmalar ve gelecek kuşaklar için bir esin (ilham) kaynağı olmuştur.

Mahmud Bazidi'nin kayıp kitabı *Modern Kürdistan Tarihi*'nin önsözü dışında içindekiler sayfası da biliniyor. Jaba İzmir'den Dorn'a gönderdiği 13 Haziran 1867 tarihli bir başka mektuba bu kez kitabın içindekiler sayfasını ekler. Buna göre Mahmud Bazidi'nin kitabının 11 bölümden oluştuğu ve yazar her bölümde Kürdistan'ın değişik bir bölgesindeki olayları ele almıştır. İçindekiler kısmı sayesinde böylece kitabın içeriği konusunda bilgi sahibi oluyoruz.

Jaba'nın 1894 yılında İzmir'de ölmesinin ardından diğer eşya ve kaynakları gibi kayıp kitap

belki de çocuk ve yakınlarının yanında kalmıştır.²⁸ Nikitin, ilginç bir açıklamada bulunarak Jaba'nın ölümünden sonra arşivinin torunları tarafından Minorski'ye verildiğini bildirir.²⁹ Jaba'nın arşivindeki bu kaynakları Minorski'ye veren Jaba'nın torunları bilindiği gibi bu yıllarda İzmir'de yaşamaktadır. İzmir üzerinden yola çıkarak ileride yapılacak araştırmalar sonucunda belki kayıp kitabın izine de rastlayabiliriz.

GEWRÊ VE HALİL BEY'İN ÖYKÜSÜ

Mahmud Bazidi'nin Kürtçe yazdığı *Modern Kürdistan Tarihi'nden Bir Parça: Gewrê ve Şarkıları* adlı yazısının içeriği de ilginçtir. Yazar okuyucuyu 1795 yıllarına götürür. Mahmud Bazidi bu yazısında Bazid (Doğubayazıt) ve Eleşgirt sancaklarının Kürt beyleri konusuna değindikten sonra, Eleşgirt büyüklerinden Abdi Paşa'nın oğlu Halil Bey ile dini inançları farklı olan Yezidi Kürtlerden Gewrê adlı yoksul güzel bir kız arasındaki duygusal ve platonik aşka yer verir.³⁰ Gewrê adlı bu kız, Maku ve Bazid arasında kalan Subban adlı bir köyde yaşamaktadır. Halil Bey ve Gewrê'nin bu köyün pınarı başında ilk kez göz göze gelip birbirlerine aşık oldukları belirtilir.³¹

İZMİR'DE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

Jaba sözlük çalışmalarını İzmir'de yoğunlaştırır. Jaba'nın sözlük çalışmaları başlangıçta iki biçimde sürmüştür. Alman bilim adamı Justi, Jaba'nın *Kürtçe-Fransızca Sözlüğü'nü* yayıma hazırlayıp 1879 yılında St. Petersburg'ta yayımlar. Justi 1880 yılında yayımlanan bir kitabının giriş kısmında Erzurum Eski Rus konsolosu Jaba'nın "...şimdi İzmir'de bulunduğunu" belirtir.³² Jaba'nın Justi'ye yazdığı 22 Ocak 1881 tarihli mektupta *Fransızca-Kürtçe Sözlüğü* de yayımlamak ister. Bu sözlükten "St. Petersburg Asya Müzesi'nin arşiv kutularında kalmaya mahkum edilmiş elyazması sözlüğün 2. bölümü" diye söz eder. Aynı mektupta bu sözlüğün Tiflis'te basımı için şansını deneyeceğini belirten Jaba'nın çabalarının sonuçsuz kaldığı görülüyor.

SONUÇ

Jaba Erzurum'da olduğu gibi Kürt tarihi, folkloru ve Kürt dili alanındaki çalışmalarına yukarıda gördüğümüz gibi İzmir'de devam etmiştir. Jaba böylece çok erken bir dönemde Kürt kimliği ve ulusalcılığının inşasına katkıda bulunmuş ve kaybolmak üzere olan bir kültürün kurtarılmasında büyük bir rol oynamıştır. ●

DİPNOTLAR

- Celilê Celil Jaba'nın 1803 yılında doğduğunu belirtir. Bkz. Celilê Celil, Avgüst Jaba kî bû? *Kurdistan Press*, nr 75/ 1989.
- Kurdnasa polonî Dr. Joanna Bochenska: Di edebiyata kurdi de potansiyela sedsala 20'an a edebiyata Rusî heye, hevpeyvîn: Jan Dost, *Nûbihar*, nr 123/2013.
- Bu değerli kaynağın Türkçe çevirisinin tümü beş cilt halinde *Şerefname - Kürt Ulusunun Tarihi* adıyla Yaba Yayınları tarafından Türkiye'de yayımlandı, son cildi 2010 yılında çıkmıştır.
- Ne Türküz ne Avrupalı, *Milliyet*, 2B/8 2010. Bu ailelerin varlıkları günümüze kadar da sürmüştür, örneğin Mustafa Koç'un eşi Caroline Koç Giraud ailesinden geliyor.
- Celilê Celil, Avgüst Jaba kî bû? *Kurdistan Press*, nr 75/ 1989.
- Georg August Wallins *reseanteckningar från Orienten åren 1843-1849*, s. 153-154.
- Qanadê Kurdo, A. D. Jaba û rola wî di pêştaborina kurdzaniyê de, *Rîya Teze*, 10/2 1973.
- Förteckning öfver ryska generalkonsuler, *Finlands Allmänna Tidning*, 15/7 1856.
- Celilê Celil, Avgüst Jaba kî bû? *Kurdistan Press*, nr 75/ 1989.
- Qanadê Kurdo, A. D. Jaba û rola wî di pêştaborina kurdzaniyê de, *Rîya Teze*, 10/2 1973.
- M. B. Rudenko, *Opisanie kurdsikh rukopisey leningradskikh sobraniy*, Moskva, 1961.
- Qanadê Kurdo, A. D. Jaba û rola wî di pêştaborina kurdzaniyê de, *Rîya Teze*, 10/2 1973. Celilê Celil, Avgüst Jaba kî bû? *Kurdistan Press*, nr 75/ 1989.
- Leszek Dziegiel, Polska resenärer i 1800-talet Kurdistan, *Kurdisk Journal*, nr 3/1985. Destniviseka kurdi ji koleksiyonên Jabayî - 1-6 (Kulturname 20/10 2010-8/8 2011). Lehçeden çeviren: Sidqi Hırorî.
- Kurdnasa polonî Dr. Joanna Bochenska: Di edebiyata kurdi de potansiyela sedsala 20'an a edebiyata Rusî heye, hevpeyvîn: Jan Dost, *Nûbihar*, nr 123/2013. Yazar Hesenê Metê'nin arşivinde bulunan bu söyleşinin yayımlanmamış-Türkçe çevirisinden.
- A. Jaba, Ballade Kurde receillie et traduite par A. Jaba, *Journal Asiatique*, 1859, s. 153-166.
- Alexandre Jaba, *Recueil de notices et récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribunes du Kurdistan*, Saint-Petersbourg, 1860.
- Öykülerin Arap harflerinden Latin harflerine yapılan bir transkripsiyon çalışması birkaç yıl önce yayımlandı: Mela Mehmûdê Bazîdî, *Cami'eya Risaleyan û Hikayetan*, amadekar: Ziya Avcî, Lis, 2010. Jaba'nın 1860 yılında yayımlanan ve kırka yakın Kürt öyküyü içeren kitabı 2010 yılında Lis Yayınları tarafından Mela Mehmûdê Bazîdî imzasıyla yayımlanır. 150 yıldır tarihe mal olmuş bir kaynağın böyle alışık olmayan bir biçimde başka bir yazarın imzasıyla yayımlanması gelecekte özellikle katalog kayıtlarında ciddi karışıklıklara yol açabilir.
- Oliver Jens Schmitt, *Levantiner*, 2005, s. 281
- Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, cilt I, 1936.
- Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 126-127
- Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 130.
- Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 131-132.
- Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 129.
- Ghevri et ses chansons, extrait de l'histoire moderne de Kurdistan par Mahmoud Bazidi, *Bulletin de l'Athenee oriental*, nr 3/1881, s.145-158.
- E. I. Vasilliyyeva, Pirtûka Wenda ya Dîroka Kurdistanê, *Almanaxa Kurdi*, Weşanên Roja Nû, 1997, s. 73.
- E. I. Vasilliyyeva, Pirtûka Wenda ya Dîroka Kurdistanê, *Almanaxa Kurdi*, s.72-102.
- A.g.e. s. 74.
- Ghevri et ses chansons, extrait de l'histoire moderne de Kurdistan par Mahmoud Bazidi, *Bulletin de l'Athenee oriental*, nr 3/1881, s. 145-158.
- Marie de Testa & Antoine Gautier, *Auguste de Jaba (1801-1894), diplomate orientaliste russe et la connaissance de la langue kurde*, in Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane, éditions ISIS, Istanbul, 2003, s. 441-461. Bu mektubu Fransızcadan Türkçeye çeviren sayın Ertürk Yıldız'a teşekkür ederim.
- Basil Nikitine, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, 2010, s. 514.
- Yazının Fransızca çevirisinde geçen *Gevri* kadın ismi Kürtçede yaygın olan *Gewrê* isminden türetilmiştir veya Jaba tarafından Fransızca olarak *Ghevri* (Gevri) biçiminde işaretlenmiştir. Çeviride yer alan şarkı sözlerinin Kürtçe kısmında zaten *Gevri* olarak geçer.
- Ghevri et ses chansons, extrait de l'histoire moderne de Kurdistan par Mahmoud Bazidi, *Bulletin de l'Athenee oriental*, nr 3/1881, s. 145-158.
- Ferdinand Justi, *Kurdische Grammatik*, 1880, s. XXX.

NECO'NUN ŞEHADETİNİN 30. YILI ANISINA

İSTANBUL DDKO VE ÇALIŞMALARI*

RUŞEN ARSLAN

Bizim kuşağın kendisine Neco diye hitap ettiği Necmettin Büyükkaya'ya bu yazıyı ithaf ederken, kuşağımızın hitabını kullandım. Hayatta olsaydı ve kendisine Necmettin diye seslenseydim, gönlü rahat etmez, aramızda bir resmiyet olduğunu sanır ve üzülürdü. Çünkü cezaevinde bir gün bana, "Ruşen biliyor musun? Türkçe küfredince gönlüm hiç rahat etmiyor. Kurmancı küfredince eh! Ancak Zazakî küfredince gönlüm rahatlıyor" dediğini hiç unutmadım. O, bizim kuşağın Neco'su olarak kaldıkça ruhunun şad olacağına inanıyorum.

12 Eylül'ün 5. No.lu Askeri Cezaevi'ndeki 1983 yılı sonu ve 1984 yılı başlarındaki direnişte, işkence ile şehit edililişinin 30. yılı için, İstanbul DDKO üzerine yazdığım bu makaleyi kendisine ithaf ederken, hem arkadaşı hem de bir Kürt olarak vefa borcumu yerine getirmeye çalıştım. Çünkü Necmettin Büyükkaya, İstanbul Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) kurucu Yönetim Kurulu Başkanı ve DDKO'ların kurulması-na büyük emeği geçmiş biriydi.

DDKO üzerine yazılan kitap, çokça makale ve tez var. Ancak DDKO'ların çalışmalarında kurullar konusunda yazılı bir şeye rastlamadım. Belki de vardır, ben ulaşamadım. Hemen

şunu belirteyim ki, tıpatıp aynısı olmasa bile, benzer kurul çalışması Ankara DDKO'da da vardır. Çünkü 1969 yılında kurulan, Ankara ve İstanbul DDKO'ları, Ankara ve İstanbul'daki Kürt yükseköğrenim gençliğinin koordineli çalışması sonucu ve eş zamanlı olarak kurulmuştu. Çalışmalarında da büyük ölçüde koordine ve dayanışma vardı. DDKO bültenleri ortak çıkarılır ve bildirilerin birçoğu ortak yayınlanırdı. Bir örnek vermek gerekirse; Ankara DDKO Yönetim Kurulu'nun, İstanbul DDKO'ya hitaben yazdığı 4 Nisan 1970 tarihli "Federasyonlaşma ve federasyonlaşma için genel kurul hazırlığı yapmak üzere, Mümtaz Kotan, Ümit Fırat ve Faruk Aras ile Ali Fuat Bucak'ın görevlendirildiğini" belirten yazı, işbirliğinin ne kadar ileri olduğunu göstermektedir. Önce Ankara, daha sonra İstanbul DDKO'nun polis operasyonuna maruz kalması ve kapatılmaları, federasyon çalışmalarını yarıda bırakmıştır.

Bu makaleyle önce İstanbul DDKO'yu yazdım. Böylece kurucu başkan Necmettin Büyükkaya'yı anmış ve Ankara DDKO'ya göre daha az medyaya ve kamuoyuna yansımış olan İstanbul DDKO'ya öncelik tanımış oldum. Ankara DDKO kurul ve kolları ile ilgili çalışmayı başkalarına veya başka bir makaleye bırakalım.

Necmettin Büyükkaya, 1977 yılında Malabadi Köprüsü'nde.

Necmettin Büyükkaya (sağda), 1979 Mahabad.

DDKO'ların Kuruluşunda Siyasi Ortam

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ankara ve İstanbul DDKO 1969 yılında kuruldu. İstanbul DDKO'nun kuruluş tarihi 21.05.1969'dur. O tarihlerde Kürtlerin varlığı inkâr edilir ve Kürt halkı, Kürt milleti vardır demek, cezayı gerektiren bir "suç" oluştururdu. Kürtler de sürekli var olduklarını ve ayrı bir dile sahip olduklarını ispat etmeye çalışırdı. DDKO'lar Kürt üniversite gençliğinin, Türkiye devrimci gençlik hareketi ile yollarının ayrıldığı dönemde kuruldu. TBMM'nin 1921 yılında kapatma kararı aldığı Kürdistan Teali Cemiyeti'nden bu yana, kurulduğu bilinen ilk Kürt legal örgütüydü. Djene Rhsy Bajalan, Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti'nin, üyelerinin I. Dünya Savaşı'na katılması sonucu faaliyetlerine son verdiğini belirtiyor.¹ Malmîsanij'e göre ise, Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrası yeniden kurulmuş ve 1922 yılında Ankara Hükümeti tarafından kapatılmıştır.² Malmîsanij'in belirlemesini esas alırsak; yine de 1922 sonrası legal bir Kürt örgütlenmesine rastlanmadığını söylemek yanlış olmaz.

Kürtlerin varlığından söz edenin dahi cezalandırıldığını bilen DDKO kurucuları, DDKO'ları kurarken omuzlarına büyük ve riskli bir yük aldıklarının bilincindeydiler. DDKO kurucu ve yöneticisi üniversiteli Kürt gençlerinin çoğu, sosyalist ideolojiyi benimsemişlerdi. Bunun DDKO'ların örgütlenmesine ve çalışmalarına et-

kisi büyük oldu. DDKO'lar legal bir örgütlenme olarak kurulmasına karşın, belli ölçüde illegal sosyalist siyasal bir örgütün çalışma yöntemlerini de uyguladı. Ankara DDKO'nun, legal yönetimi dışında onun da üstünde beş kişilik bir gizli kurulu vardı.

İstanbul DDKO'nun başkanlığını yapanlardan Hikmet Bozçalı ile görüştüm. İstanbul DDKO'nun 600 civarında üyesi olduğunu, ancak üye listesini, polis operasyonuna karşı gizli tuttuklarını anlattı. Üyelerimizin polise deşifre olmasını istemiyorduk, dedi. Kurucular, yönetim, denetim ve onur kurulu üyeleri dışında kimse-nin adını açığa çıkarmak istemediklerin söyledi. Bozçalı'nın anlattıkları DDKO'nun çalışma yöntemi üzerinde bize fikir veriyor. DDKO'lar üyelerinden de sosyalist bir örgütteki disiplinini beklediler. Uymayanlar ihraç veya başka cezalarla karşılaştı. Vereceğim bir örnek bunu gayet güzel açıklıyor: 11 Nisan 1971 tarihinde yapılan kongrede, Zerruh Vakıfahmedoğlu, Zeki Tekeş, Ömer Ayna, Hüseyin Özkan ile Kadir Çağlı, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ile ilişkilerinden dolayı ihraç edildiler.³ Zerruh Vakıfahmedoğlu'nun kongre öncesinde verilmiş istifa dilekçesi olmasına ve dilekçesinde elinden gelen her türlü yardımı yapmayı vaatmesine karşın, yine de ihraç edilmiş olması, uygulanan katı disiplini göstermektedir.

ÇALIŞMA KOLLARI

Hukuki açıdan DDKO'lar legal birer dernek olarak kurulmuştur. Her dernek gibi yönetim, denetim ve onur kurulu olmak üzere üç organı vardır. Bu organlar, genel kurul tarafından seçilmekte ve genel kurula hesap vermektedir. Zorunlu organlar dışında, İstanbul ve Ankara DDKO'larının genel kurullarına sundukları çalışma raporlarından, çeşitli kurul ve kollar kurarak çalışmalarını yürüttükleri görülür.

İstanbul DDKO çalışmaları raporundaki; "Devrimci Doğu Kültür Ocakları bir parti değildir. Ancak, her devrimci kuruluşun üstlenmesi gereken devrimci görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. [...] Bugün halklarımızın mücadelesi bir entelektüeller örgütüne değil, teori ve pratiği birleştirebilen, meseleleri devrimci teorinin ışığında cesareti ile ele alabilen mücadele örgütlerine ihtiyaç

duymaktadır..." şeklindeki ifade; pratikte önüne devrim gibi büyük ve zor bir görev koyuyor. Bunu başarabilmek için de, çeşitli kurul ve kollar kurulduğunu bildiriyor.

Kurul ve Kolların Sistematiği

başlığı altında kurullar ve kolların içinde de kollar kurulmuştur. DDKO'ların kurduğu kurul ve kollara aşağıda değineceğiz. Makaleyi uzatmamak için, kurul ve kolların yalnız adından söz edilecektir. Çalışmaların nasıl yapıldığını

anlayabilmek için, örnek olarak konferans planlamasından ve Mazıdağı'ndaki bir alan çalışmasından söz edeceğim.

1- Örgütlenme Kurulu (1kişi)
a) Halkla ilişkiler ve haberleşme kolu (3 kişi), b) Basın yayın kolu (3 kişi), c) Teknik büro (2 kişi), d) Hukuk büro (2 kişi), e) Lokal yönetimi (1 kişi)

2- Eğitim Kurulu (1 kişi),
a) Kültür araştırma kolu (1 kişi), b) Folklor ve tüzük kolu (2 kişi), c) Tiyatro kolu (1 kişi),

İhraçlarla ilgili, Zerruh Vakıfahmedoğlu ile de görüştüm. Bana özet olarak “Ben dâhil, Türk sol hareketinin radikalleşmesinden etkilenen üniversiteli bazı Kürt gençleri, demokratik ve legal bir mücadeleyi önüne koyan DDKO’ları pasif görüyorduk. Kürt hareketinin de radikalleşmesinin gerektiğine inanıyorduk. Ancak Kürt olduğumuzdan, geçmişten gelen Kürt halkının kurtuluşu ile ilgili ayrı düşüncelerimiz de vardı. Yöntemlerinden etkilensek de, kendimizi tam olarak THKO yahut THKP-C gibi radikal örgütlerle bütünleşemiyorduk. Ben, Ömer Ayna ve Avni Gökoğlu’nun başını çektiği bir grup, DEV-KURD adlı radikal bir Kürt örgütlenmesine gittik. Gücümüz azdı ve paramız yoktu. Deniz Gezmiş ile görüştük ve onunla eylemler konusunda anlaştık. Kendimizi birden bire THKO’nun eylemleri içinde bulduk. Bu nedenle DDKO yönetim kurulu üyesi olmama karşın, DDKO ile aramızda çelişkiler oluştu. Bizi ihraç yönüne gittiler. Ben ve Ömer Ayna hariç, ihraç edilenlerin arasında örgütsel bir bağ yoktu. Zeki Tekeş, DDKO ile çelişkide bizi desteklediği için ihraç edildi. Ben ihraç öncesinde istifa ettiğimi hatırlıyorum. Bizden büyükler ve daha bilinçli olanlar, bizimle zıtlasacaklarına nasihat etselerdi, belki kendimize başka bir yön de çizebilirdik.” diye açıklamada bulundu.

Makaleyi yazarken konuştuğum ve her üçü de DDKO yöneticisi olan Hikmet Bozçalı, Eyüp Alacabey ve Zerruh Vakıfahmedoğlu’nun anlattıkları birbiriyle örtüşüyordu. Hikmet Bozçalı da Zerruh Vakıfahmedoğlu ve arkadaşları-

nın, kendilerini pasifistlikle suçladıklarını ve DDKO içinde meydana gelen tartışmalardan ötürü ihraçların kararlaştırıldığını doğruluyor: “THKO’nun, özellikle Deniz Gezmiş’in DDKO’yu silahlı mücadele içine çekmek için çok gayreti oldu. Devamlı bize ‘dağa çıkalım’ diyordu. Görüşmelerini benimle yaptı. DDKO’da etkin olan Necmettin Büyükkaya, Ahmet Karlı, Osman Aydın ve ben, Dr. Şivan’ın lideri olduğu Türkiye’de Kürdistan Demokrat Partisi üyesiydik. Deniz’in teklifini kabul etmedik. Çünkü bağlı olduğumuz bir parti vardı ve onun direktiflerine uymak zorundaydık. Partinin de deşifre olmamasını istiyordum. Ancak bazı genç üyelerimiz devrimci romantizmden esinlenerek, THKO ile birlikte hareket ettiler. Bunlar kongrede partiden ihraç edildiler. Hüseyin Özkan’ı tanımıyorum. Benim aklımda kaldığına göre ihraç edilenlerden biri de Avni Gökoğlu idi” dedi.

Üyelerin çalışmalarında uyacakları kuralları gösteren “Tüm Üyelere” başlıklı genelgede, istenen bu katı disiplini görebiliriz. Özellikle genelgenin 12. maddesi, “Disiplin her şeyin üstündedir. Bunu çok iyi koymalı ve merkezi disiplin dışına taşanlar hiçbir zaman affedilmemeli. Bu disiplin kurullar içindeki demokratik eleştiri ve özeleştiriyi ortadan kaldırmaz” diyerek, sosyalist partilerde uygulanan katı disiplinin, DDKO’larda da uygulandığı yönündeki düşüncemizi doğrulamaktadır. DDKO’ların disiplinli örgütlenme anlayışı, ister istemez çalışma programına ve oluşturduğu çalışma kollarında da yansımıştır.

DDKO seminerleri bünyesinde; Musa Anter: Kürt Tarihi, Mehmet Emin Bozarslan: Ümmetçilik, Ortadoğu ve İsmail Beşikçi: Doğu Anadolu’nun Düzeni konularında seminerler verir.

d) Kitapçılık kolu (2 kişi),
e) Arşiv kolu (1 Kişi)
Daha sonra halkla ilişkiler kurulu da kurulmuştur. İkinci dönem için hazırlanan konferans ve seminerlerin konusu ve konuşmacıları ise şöyle saptanmıştır: 1- Mehmet Emin Bozarslan: Ümmetçilik, Ortadoğu, 2- Çetin Özek: Faşizm, 3- Ferit Öngören: Doğu Anadolu Üzerine

Seri Seminerler: 4- Hikmet Kıvılcımlı: Sosyalizm, 5- Bülent Tanör: Kurtuluş Savaşı, 6- İsmail Beşikçi: Doğu Anadolu’nun

Musa Anter

Düzeni, 7- Musa Anter: Kürt Tarihi, 8- Nuri Karacan: Ekonomi Politik, 9- Nurkalp Devrim: Serbest Konuşmacılar açısından bakıldığında, Mehmet Emin Bozarslan, Ferit Öngören ve Musa Anter dışındakiler Kürt

Mehmet Emin Bozarslan

değildir. Yine konu açısından bakıldığında, dokuz konferans ve seminerden doğrudan Kürtlerle ilgili olanı dört tane dir. 1970 yılında bilgi ve cesaret olarak, Kürt sorunu üzerine konferans verebilecek insan sayısı çok azdı. Kürt kesiminden konferans

İsmail Beşikçi

verebileceklerin sayısı, iki elin parmaklarını geçmezdi. Onun için konuşmacılara ve konulara bakarak şaşırılmamak gerekir. Yukarıdaki tablo bize, nereden nereye geldiğine dair çarpıcı bir fikir vermektedir.

Mazıdağı'nda Alan Çalışması

DDKO'nun Hilvan mitingi.

Fotoğraf:
Ruşen Arslan Arşivi.

1960'lı ve 1970'li yıllarda Kürdistan'da muazam komando baskısı vardı. Doğu Mitingleri'nin tek nedeni olmasa da, tetikleyici nedeni işte bu komando zulmüydü. Jandarma komandosu her yaz, silah ve firari aramak bahanesiyle Kürdistan'ı baştanbaşa arar, özellikle köylerde olmadık zulüm ve işkenceler yapardı. DDKO'lar, komando zulmüne karşı güçlü bir mücadele verdi. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis ve Senato Başkanlarına, Partilere durumu bildiren ve protesto eden yazılar gönderdi. Çıkardığı bültenler ve yayınladıkları bildirimlerle zulmü teşhir etmeye çalıştı. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği dışında, kimse DDKO'ya cevap vermedi. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alban ise çektiği telgrafta DDKO'dan, "Olayların araştırılabilmesi için kaynakların tespiti ve acele olarak bilgilerin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Dairesine iletilmesini" istiyordu.⁴

Hâlbuki komando baskısının mimarı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dı. Komando zulmü, onun Genelkurmay Başkanlığı döneminde sistematik hâle geldi. Verdiği raporlarda, askerin gücünün Kürtler'in kafasında her zaman canlı tutulmasını ve bunun için her yıl aramaların düzenli tekrarlanmasını, şehir merkezleri üzerinden alçaktan askeri jetlerin uçurulmasını, şehir içinde askerlerin düzenli yürüyüş yapmasını isteyen kendisiydi.

İstanbul ve Ankara DDKO konu üzerinde ortak çalıştı. Üyelerine alan çalışması yaptırdı. Konu

İstanbul DDKO'su olduğundan, yalnız bir grup DDKO üyesinin Mazıdağı'nda yaptığı alan çalışmasından söz edeceğim: Mazıdağı'nda komando zulmünü yerinde tespit için, İstanbul DDKO üyeleri Ömer Bakkal, Agah Uyanık, Ahmet Zeki Okçuoğlu, Tayyar Alaca, Eyüp Alacabey ve İbrahim Önen görevlendirilir. Silvan DDKO üyesi Abdülkerim Ceyhan ise Diyarbakır'da onlara katılır. Önce Mazıdağı'na gider, propaganda için bildiri dağıtır ve afiş asarlar. Lise öğrencisi olan Fesih Şeşeoğulları, onlara yardım eder ve kahvelere, sinemaya afiş asar. Mazıdağı'ndan sonra Derik'e gidip bazı köyleri gezerler. Üyelerden Derikli olan Eyüp Alacabey, Derik'e önceden gider ve onları orada bekler. Bunun için, Mazıdağı'ndaki çalışmada yoktur. Görevlendirilenler, Mazıdağı'ndan sonra Derik'e giderler. Jandarma zulmüne uğrayan köylerde araştırma yapar ve köylülerin konuşmalarını teybe kaydederler. Mazıdağı'nda bildiri dağıtma ve afişten dolayı haklarında soruşturma açılır. Mazıdağı'ndaki çalışmada olmadığı hâlde Eyüp Alacabey ile Mazıdağı'nda onlara yardım eden Fesih Şeşeoğulları, diğer görevlilerle birlikte tutuklanır. Önce Mazıdağı'nda sonra da Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde yargılanırlar. Konumuz alan çalışması olduğundan, yargılama ve sonuçları üzerinde durmayacağız. Ne var ki köylülerin seslerin kaydettikleri bantlar polislin eline geçmiş, Eyüp Alacabey'in verdiği bilgiye göre, teyp bant-

ları mahalli ilişki ile Adli emanette değiştirilir ve DDKO'ya ulaştırılır. Görevlendirilen DDKO üyeleri alan çalışmasını rapor ederler.

Saha araştırması yapan ekibin işi, bildiri dağıtma, afiş asma, propaganda ve rapor vermekle bitmiyor. Diyarbakir'e vardıklarında, başka arkadaşlarıyla birlikte Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, jandarma komando zulmünü protesto eden yandaki telgrafi çekiyorlar. Bu telgrafta DDKO'nun Derik ve Mazıdağı için görevlendirdiği Agah Uyanık, Ömer Bakkal ve Ahmet Zeki Okçuoğlu'nun yanı sıra, başka bölgelerde görevlendirilen Şeref Yıldız, Erdiñ Uzunoğlu ve Abdi Adıgüzel adlı kişilerin imzaları da var.

DDKO'LAR, LEGAL PARTİ VE DERNEK ARASI BİR KONUMDADIR

Siyasi literatürde DDKO'ları bir yere yerleştirmek gerekirse, legal parti-dernek arası bir yere koyabiliriz. Asil üyeliğin tüzüğün 3. maddesine göre, aday üyelik aşamasından sonra kazanılması gibi zorlaştırıcı şartlar, çalışma alanının genişliği, uygulanan disiplin ve beş üyenin THKO ile ilişkilerine tahammül edemeyip, istifa etmelerine rağmen ihraç edilmeleri bunun kanıtıdır. Dernek olarak kurulan bir örgütün, seçim hariç, bir parti çalışmasına yakın çalışma yapması, toplumda Kürt legal partilerine ihtiyacın yansımaları olarak da yorumlanabilir. Ankara ve İstanbul'da yüksek öğrenimdeki Kürt gençleri tarafından kurulduktan sonra, Kürdistan'da Diyarbakir, Ergani, Silvan, Batman ve Kozluk'ta DDKO'lar hızla kuruldu. Ayrıca Kürt milli mücadelesindeki kadroların azlığı, nitelikleri, bilinç düzeyi, uluslaşma sürecinin vardığı aşama, bugün ile karşılaştırılmaz. O gün var olan yapılar ve kadrolar, her şeyi omuzlamakla kendini yükümlü sayıyordu. Kurulan örgütler de öyle. Bir kısmını Kürt yurtseverlerinin yönettiği Kürdistan'daki il veya ilçe derneklerinin dışında, çalışmayı paylaşacak ve işbölümünü sağlayacak elde pek bir şey de yoktu.

Ankara ve İstanbul'da yüksek öğrenimdeki Kürt gençleri tarafından kurulduktan sonra, Kürdistan'da Diyarbakir, Ergani, Silvan, Batman ve Kozluk'ta DDKO'lar hızla kuruldu. Ayrıca Kürt milli mücadelesindeki kadroların azlığı, nitelikleri, bilinç düzeyi, uluslaşma sürecinin vardığı aşama, bugün ile karşılaştırılmaz...

Kürt halkı da Ankara ve İstanbul DDKO'lara yalnız yükseköğrenim gençliğinin oluşturduğu bir dernek gözü ile bakmıyordu. Dertlerini, karşılaştıkları haksızlıkları DDKO'lara iletliyordu. Örneğin Siirt'in Baykan İlçesi Halıkan Köyü'nden on yaşındaki Ahmet Ağırman, ana dilinin Kürtçe olduğunu yazmayan sayım memurunu DDKO'ya şikâyet ediyor,⁵ Yine Silvan'daki jandarma komandosunun zulmünü, yüzlerce kişi imzaladığı mektupla DDKO'ya bildiriyordu.⁶ Tüm bunlar, DDKO'ların dernek ve legal bir parti arasında bir yerde durduğunu gösteriyordu. Devletin algısı da böyle olduğundan, DDKO'ları kısa sürede kapattı ve yöneticileri ile birçok üyesini cezalandırdı. Ancak şimdiye kadar, ne DDKO kurucuları ne de DDKO'ları inceleyenler, DDKO'ları seçim hariç, legal Kürt partisi fonksiyonunu yüklenmiş bir örgüt olarak değerlendirmediler. Oysa ben DDKO'lara bir de bu gözle bakmak gerektiği inancındayım. ●

Bir DDKO yürüyüşü.

Fotoğraf:
Ruşen Arslan Arşivi.

DİPNOTLAR

- * Yargılamalar sırasında bir kısım DDKO üyesiyle birlikte, müdafii olarak benim de avukatlığımlı yüklenen Av. Şerafettin Kaya'ya, arşivini bana açtığı ve Eyüp Alacabey ve Hikmet Bozçalı ile Zerruh Vakıfahmedoğlu da sorularımıza cevap verdiği için teşekkür ederim.
- 1 Djene Rhys Bajalan, Jön Kürtler – Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Kürt

Hareketi (1898-1914), (İstanbul: Avesta, 2010), s. 129.

- 2 Malmisanij, Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, s. 163-187
- 3 Ömer Ayna, Mahir Çayan ve arkadaşlarıyla birlikte Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarına engel olmak için, Ankara Gölbaşı'nda Amerikan askerlerini kaçırmış ve

Fatsa'nın Kızıdere köyüne götürmüşlerdi. Kaldıkları evin sahibi köy muhtarının ihbarı üzerine, 30 Mart 1972'de etrafları sarıldı ve karşılıklı çatışmada, orada bulunanlardan Ertuğrul Kürkçü dışında hepsi öldürüldü. Eylem THKP-C ve THKO'nun ortak eylemiydi ve Ömer Ayna THKO'luydu. Aveni Gökoğlu ise, Suriye sınırında Türk jandarması ile çatışarak öldü.

- 4 Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1, Komal Yayınevi 1975, s. 597-603.
- 5 Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1, Komal Yayınevi 1975, s. 549.
- 6 Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1, Komal Yayınevi 1975, s. 489-490.

OSMANLI KÜRDİSTANI'NIN EMEKÇİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun on-dokuzuncu yüzyılda geçirdiği dönü-şümlerin Kürdistan'daki etkilerini düşündüğümüz zaman, aklımıza ilk önce devletin Kürdistan'ı merkezileşme politikalarıyla kontrol altına alma çabaları, Kürt isyanları ve uluslaşma hareketleri gelir. Her ne kadar salt siyasi düzlemde düşünüldüğünde bunlar en çok göze çarpan dönüşümler olsa da modernleşmenin yarattığı dönüşümleri sadece siyasi aktörlerin aralarındaki ilişki ve çatışma-lara odaklanacak bir çerçeveye tam olarak anlayabilmemiz mümkün değil. Bunun için yük-sek siyasetin ötesine geçip, üretim ilişkilerine, mülkiyet biçimlerine ve gerek kırsal, gerek de kentsel mekânda emekçilerin deneyimlerine de bakmak gerekir.

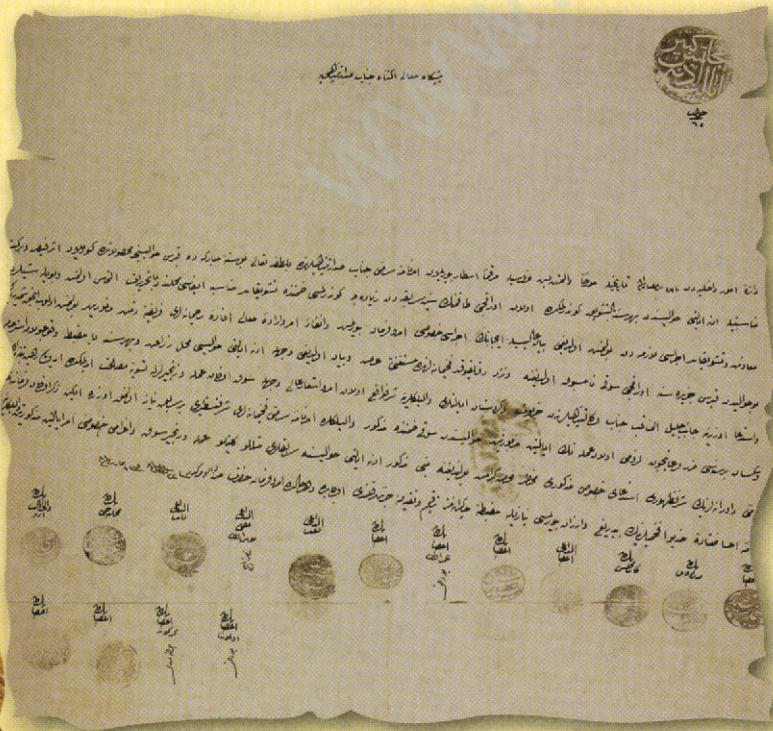
Ondokuzuncu yüzyılda Kürdistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetleri gibi, mo-dernleşmenin getirdiği sayısız iktisadi ve top-lumsal dönüşüme sahne olmaktaydı. Tarımsal üretim gittikçe artan bir şekilde piyasa odaklı yapılmakta, yani ticarileşmekte, Kürdistan'ı imparatorluğun ve dünyanın farklı bölgelerine bağlayan ulaşım imkânları artmakta ve çeşitlen-mekte, dolayısıyla nüfus gittikçe daha hareketli gelmekte, nüfus çeşitli bölgelere, çeşitli sebep-lerle, sürekli veya geçici olarak göç etmekteydi. Tüm bu dönüşümler Kürt emekçi sınıflarının hayatlarına da nüfuz ederken, emekçilerin de-neyimleri de arşiv belgelerine yansımaktaydı.

KÜRDİSTAN'DAN ADANA'YA GÖNDERİLECEK AMELE VE RENÇBER

Bu belgelerin bir tanesi Kürdistan havalisi emekçilerinin, aynen günümüzde olduğu gibi, imparatorluğun farklı bölgelerinde tarımsal emek gücüne katılımlarını örnekler niteliktedir. 1865 tarihli bu belgede Adana'nın zirai mesele-lerinin çözümü ele alınmakta, özellikle de emek sıkıntısı üzerinde durulmaktadır. Harput ve Kür-distan eyaletleri valiliklerine gönderilen emir-nameyle, Adana eyaletinin zirai sıkıntılarını gi-dermek amacıyla Harput ve Kürdistan'dan her sene olduğu üzere 1865 senesi için de kâfi mik-tarda amele ve rençber göndermeleri istenmek-tedir. Bu belge, Kürdistan'da bahsi geçen zaman diliminde üretim ilişkileri ve emek süreçleriyle ilgili çok sayıda soruyu akla getirmektedir. Her şeyden önce ilk soru bu amele ve rençberlerin Kürdistan'ın sosyo-ekonomik örgütlenmesinde nasıl bir yere sahip olduklarıdır.

Kürdistan'dan gönderilecek bu emekçileri memleketlerini terk etmeye ve Adana'da çalış-maya sevk eden toplumsal dönüşümler neler-

Kürdistan'dan Adana'ya gönderilecek amele ve rençber ile ilgili belge.

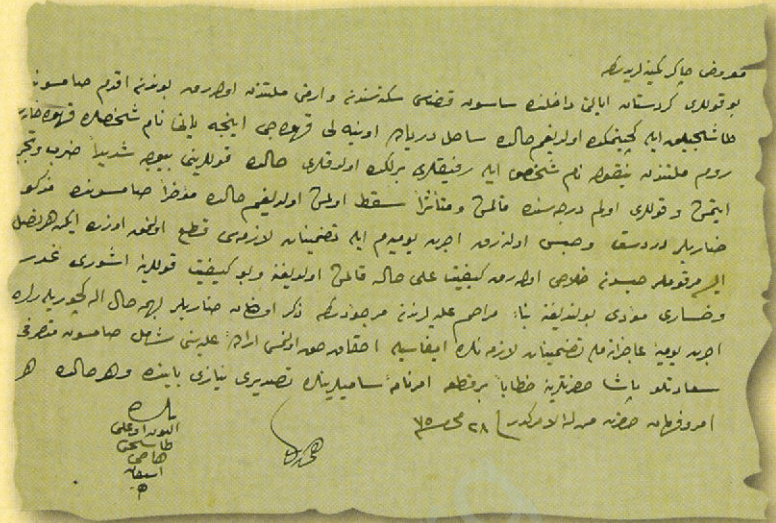

dir? Kürdistan'da proleterleşme sorusuna, uzun erimli ve Kürdistan'ın tamamını kapsayacak genel çalışmalardan ziyade, belirli yörelere yoğunlaşarak üretim ilişkilerinin dönüşümünün detaylı bir tahlilini yapacak monografılarla yanıt vermek isabetli olacaktır. Ayrıca, bu ve benzeri belgeler, Kürdistan'dan Adana'ya ve imparatorluğun diğer bölgelerine giden emek gücünü oraya taşıyan süreçlerin tahlilin yapılması, Kürdistan'daki göç endüstrisine, aktörlerine ve sebep ve sonuçlarına ışık tutabilir. Sorulması gereken bir diğer temel soru da bu işçilerin esas olarak kim oldukları ve emekçilerin Kürdistan'dan mevsimlik işçi olarak Adana'ya gitmesiyle beraber, ki belgeden de anlaşıldığı üzere bu her sene tekrar eden düzenli bir uygulamadır. Kürdistan'daki üretim ilişkilerinin ne şekilde etkilendiğidir. Bu emekçiler topraktan tamamen kopmuşlar mıdır? Mevsimlik çalışıyorlarsa, yokluklarında hane içi ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri nasıl etkilenmektedir? Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerine bakan tarihçiler, modernizasyonun üretim ilişkileri ve emekçilerin deneyimleri üzerindeki etkilerine dair bu ve benzeri sorulara yanıt vermişlerdir. Bu, münferit bir belge olmayıp, arşiv belgeleri Osmanlı Kürdistanı için de benzer çalışmaların yapılabileceğini örnekler niteliktedir.

SASONLU İSTEFAN'IN TAZMİNAT İSTEĞİ

Kürdistan'dan imparatorluğun diğer vilayetlerine çalışmak için giden emekçilerin gittikleri yerlerdeki deneyimleri de Osmanlı belgelerinde çeşitli vesilelerle yer almıştır. Samsun'da taşçılık yapan İstefan'ın dilekçesi bu belgelere örnek teşkil eder.² "Kürdistan Eyaleti dahilinde Sason kazası sekencesinden ve Ermeni milletinden" olan İstefan, Samsun'da taşçılık yaparak geçinmektedir. Bir gün, Ünyeli kahveci Yanni ile Rum milletinden Nikos nam şahıs ve arkadaşları, İstefan'ı şiddetli bir şekilde döverek darp etmişler ve hatta sakat kalmasına sebep olmuşlardır. Yanni ile Nikos Samsun'da yakalanıp hapse konulmuşlar ve İstefan'a verdikleri zararı tazmin etmek üzereyken, nasıl olduysa salıverilmişlerdir. İstefan Bâb-ı Âli'ye gönderdiği dilekçesinde kendisini sakat bırakan Yanni ile Nikos'un cezalandırılmalarını, kaybettiği yevmiyeyi ve ayrıca uğradığı zarar için tazminat talep etmektedir. Daha kısa olan bir diğer belge-

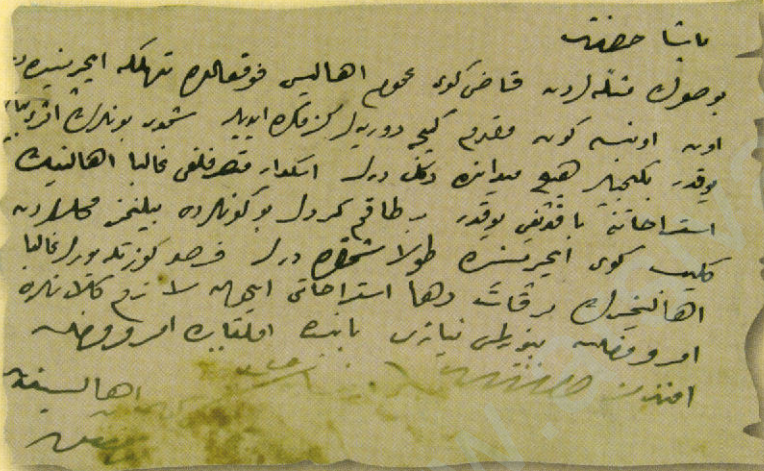
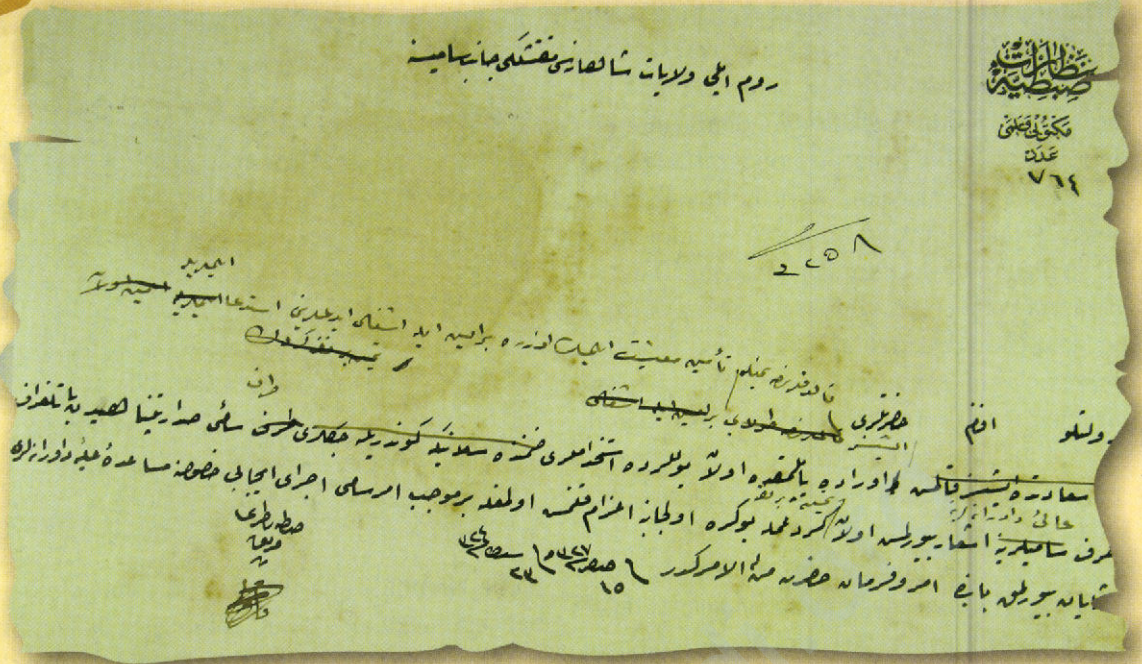

de de İstanbul'da işsiz kalan Kürt amelelerden bahsedilmektedir. Buna göre, işsiz kalan bu Kürt ameleler, geçimlerini sağlamakta güçlüktüklerinden bahisle dilekçe yazmışlardır. Bunun üzerine, Bâb-ı Âli'den Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne gönderilen bir emirnamele bu işçilerin Rumeli'de yapılmakta olan yollarda istihdam edilmeleri istenmiştir.³

Kürdistanlı emekçileri emek göçüne sevk eden dinamikler kadar, bu emekçilerin mevsimlik veya geçici işçi olarak farklı vilayetlerdeki tecrübeleri de Kürdistan tarihçilerinin ilgisine muhtaç bir konudur. Kürdistanlı emekçilerin, işyerinde diğer milletlerden işçilerle ilişkileri nasıldı? Emekçiler arasında etnik ve dinsel farklılıklar, çatışma ya da dayanışma örüntüleri nasıl ifade buluyordu? Bu farklılıkların ötesine hangi tarihsel çatışma anlarında geçilebiliyordu? Sanayi işçileri ve İstefan gibi sanayi-dışındaki emekçilerin işverenleriyle olan ilişkileri ve çatışmaları nasıldı? İstanbul, İzmir, Adana, Trabzon, Zonguldak ve daha nice şehirde, kent yaşamında Kürdistanlı emekçiler, yakinen bildiğimiz hamallık dışında, ne tarz işlerde istihdam ediliyorlardı? Kürdistan'ın belli bölgelerinden belli sektörlere emek göçü yaşanıyor muydu? Bu kentlerdeki emekçilerin, kent yaşamı ve genel olarak gündelik hayat içerisindeki deneyimleri nelerdi? Kürdistan, Osmanlı emek tarihçiliğinde de hâlâ büyük bir boşluk olarak durmaktadır. Bu sorulara yanıt aranacak arşiv belgelerine dayanarak hazırlanacak çalışmalar, Kürdistan'a Osmanlı tarihinde hak ettiği yeri verecek ve Kürdistan'ın sosyal tarihçiliğinde de büyük bir eksikliği dolduracaktır.

Trabzon'dan
İstefan'ın dilekçesi.

Rumeliye gönderilecek Kürt ameleler ile ilgili belge.

Kadıköy'de bulunan Kürt amelelerin durumunu anlatan belge.

KADIKÖY'DEKİ KÜRT EMEKÇİLER

İmparatorluğun başkenti İstanbul, aynı zamanda önemli bir emekçi kentiydi. Kürtlerin de dahil olduğu her milletten emekçiler, Dersaadet'te sanayi ve sanayi dışındaki çeşitli sektörlerde çalışıyorlardı. 1909 tarihli bir belge, bu Kürt emekçilerin gündelik deneyimlerini örnekler niteliktedir.⁴ Zaptiye Nezareti'ne gönderilen bir pusulada, “[b]ir takım Kürdlerin bu günlerde bilinmez mahallerden gelip köy içerisinde dolaştıkları” belirtilmekte ve gece bekçilerinin devriye gezmiyor olmalarından şikayet edilmektedir. Bunun üzerine Üsküdar mutasarrıflığı ve Selimiye kışlası kumandanlığına bir telgraf gönderilir. Buna göre bir takım “Kürt amele ve ha-

mal takımının” Kadıköy’e gelerek köy içerisinde tehditkâr bir tavır içerisinde dolaşmalarının ahaliyi korkuttuğu ve buna karşı tedbir alındığı belirtilmektedir.

Kürt amelelerden ve hamallardan Kadıköy ahalisinin tam olarak neden korktuğu ve tedirgin olduğunu tek bir belgeden tam olarak anlamamız mümkün değil. Ama bu minvalde yapılacak kapsamlı ve mukayeseli bir araştırma, İstanbul’daki Kürt emekçilerin, çalıştıkları ve yaşadıkları bölgelerin ahaliyle ilişkilerinin nasıl olduğu, ne tarz gerilimlerin veya çatışmaların yaşandığı sorularını aydınlayabilir.

Osmanlı tarih yazıcılığında Kürdistan genel olarak çeperde kalagelmıştır. Kürt tarih yazıcılığında ise genel olarak toplumsal tarihçilik, daha özel olarak da emek tarihçiliği çeperde kalmaktadır. Bu dört belge, Kürdistan emek tarihçiliğinde ne gibi konulara ve sorulara eğilebileceğimize ve emekçilerin iş yerindeki ve gündelik hayattaki deneyimlerini tarihsel anlatıya nasıl dahil edebileceğimize dair canlı örnekler sunmaktadır. ●

DİPNOTLAR

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.MHM 328/84, 12. Zilkade 1281 (8 Nisan 1865).
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.DV 128/36, 12 Muharrem 1275 (7 Eylül 1858).
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ZB 492/125, 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909).
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ZB. 628/49, 9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909).

“İnsanlık tarihinin az bilinen bir dönemini hatırlatan,
nefes nefese ve yoğun bir öykü...”

Libération

“Şaşırtıcı detaylarla dolu, eğlenceli bir roman,
heyecan verici bir polisiye.”

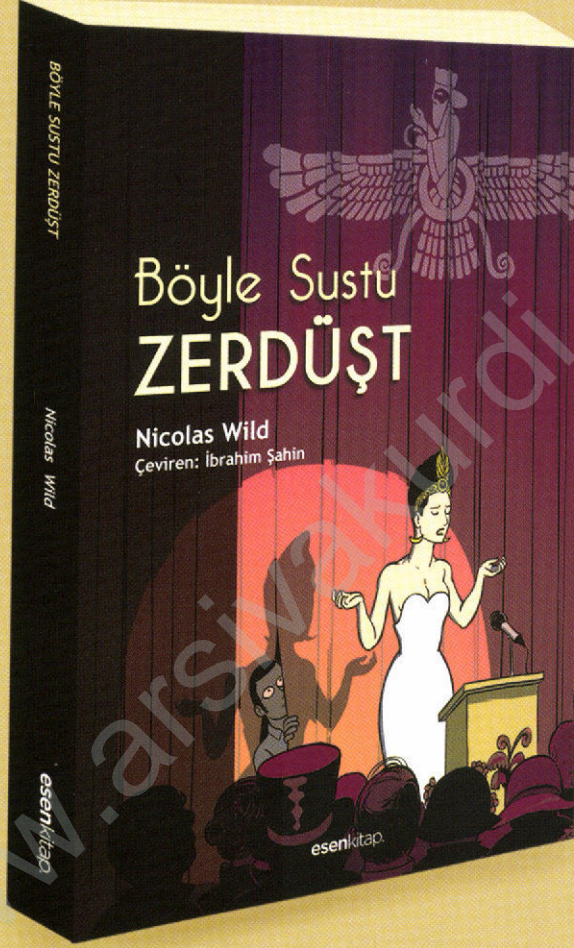
France Info

“Nicolas Wild, kendine has mizahı ve hassasiyetiyle sizlerle...”

Le Monde

“Mükemmel bir çizgi roman! Son zamanların en iyisi...”

Radio PFM

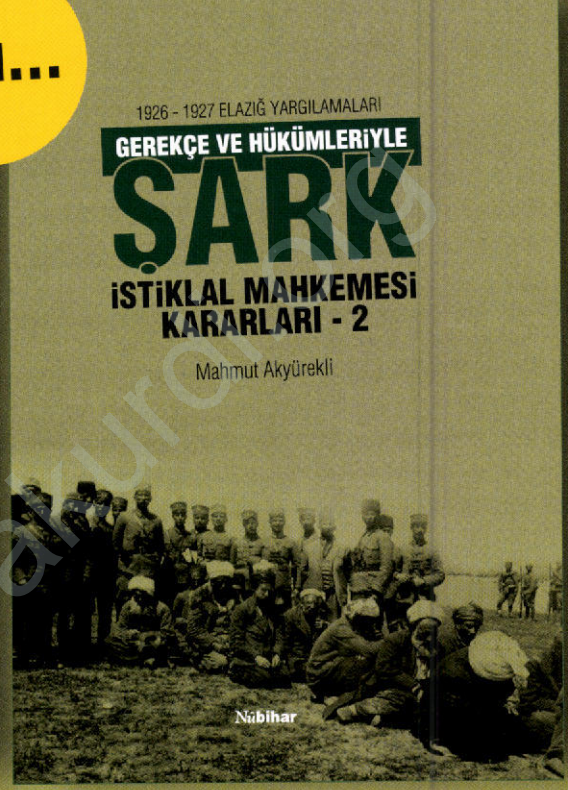
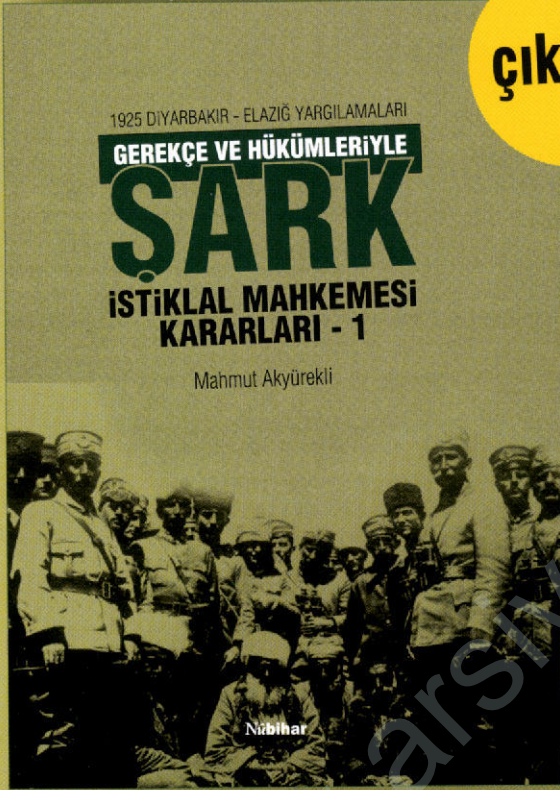
Kürtlerin eski dini olarak bildiğimiz Zerdüşlük, dünyanın en eski tek tanrılı dinlerinden biri. Peki, günümüzde ihlallerine sıkça tanık olduğumuz insan haklarının ilk bildirisinin aslında Milattan Önce 539 yılında, Zerdüşti bir kral olan I. Darius zamanında yazıldığını biliyor muydunuz?

2005-2008 yılları arasında Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, Zerdüşlüğün birçok önemli siması şaibeli şekillerde öldürüldü. Bu insanlardan biri olan Kasra Vadarafi'nin hayatından esinlenerek yazılan **Böyle Sustu Zerdüş**'ün her sayfasını merakla, heyecanla, gülerек ve duygulanarak okuyacaksınız.

İran'da Zerdüşti olmak, Zerdüşlüğün tarihi, mültecilik, aşk, cinayet gibi temaların peşinde İran, İsviçre, Fransa, ABD ve Hindistan'da dolaşacaksınız.

Gerekçe ve Hükümleriyle ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ KARARLARI

çıkı...
çıkı...
çıkı...

Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927 yılları arasında 10 yaşındaki çocuktan, 100 yaşındaki yaşlıya kadar toplam 5055 kişiyi yargıladı:

- 956 dosya kapsamında temyiz hakkı olmayan 798 karar verdi.
 - 2663 kişi beraat etti.
 - 435 kişi idam edildi.
- Ve yüzlerce kişi de memleketinden sürgün edilerek hapis, zorunlu ikamet, memuriyetten men, para cezası, kalebend, prangabend ve kürek cezası gibi cezalara mahkum edildi.

Nûbihar

Tel&Faks: 0212 519 00 09
www.nubihar.com | email: nubihar@gmail.com